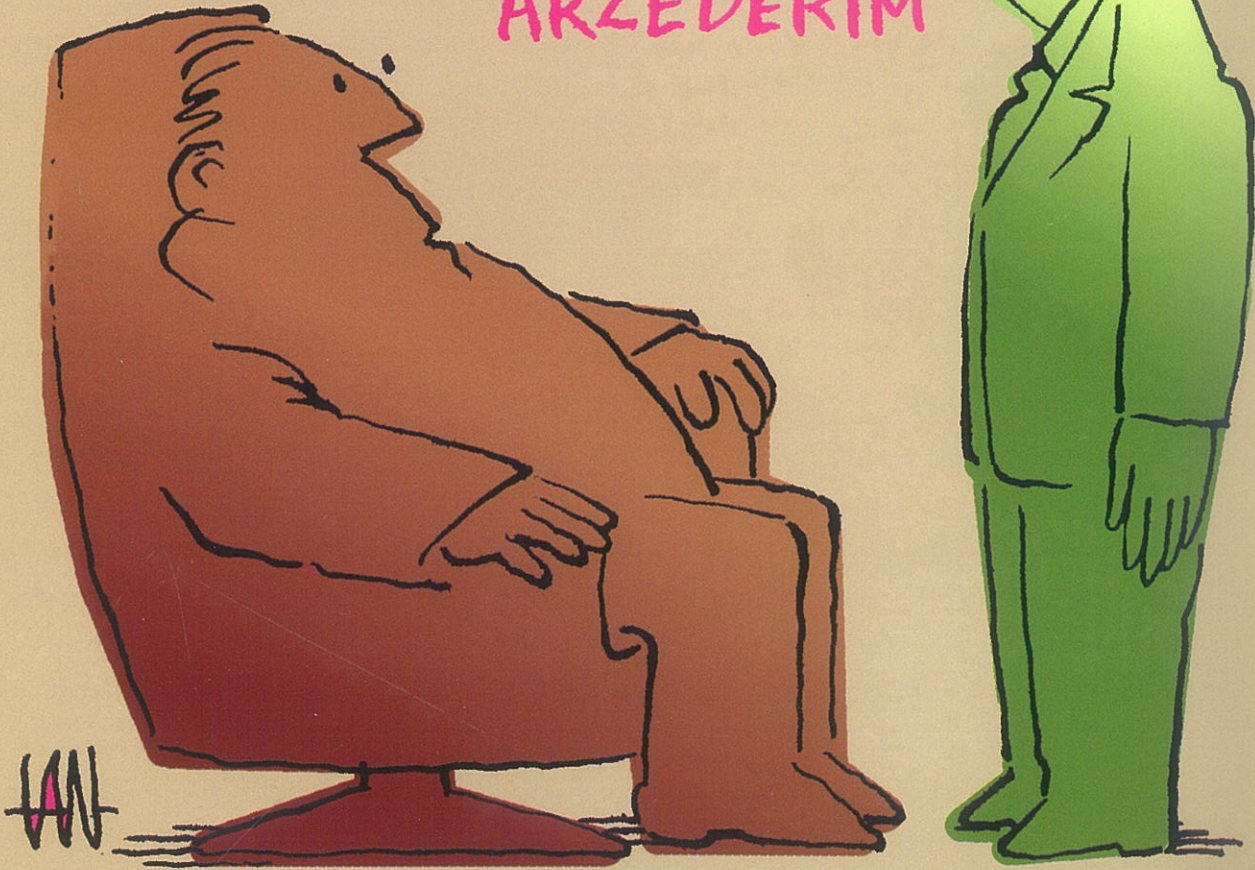

Görüş:

MAALESEF
DÜNYA
DEĞİŞİYOR
EFENDİM...
ARZEDERİM

Yasal aşk...

Yeni Audi A4

Rakipleri O'nu kendi klasmanında 'tek' yapan multitronic® ve quattro® gibi özelliklerini, kusursuz tasarımındaki incelikleri araştırırken, siz yeni aşkınızı yaşayın. Yolun ortasında ve herkesin önünde...

Vorsprung durch Technik www.audi.com.tr

AUDI AG Türkiye distribütörü **Doğuşmotor**

Audi'nin satış ve servis modelleri hakkında bilgi 0212 335 04 24 Audi.info'dan veya www.audi.com.tr den edebilirsiniz.
Audi A.S. Doğuşmotor Servis ve Tic. A.Ş. bir OGHAS Doğuş Otomotiv Holding A.Ş. kuruluşudur.

Genel Yayın Yönetmeni'nin notu:

Değişimin yansımaları

Görüş, arada ekonomik krizler yüzünden kesintiye uğrasa da on yıldır iki aylık periyodlarla yayınlanıyor ve genel olarak iki sayı arasına hep şaşırtıcı, büyük, çarpıcı, sarsıcı olaylar sığıyor. Bu kez de öyle oldu, başlangıcı tam bir yıl geriye giden ekonomik kriz için "siyasi krize dönüştü", "hayır siyasi kriz olmadı, kriz, sadece ekonomik", "ekonomik krizden çıktık", "krizden çıkmak için IMF programından sapmalıyız, sapmamalıyız" konuşmaları yaparken, birden kendimizi 11 Eylül'de ABD'nin uğradığı terör saldırısı ve sonrasında Afganistan'da hızla gelişen bir savaşın içinde buluverdik. Televizyonlarımız ve gazetelerimiz her gün Türkiye'de olup biten kadar Afganistan'da gelişen olaylara da yer verir oldular.

Bu heyecanlı olaylar arasında günlerimizi geçirirken, Kasım ortalarında AB Komisyonu Türkiye İlerleme Raporu'nu açıkladı ve, Türkiye'nin Ulusal Program çerçevesinde attığı reformist adımları çok da yeterli bulmadığını belirtti. Bu açıklama, IMF'in dayattığı ekonomik koşullara uyma konusunda gereken çabayı gösterme konusunda iddialı olan hükümetin, Katılım Ortaklığı Belgesi ve Ulusal Program'da taahhüt ettiği ilerlemeler konusunda aynı ölçüde hevesli olmadığını gösterdi. Şimdi Türkiye'nin önünde iki seçenek var; ya önünde uzanan 12 aylık süreyi tam üyelik müzakerelerini hızlandırmak amacıyla, demokratik reform, makro-ekonomik istikrar ve AB mevzuatı ile uyum süreçlerini tamamlamakla geçirecek, ya da tam üyelik projesini belirsiz bir zamana bırakacak.

Aslında yapılması gereken iş çok da zor değil. Parlamentomuz ve hükümetimiz, tam üyelik müzakerelerini yürüten aday ülkelerden bazıları gibi, AB üyeliği konusunu takvime ve icraata dayalı bir hedef olarak benimseyecek ve bu konudaki kararlılığını açıklayacak. Bu kararlılık kuşkusuz, uyum yasalarının çıkarılmasını, kamu yönetiminin ve özel sektörün bu hedef doğrultusunda işbirliği yapmasını ve Türkiye'nin önünde engel görünen dış politika sorunlarının çözüme doğru yürümesini ardından getirecek.

Bütün bunlar yapılsa da yapılmasa da, Türkiye'nin bir yeniden yapılanma süreci yaşadığı açık. Görüş'ün bu sayısını, dünyada ve Türkiye'de değişen koşulların siyaseti, bürokrasiyi, ekonomiyi, dış politikayı ve AB ilişkilerimizi nasıl yeniden yapılandıracağına ayırdık.

Araştırmacılar Derneği Başkanı Bülent Gündoğmuş, gelecekteki Türkiye'yi değerlendirirken, değişim kavramının tarihsel sürecini ve etkilerini Sabancı Üniversitesi'nden Doç.Dr. Hasan Bülent Kahraman yorumluyor. Ekonomideki yeniden yapılanma ve bürokrasi değerlendirmesini ise, Hürriyet Gazetesi yazarı Erdal Sağlam yapıyor. Araştırmacı-yazar Mustafa Sönmez'in makale konusu, Türkiye'nin en bariz olgusuna parmak basıyor; Sönmez, rakamlarla gelir uçurumunun ne kadar derin olduğunu gösteriyor.

Gelecek sayıda buluşmak dileğiyle...

Saygılarımla
Dr. Haluk Tükel

K A S I M - A R A L I K 2 0 0 1

İÇİNDEKİLER

GÖRÜŞ AÇISI 1

Yayın Yönetmeninin Notu: Dr. Haluk Tükel

GÖSTERGE 4-5

Başta vergi indirimleri, enflasyon muhasebesi, mali sektöre olan borçların yeniden yapılandırılması olmak üzere, 2002 yılı makroekonomik büyüklüklerinin, TÜSİAD tahminlerinin üzerinde bir iyileşme göstermesi ve hükümetin tahminlerine yaklaşması bekleniyor.

GÖRÜŞ 6-7

Tuncay Özilhan, içinde bulunduğumuz sıkıntılı dönemin, güneşin doğmasından önceki karanlığa benzeterek; etkin bir kamu yönetimi anlayışının yerleşmesiyle, Türkiye'nin rekabet gücü ve refah düzeyi yüksek bir ülke olarak dünya sahnesinde hak ettiği yeri alacağını belirtiyor.

GÜNDEM / 11 Eylül 2001

11 Eylül terör saldırılarının etkisiyle küresel, bölgesel ve ulusal boyutta yaşanan 8-15 ve yaşanabilecek değişimleri Bilgi Üniversitesi'nden Serhat Güvenç ele alıyor. Güvenç makalesinde, saldırının uluslararası ilişkilerde bir evrilme sürecinin başlangıcını mı yoksa sonucunu mu temsil ettiği sorusuna yanıt veriyor.

TÜSİAD ABD Temsilcisi Abdullah Akyüz, 11 Eylül sonrası ABD'deki 16-22 değişimleri değerlendirirken, özellikle siyasetin ve ekonominin seyrini çiziyor.

SÖYLEŞİ / AB

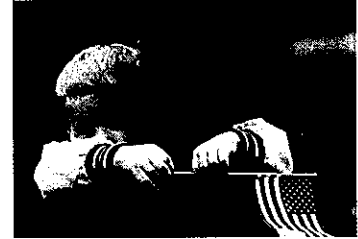
Geçtiğimiz kasım ayında, Türkiye'nin AB'ye üyelik yolunda aldığı mesafeyi 24-28 değerlendiren "ilerleme raporu" açıklandı. Ve Türkiye'nin gerekli koşulları yerine getiremediği yineleni. Avrupa Parlemonatosu üyesi Louisewies Van Der Laan, son gelişmeleri değerlendirirken, Türkiye'nin açmazlarını sıralıyor.

KAPAK/Yeniden Yapılanma

Araştırmacılar Derneği Başkanı M.Bülent Gündoğmuş, yeniden yapılanmaya ihtiyaç duyan 30-33 Türkiye'ye bakıyor ve "nereye gidiyoruz" sorusuna, "nereye gittiğimizi görmek için ne yapmalıyız" önermesiyle yanıt veriyor.

Görüş: Kasım - Aralık 2001
İllüstrasyon: Tan Oral

Yönetim:

TÜSİAD: Meşrutiyet Caddesi 74, Tepebaşı 80050, İSTANBUL Tel: (0212) 249 54 48-249 07 23

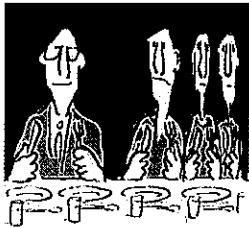
• TÜSİAD Adına Sahibi: Tuncay Özilhan

• Genel Yayın Yönetmeni ve Sorumlu Müdür: Haluk Tükel • Genel Yayın Yönetmeni Yardımcısı: Ümit İzmen

• Yayın Kurulu: Tuncay Özilhan, Sinan Tara, Ümit İzmen, Necla Zarakol

- 34-48 Değişim kavramının tarihsel modelini, kısıtlamalarını ve olanaklarını Sabancı Üniversitesi öğretim üyesi Doç.Dr. Hasan Bülent Kahraman aktarıyor.
- 50-54 Ekonomide yeniden yapılanma ve bürokrasiyi değerlendiren Hürriyet Gazetesi yazarı Erdal Sağlam makalesinde, bürokrasinin; dönüşümü hazırladığı gibi aynı zamanda engel de oluşturabileceğini vurguluyor.
- 55-59 Hürriyet Gazetesi yazarı Dr. Cüneyt Ülsever, “ Türkiye’nin yeni dinamiği” olarak tanımladığı “muhafazakar değişimciler” ve “demokratik İslam” olgusunun analizini yapıyor.
- 60-69 Gelir uçurumu, Türkiye’de en bariz yaşanan sorunlardan biri. Araştırmacı-yazar Mustafa Sönmez bu uçurumu, gelir eşitsizliği, 2000 ve 2001 krizi, İstanbul ve Anadolu bağlamında değerlendiriyor.
- 70-75 Yönetim Danışmanı Murat Yeşildere, değişimin gerçekleşmesi için; başarılı olan işletmenin yanına aynı tarzda bir işletme açılması veya kopya edilmesi olarak tanımlanan “maymun sendromu”ndan vazgeçilmesinin şart olduğunu belirtiyor.

76-77 K İ T A P

İTO’nun yayınladığı “Türkiye’de Okuma Alışkanlıkları” başlıklı kitapta, yapılan alan araştırmasının sonuçları yorumlanıyor.

42-47 S A R I S A Y F A

Yazar Can Kozanoğlu, “Suratlar nasıl bu kadar değişir?” diyor ve yanıtlıyor.

GORUS’e abonelik için ABONET hizmetinizde

Telefon: 0212 210 0110 e-mail : www.abonet.net

Y a y ı n :

- **Yazı Kurulu:** Necla Zarakol, Soli Özel, Hülya Demir **Görsel Yönetmen:** Kayahan Karaoğlu
- **Prodüksiyon:** Zarakol İletişim Hizmetleri Tel: (0212) 217 29 99 (Pbx) Faks: (0212) 217 31 40 e-mail: gorus@ixir.com
- **Basım:** İyi İşler Matbaacılık Ltd. Şti. Çobançeşme Cad. No.14 Kağıthane İSTANBUL Tel: (0212) 294 23 31
- **Reklam ve Halkla İlişkiler:** P.M. Reklamcılık Ltd.Şti. Genel Müdür: Gülbin Erduran, Genel Müdür Yardımcısı: Sevda Çoban Tel: (0212) 513 84 60-61/Faks: (0212) 513 84 63
- **Abone başvuruları:** ABONET Tel: (0212) 222 72 06 Faks: (0212) 222 27 10 e-mail: abonetw@abonet.net, www.abonet.net **Abone Dağıtım:** Aktif Dağıtım

Değişen dünya konjonktüründe TÜRKİYE EKONOMİSİ

Terörist saldırılar, başta ABD olmak üzere dünya ekonomilerinin içinde bulundukları resesyondan çıkmak için uğraş verdikleri bir döneme denk gelmiştir. Afganistan'a yapılan askeri müdahale sonrasında oluşan riskli ortam, başta petrol fiyatları olmak üzere emtea fiyatlarında dalgalanmalara yol açarken, mali piyasaları ve tüketim-yatırım kararlarını olumsuz etkilemektedir. Dünya ticaretinin ve turizminin daralması, hammadde fiyatlarında yaşanabilecek bir artış ve borçlanılabilecek fonların azalması, önümüzdeki dönemde Türkiye'yi etkileyecektir.

Yüksek borç yükü altında olan kamunun yurtiçi kaynakları çekmesinin yarattığı dışlanma etkisinden dolayı işletme sermayesini yurt dışından sağlayan özel sektör, yurt dışı finansman imkanlarının kaybolması ile birlikte, yüksek kaynak sıkıntısı çekmeye başlamıştır. Reel sektörün artan finansman kısıtı ve yurtiçi ve dışı piyasalarda azalış gösteren talep sonucunda üretim üzerinde oluşan baskılar doğrudan istihdama yansımıştır. İstihdam ve reel ücret kayıpları da, yurtiçi talebi ve üretim hacmini olumsuz etkileyerek ekonominin girdiği daralmayı hızlandırmıştır. Sıkıntıları artan reel sektörün, rehabilite edilmeye çalışan bankacılık sektörü üzerindeki etkisi de, tahsil edilemeyen alacaklar şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu sorunların çözümüne yönelik olarak, şirketler ve bankacılık kesiminin, gönüllülük esasıyla oluşturduğu yaklaşımların (İstanbul Yaklaşımı ve Varlık Yönetimi Şirketi), hükümet tarafından gerekli yasal düzenlemelerle bir an önce hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Şubat krizi sonrasında yapılan bankacılık operasyonu dahilinde TSMF kapsamındaki bankalara ve kamu bankalarına kamu kağıdı verilmesi suretiyle, kamu borç stokunun M2YR'ye oranı %50'lerden %104'lere tırmanmıştır. Mayıs ayında IMF desteği ile uygulanmaya konulan programın ana hedeflerinden biri, IMF'ye verilen taahhütlere paralel ve hızlı bir şekilde yapısal reformları hayata geçirmek suretiyle güven ortamını yeniden sağlayarak, yüksek reel faizleri aşağıya çekmekti. Fakat gündemde bulunan yasal düzenlemelerin hayata geçirilmesinde hükümet yetkilileri tarafından ortaya konulan isteksiz tavır güven bunalımını daha da artırmıştır. Ortaya çıkan belirsizlik ortamı, serbest bırakılan dolar kurunun yukarıya doğru belirgin bir oynaklık kazanmasına neden olurken, reel faizlerin istenildiği oranda düşmesini engellemiştir. 2001 yıl-

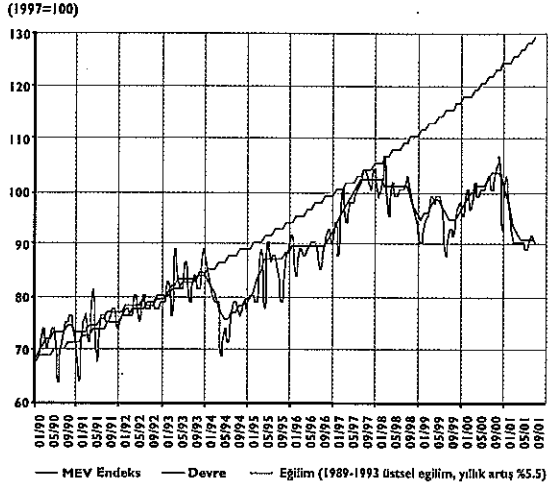
ında uygulanan maliye ve para politikaları önemli ölçüde iç borç yönetimi kısıtı altında belirlenmiştir. IMF'den sağlanan ek kredi ve bu yıl sonu için programlanan yüksek faiz dışı fazla hedefinin tutturulabilecek olması, 2001 yılı iç borç stokunun döndürülebilmesini mümkün kılarsa da, borç stokunun GSMH'ya oranını stabilize etmeye ve borç sarmalından çıkmaya yetmemiştir. Paralel olarak, 2002 yılında da borç stokunun sürdürülebilirliği, uygulanacak ekonomi politikaları açısından en kritik nokta olmaya devam edecektir.

TÜSİAD, yaşanan krizlerin ardından Nisan ayında açıkladığı yaklaşık % -5.8'lik küçülme ve TEFİ ve TÜFE'de yıl sonu % 74 ve % 66'lık enflasyon tahminlerini, döviz kurundaki dalgalanmanın azalacağı ve reel sektöre yapılacak destekle devlasyon sonrası fiyat avantajının dış pazarlarda kullanılacağı varsayımı altında gerçekleştirmişti. Bu öngörülerdeki sapma nedeniyle, 2001 senesi büyüme hedefi % -9.2 olarak revize edilirken, TEFİ ve TÜFE'de yıl sonu artışları % 89 ve % 71 olarak tahmin edilmiştir.

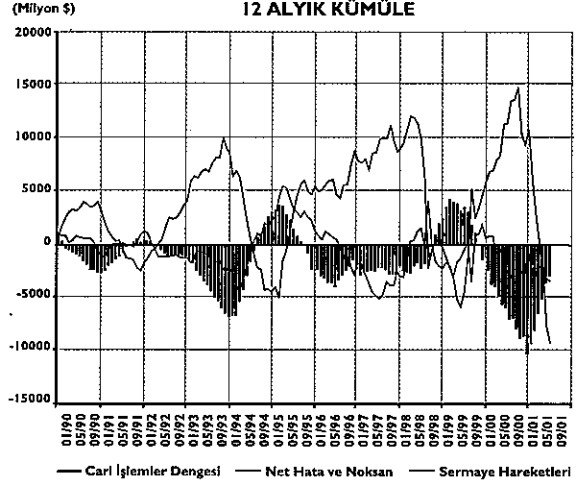
Borç stoku kısıtı dikkate alınarak üretilen TÜSİAD senaryosu, 2002 yılında reel büyümenin % 2.4, TEFİ ve TÜFE'de yıl sonu artışlarının ise % 49 ve % 51 oranında gerçekleşmesini öngörmektedir. Hükümet hedefleri ise %4 reel büyüme, %31 ve %35 TEFİ ve TÜFE yıl sonu artışları ile TÜSİAD beklentilerinden farklılaşmaktadır. TÜSİAD projeksiyonları hükümet tahminleriyle aynı yönde olmakla beraber, uygulanacak politikaların etkileri açısından farklılıklar söz konusudur. Hükümetin hedeflerini belirlerken, önemli sermaye girişinin sağlanacağı, maliyet azaltıcı önlemlerin etkin bir şekilde uygulanacağı, bankaların sermaye yapılarının güçlendirileceği ve böylece, ekonomide bekleyişlerin hızla olumluya dönerek faiz oranlarının düşeceği ve büyümenin canlanacağı varsayımına dayandığı düşünülmektedir.

TÜSİAD tahminlerinin oluşumunda ise, iç ve dış koşulların, beklentilerde bu çapta bir düzelmeye yol açmayacağı varsayılmıştır. Başta vergi indirimleri, enflasyon muhasebesi, mali sektöre olan borçların yeniden yapılandırılması olmak üzere, bekleyişleri hızla olumluya çevirecek gelişmelerin gerçekleşmesi durumunda, 2002 yılı makroekonomik büyüklüklerinin TÜSİAD tahminlerinin üzerinde bir iyileşme göstermesi ve hükümetin tahminlerine yaklaşması, tüm toplum için sevindirici olacaktır.

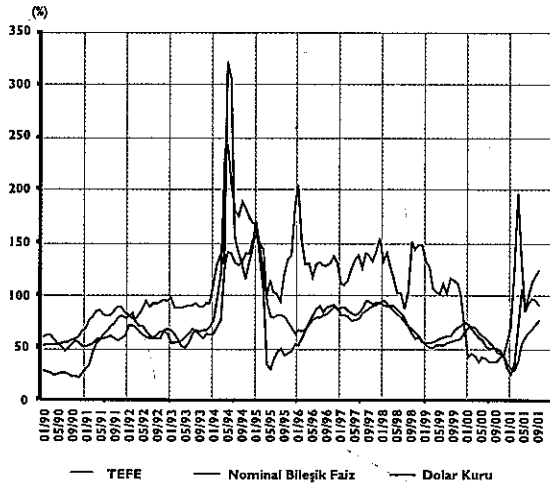
MEVSİMSELLİKTEN ARINDIRILMIŞ İMALAT SANAYİ ÜRETİM ENDEKSİ

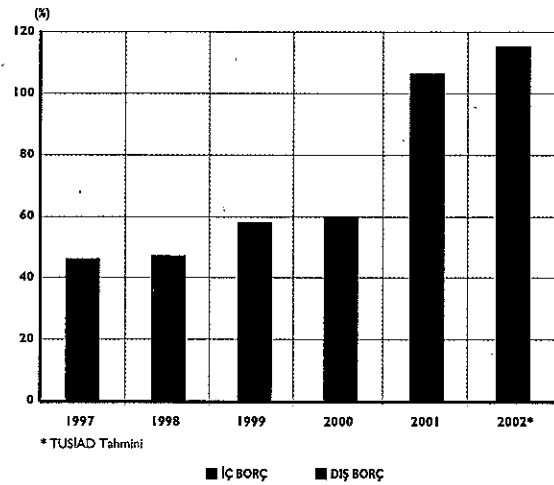
CARİ İŞLEMLER DENGESİ, SERMAYE HAREKETLERİ VE NET HATA VE NOKSAN

ENFLASYON, NOMİNAL FAİZ ORANLARI VE DOLAR KURU

TOPLAM KAMU BORÇ STOĞU/GSMH

E t k i n b i r k a m u y ö n e t i m i

Hemen, şimdi!

Tuncay Özilhan

Reform, son aylarda ülke gündeminin ağırlıklı konusunu oluşturuyor. Geçtiğimiz yıldan beri içinde yaşamakta olduğumuz ağır ekonomik koşullar ve sistemdeki ciddi tıkanmaların gözardı edilemeyecek noktalara gelmesi nedeniyle, sadece ekonomide değil, kamu alanında ve siyasi sistemde reform ihtiyacı artık kaçınılmaz boyutlara ulaştı. Mevcut kamu düzeni, etkinliğini tamamen kaybetmiş durumdadır. Bugün karşımızda, çağdaş örgütlenme anlayışından uzak, ülke kaynaklarını verimli kullanmak yerine israf eden, toplumun taleplerini karşılayamayan, aşırı merkezîyetçi ve hantal bir yapı var.

Ekonomik krizin arkasındaki yapısal neden, bu hantal ve verimsiz kamu düzenini ayakta tutma çabalarıdır. Bu çabaların yarattığı sürdürülemez boyuttaki kamu açıklarıdır. Bunu görebilmek ve tüm ağırlığıyla kavrayabilmek çok önemli. Çünkü, krizi aşabilmek için büyük kaynak sarf ediyoruz. Ekonomimizi rekabet edebilir bir yapıya kavuşturmaya çalışıyoruz, makroekonomik reformlar gerçekleştiriyoruz. Bütün bu çabaların, mevcut kamu düzenini kökünden değiştirecek reformlar olmadan sonuç vermesini beklemek ne yazık ki hayalcilik olacaktır.

Bu konuda öncelikle devletin küçültülmesi, etkin ve verimli bir yapıya kavuşturulması üzerinde durmak gerekiyor. Bu değişim sadece devlet personelinin azaltılması veya devletin asli görev sınırları içine çekilmesinden ibaret bir düzenleme olarak algılanmamalıdır. Her şeyden önce, siyaset kurumunun ekonomik faaliyet üzerindeki kontrolünü en aza indirmek gerekiyor. Ekonomi, siyasi çıkar hesaplarıy-

la değil piyasa kurallarına göre işler hale getirilmeli, devletin ekonomiye müdahalesi sınırlanmalıdır.

Diğer taraftan, piyasanın serbestçe işlemesi çağın gereklerine uygun biçimde yeniden düzenlenmiş bir mevzuatla güvence altına alınmalı, bu mevzuatın uygulanmasını, geliştirilmesini, serbest rekabet düzeninin ve piyasaların açıklığının korunmasını sağlayacak kurumsal yapılar oluşturulmalıdır. Bütün bu unsurlar birarada ele alınmak ve ekonomik reformlara paralel biçimde yürütülmek zorundadır. Çünkü makroekonomik istikrara yönelik adımlar, düzenleyici reformlarla desteklenmediği sürece ülkenin gerçek anlamda düze çıkmasına olanak bulunmuyor.

Bugün, yalnız Türk kamuoyu değil, tüm dünya Türkiye'nin yönetim tarzını değiştirmesini ve bunun için kapsamlı bir reform sürecinden geçmesini istemektedir. Bu sürecin yavaş da olsa başladığını görüyoruz, ancak bütünsel bir bakış açısı sağlanabilmiş, bu değişimin önemi kavranabilmiş değildir.

Oysa bugün, bu reform sürecini işletebilmemiz ve sonuca ulaştırabilmemiz için ciddi fırsatlar mevcuttur. Bunlardan bir tanesi Türkiye'nin Avrupa Birliği adaylığıdır. Adaylık sürecinde Kopenhag Kriterleri'ne ve AB Müktesebatı'na uyum gereksinmesi Türkiye'yi reforma zorlamaktadır.

Diğer taraftan, Türkiye, kurucu üyesi olduğu İktisadi İşbirliği ve Ekonomik Kalkınma Teşkilatı OECD'nin "Düzenleyici Reform Gözden Geçirme Programı"na, uzun yıllar direndikten sonra girmeyi kabul etmiştir. Bu program, mevcut yönetim tarzının bir resminin çekilmesini ve gerekli reformların

liberal demokratik ülkelerin uygulamaları doğrultusunda yapılmasını zorlamak açısından eşsiz bir fırsat yaratmaktadır.

Daha fazla zaman kaybetmeden, oyalanmadan bu fırsatlardan yararlanmamız gerekiyor. Çünkü Türkiye, dünya rekabet gücü sıralamalarında giderek gerilere düşüyor. Geçen yıl Harvard Üniversitesi ve World Economic Forum tarafından yapılan çalışmada, Türkiye 59 ülke arasında 40. sıradaydı. Bu sene tekrarlanan araştırmada 54. sıraya düştü.

Diğer taraftan, değişim çabalarının yaygın bir eğitim ve iletişim çalışmasıyla birlikte yürütülmesi gerekliliğini gözden kaçırmamamız gerekiyor. Çünkü, mevzuat ve kurumsal yapı değişikliğinin yanı sıra, ciddi bir zihniyet değişikliğine de ihtiyacımız bulunmaktadır. Bu zihniyet değişikliği sağlanmadığı takdirde, mevcut bürokrasiyi işlemez hale getiren, her türlü sorumluluktan kaçmayı tek varoluş biçimi haline getiren zihniyet, kurulmaya çalışılan yeni yapıya da taşınacaktır.

Yolsuzlukla mücadele bugün hayati önem taşı-

maktadır. Ancak yeni bir yapı kurmaya çalışırken, hareket noktamız, "olumsuz"u engellemek için bir denetim terörü yaratan mevcut zihniyeti benimsemek olamaz. Hareket noktamız "olumlu"nun

önünü açmak olmalıdır. Bu da düzenleme ve uygulamaların, yatırımları, üretimi ve ticareti geliştirme, vatandaşın ekonomik ve sosyal refahına katkıda bulunma özelliğini ön plana çıkaran bir zihniyeti benimsetmek ve yaymakla mümkün olur.

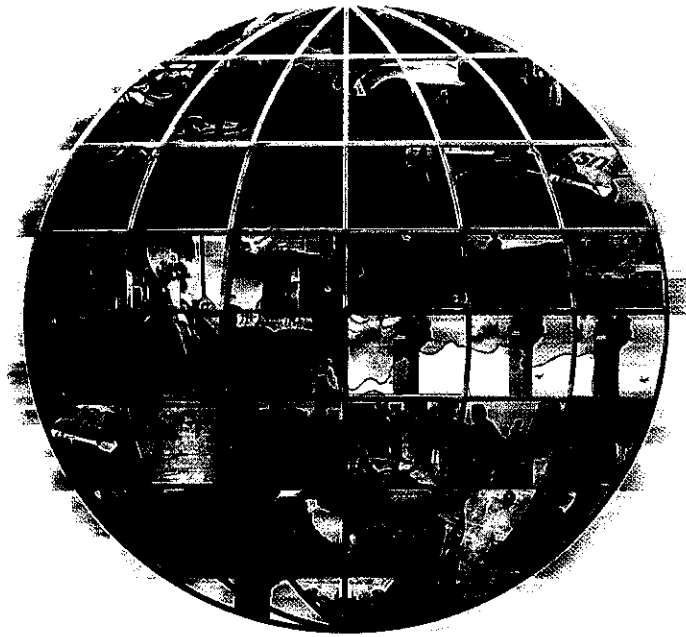
Değişimin zor bir süreç olduğunu biliyoruz. Uzun yılların alışkanlıklarını, kemikleşmiş davranışları değiştirmenin güçlüklerinin farkındayız. Türkiye belki de tarihinin en büyük değişim projesini gerçekleştirmeye çalışıyor. İçinde bulunduğumuz sıkıntılı dönemin, güneşin doğmasından önceki karanlık olduğunu düşünüyor ve eğer özveriyle elbirliği yaparsak, Türkiye'nin çağdaş demokrasiyi, piyasa ekonomisini özümsemiş, etkin bir kamu yönetimi anlayışını yerleştirmiş, rekabet gücü ve refah düzeyi yüksek bir ülke olarak dünya sahnesinde hak ettiği yeri alacağına inanıyoruz.

Türkiye belki de tarihinin en büyük değişim projesini gerçekleştirmeye çalışıyor. İçinde bulunduğumuz sıkıntılı dönemin, güneşin doğmasından önceki karanlık olduğunu düşünüyor ve eğer özveriyle elbirliği yaparsak, Türkiye'nin çağdaş demokrasiyi, piyasa ekonomisini özümsemiş, etkin bir kamu yönetimi anlayışını yerleştirmiş, rekabet gücü ve refah düzeyi yüksek bir ülke olarak dünya sahnesinde hak ettiği yeri alacağına inanıyoruz.

layışını yerleştirmiş, rekabet gücü ve refah düzeyi yüksek bir ülke olarak dünya sahnesinde hak ettiği yeri alacağına inanıyoruz.

11 EYLÜL SONRASINDA DÜNYA

ulus devlet, küreselleşme ve terörizm

Serhat Güvenç

"Terörle mücadele" ve "hiçbir şey eskisi gibi olmayacak" Türkiye'de yaşayanların duymaya alışkın oldukları ifadelerdir. Terörizmle mücadele, 1980'lerin ortasından itibaren Türkiye'de gündemin öncelikli maddelerinden biri olagelmıştır. Her şeyin bir günden diğerine değişeceği beklentisi ise 17 Ağustos depremi sonrası yoğun biçimde dile getirilmiştir. Türkiye'de yaşayanlar için neredeyse gündelik bir olguya dönüşen terörle mücadele bugün uluslararası bir içerik kazanmıştır. Ayrıca 11 Eylül'de ABD'de yaşanan facia, küresel ölçekte bir sistemik dönüşümün eşiğinde olduğuna ilişkin öngörülleri ve beklentileri de beraberinde getirmiştir. Gerek 17 Ağustos

depremi gerekse 11 Eylül terör saldırıları gibi gündelik yaşamın yeknesaklığında geri dönülmez kırılmalara yol açan etmenlerin radikal değişim ve dönüşümlere zemin hazırladığı söylenebilir. Bugünden bakıldığında bu değişim ve dönüşümlerin yönü, kapsamı ve gerçekleşme hızı konusunda doğru kestirmeler yapabilmek çok zordur. Yine 11 Eylül tarihinden sonra o kadar çok öngörü, beklenti ve hatta komplo teorisi dile getirilmiştir ki, ortaya çıkan "yoğun sis" sağlıklı bir değerlendirme yapabilmeyi de alabildiğine zorlaştırmıştır. Üstüne üstlük uluslararası siyaset neredeyse her an, akla gelmedik değişikliklerin yaşandığı "akışkan" bir hale gelmiştir. Geleneksel tutum-

larda büyük boyutlu değişimler ortaya çıkmıştır. Bunun en iyi örnekleri, Rusya ve İran'ın son olaylar karşısında takındıkları tutumdur. Bir başka örnek ise ABD'nin İsrail ile ilişkilerinde yaşanan gerginliktir.

11 Eylül saldırılarından sorumlu tutulan bireylerin ve grupların dinsel kimlikleri, küreselleşen terörle mücadelenin uygarlıklar (veya dinler) temelinde geniş çaplı bir çatışmaya dönüşmesi tehdidini beraberinde getirmiştir. Bu tehdit, yeni dönemde üstesinden gelinmesi gereken belki de en çetrefil ve en zorlu sorun olacaktır. Mevcut tüm işaretler uluslararası sistemin yeniden kurgulanma aşamasına geldiğini göstermektedir. Soğuk Savaş'ın nihayet ve kesin olarak 11 Eylül 2001 tarihinde bittiğini söylemek mümkündür. On yıldan uzun süren bir geçiş dönemi artık tamamlanmıştır. Dünya siyaseti yeniden biçimlenmeye doğru gitmektedir. Önümüzdeki dönem bu açıdan tayin edici rol oynayacaktır.

Bu çalışmanın amacı, 11 Eylül terör saldırılarının etkiyle küresel, bölgesel ve ulusal boyutta yaşanan ve yaşanabilecek sistemik değişim ve dönüşümleri ele almaktır. 11 Eylül'ün uluslararası ilişkilerde bir evrilme sürecinin başlangıcını mı yoksa sonucunu mu temsil ettiği sorusuna da yanıt aranacaktır. Yine bu süreçte "uygarlıklar çatışması" riskinin ne derece belirleyici bir rol oynayabileceği de değerlendirilecektir. Özellikle bu son risk, Türkiye'nin uluslararası siyasetteki konumunu ve rolünü iyice hassas hale getirmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise yeniden kurgulanan dünyada, Türkiye'nin konumu ve küresel ve bölgesel oyuncular ile ilişkileri araştırılacaktır.

Soğuk Savaş sonrası mı, küreselleşme mi?

İki kutuplu dünya düzeni sona ereli 10 yıldan uzun bir süre geçti. "Yeni dünya düzeni"ne geçiş ise hala devam ediyor gibi görünüyor. Aslında "yeni dünya düzeni" kendi başına yeni bir durumu değil de, geçiş sürecinin bizzatı kendisini ifade ediyor. Soğuk Savaş'ın bitişiyle birlikte ortaya çıkan uluslararası siyasetteki bu belirsizlik sonucu, tanımlamalar da eski alışkanlıklara göre yapılıyor. Hala, adı üzerinde, mutabakat sağlanamayan bu yeni dönem için "Soğuk Savaş sonrası" ifadesi, şimdilik en yaygın kullanılan tanımlamadır. Bu tanımlama, özünde, yeni dönemin ne olduğu değil, ne olmadığını esas almaktadır. Ancak bazıları için, bu yeni dönemin özellikleri artık belir-

ginleşmiştir. Örneğin Thomas L. Friedman'a göre Soğuk Savaş'ın yerini "Küreselleşme" almıştır. Yeni uluslararası sistem de bu adla anılmalıdır. Friedman'ın, küreselleşmenin belirgin özellikleri arasından saydıklarından ikisi, 11 Eylül'ü anlama konusunda ilginç ipuçları sağlamaktadır. Bunlardan ilki, küreselleşmenin beraberinde getirdiği kültürel türdeşleşme eğilimidir. Bu eğilim, dönemin başat kültürüne referansla Amerikanlaşma biçiminde ortaya çıkmaktadır. İkinci kavram ise Türkçeye "üstün güçlerle donanmış birey" olarak çevirebileceğimiz "super-empowered individual"dır. Bu, sıradan bireylerin dünya siyasetini daha önce benzeri görülmemiş derecede etkileyebileceğine gücüne kavuştukları anlamına gelmektedir.⁽¹⁾

11 Eylül bu iki yeni olgunun izdüşümlerini sunmaktadır. Saldırıya maruz kalan yapıların sadece Amerikan gücünün değil, küreselleşmenin de simgeleri olmaları nedeniyle hedef seçildikleri anlaşılmaktadır. Yine olası hedefler arasında İkiz Kulelerin yanı sıra, Coca-Cola, Disneyland ve CNN tesislerinin adının geçmesi, 11 Eylül saldırılarına küreselleşmenin getirdiği (ve hatta dayattığı) kültürel türdeşleşmeye karşı çıkış anlamı da yüklemektedir. Dolayısıyla insanlık tarihinin bu en kanlı ve en kıyıcı terör eyleminin son tahlilde küreselleşme karşıtlığının en uç düzeyde şiddet içeren bir ifadesi olduğu düşünülebilir. Eylemi gerçekleştirenler ise Friedman'ın tipolojisine uymaktadır. Uçak korsanları Friedman'ın "üstün güçlerle donanmış, öfkeli birey" kategorisine girmektedir. Saldırıya karışanların bireysel kimliklerinin öne çıkması, Amerikan yönetimini, en azından ilk aşamada işin sorumlusunu ve hasmı teşhis etmede zora sokmuştur. Başlangıçta yapılan ikinci Pearl Harbor benzetmelerine rağmen, saldırı ile herhangi bir devlet arasında organik bağ kurulamaması, olayı ilk anda devletlerarası çatışmanın ötesinde yeni ve alışılmadık boyutlara taşımıştır. Bu bakımdan ABD Başkanı George W. Bush'un "ya bizimle-siniz ya da bize karşısınız" resti, safları belirginleştirmeyi ve mücadeleyi görece daha alışıldık bir (devletlerarası) zemine oturtmaya yönelik bir çabadır.

ABD'nin stratejik uyum girişimleri

Soğuk Savaş'ın bitişi ile ABD'nin yeniden izolasyonist politikalara dönüp dönmeyeceği ciddi olarak hem ABD içerisinde hem de dışında uzunca süre tartışma konusu

olmuştu. Sıradan Amerikalı için dışarıdaki dünya anlaşıl-maz hatta karmaşık ve dolayısıyla güvensiz bir yerdir. 11 Eylül öncesine değin pek çok Amerikalı, kendilerini dış dünyanın bütün bu olumsuz yanlarından yalıtın "Ameri-kan Kalesi"nde, güvence içinde yaşadığını düşünüyordu. Son üç başkanlık seçiminde ABD'de dış politikanın kam-panya gündemlerinde yer almaması, Amerikan kamu-oyunun kendi dışındaki dünya ile de ne denli ilgili (ya da ilgisiz) olduğunun bir göstergesiydi.⁽²⁾ Dolayısıyla, küreselleşme ile atbaşı giden yerelleşme olgusunun da en vurgulu hissedildiği yer yine ABD idi.

Yine de Clinton'un iki başkanlık dönemi süresince Amerikan dış politikasına müdahalecilik damgasını vur-muştur.⁽³⁾ Müdahaleciliğin ekonomik maliyeti ve her za-man da beklenen sonucu vermemesi, Amerikan toplu-munda zaten var olan içe dönme eğilimlerini daha da pekiştirdi. George W. Bush'un başkan seçilmesi bu eği-limlerin tepe noktalarından birine işaret etmektedir.⁽⁴⁾ Oğul Bush'un başkanlığının ilk aylarında, yeni strateji, gündemin üst sıralarını işgal etmeye başlamıştı. Yeni baş-kanın ilk icraatlarından biri "haydut" devletlerden kay-naklanabilecek kitle imha silahları tehditine karşı, Ulusal Füze Savunma Sistemi projesini yaşama geçirilmesi için yeşil ışık yakmak oldu. "Amerikan Kalesi"ni tahkim et-meye yönelik bu yeni girişim uğruna Washington, Mos-kova ile köprüleri atmaya dahi göze almış görünüyordu.⁽⁵⁾ ABD yeni ve kapsamlı bir strateji değişiminin eşi-ğindeydi.⁽⁶⁾ Ülke içindeki siyasi tartışmalara ek olarak, yeni stratejinin belirlenmesinde sivil ve askeri kanat ara-sında açıktan açığa da bir sürüşme yaşanmaktaydı. Yeni yönetimin Savunma Bakanı Donald Rumsfeld'e göre Amerikan stratejisinin coğrafi odağı Avrupa'dan Doğu Asya'ya kaymalı; askeri gücünün işlevi de geleneksel ol-mayan tehditlere göre uyarlanmalıydı. ABD'ye yönelik büyük çaplı terörist saldırı olasılığı, dile getirilen yeni tehdit unsurları arasında bulunuyordu.⁽⁷⁾

11 Eylül saldırıları, Amerikan toplumunu ve askeri gü-cü tam bu strateji değişimi tartışmaları ve çekişmelerinin ortasında yakaladı. Küreselleşmenin en önemli unsurla-rından biri olan iletişim ve ulaşım kolaylıkları, aniden bir grup teröristin elinde yıkıcı ve öldürücü silahlara dönüş-müştü. "Amerikan Kalesi" kendi içinden vurulmuştu. Özgürlüklerin bu denli istismar edilebileceği pek kolay

akla gelebilecek bir şey değildi. Yıkılan sadece Pentagon binasının bir kanadı ya da İkiz Kuleler değil, Amerikalıla-rın o pek de kolay sarsılmayacak gibi görünen güvenlik duygusu oldu. Üstüne üstlük siyasal amaçlı şiddetin dün-yanın başka yerlerine özgü bir olgu olmadığı da görüldü. Güvenlik duygusu ile birlikte Soğuk Savaş'tan galip çıkma ile pekişen yenilmezlik duygusu da örselenmiş gibi gö-rünmektedir. Ancak daha da önemlisi 11 Eylül sonrasın-da Amerikan hegemonyasına dayalı tek kutuplu sistemin sonunun gelip gelmediği tartışmaları da başlamıştır.

ABD hegemon mu, ortak mı?

Ashnda, Sovetler Birliği'nin sahneden çekilmesiyle ortaya çıkan tek kutuplu uluslararası sistemin çok hızlı bir ev-rimle 20 yıl gibi bir sürede çok kutupluluğa dönüşeceği beklentisi, özellikle uluslararası ilişkilere realist perspek-tiftten bakan çevrelere hakim görüştü. Buna göre, ABD'nin rakipsiz konumu paradoksal biçimde onun bu eşsiz gücünün de sonunu hazırlayacaktı. Kendi ayarında eylemci kalmaması ABD'yi kaygısızca dünya ölçeğinde tek başına (bazıları için "dünyanın jandarması" gibi) ha-reket etmeye itecek ve bu diğer uluslararası eylemcileri tedirgin edecekti. Diğer eylemciler ise kaçınılmaz olarak bu gücü sınırlamaya ve dengelemeye çalışarak, zamanla ABD ile boy ölçüşecek yeteneklere erişeceklerdi. Bu çıkış noktasından bakıldığında son on yılın Amerikan dış po-litikasına damgasını vuran "multilateralizm" ya da ulusla-rarası işbirliği arayışları, bir ölçüde ABD'nin böyle bir akibeti geciktirme hatta engelleme çabasının ürünü ola-rak da görülebilir.⁽⁸⁾ Ancak bu dönemde sekiz yıl işbaşın-da kalan Clinton yönetimlerinin temelde bu "çöküşü" engelleme kaygısıyla hareket ettiğini söylemek de haksız-lık olur. Clinton yönetimlerinin dış politika felsefesi, de-mokratik barış beklentisi ve uluslararası kurumsal yapıla-rın desteklenmesine dayanıyordu. Aynı dönemde dünya ilk kez Kosova hareketi sırasında telaffuz edilen "insancıl savaş" kavramı ile Clinton yönetimi sayesinde tanıştı.

Clinton ve ekibine oranla realist öğretiyeye daha yakın duran yeni Bush yönetiminin Amerikan gücünü dünya-nın başka yerlerinde "ziyan" etmeyerek daha "tasarruf-lu" kullanma niyetinde olduğuna yukarıda değinilmiş-ti.⁽⁹⁾ Ancak 11 Eylül saldırılarının ardında Usama Bin Laden'nin bulunduğu kuşku, bu unsurları toprakla-

rında barındıran Afganistan'a yönelik yeni bir müdahaleyi gerektirince, Cumhuriyetçi yönetim, tek başına hareket etmektense işbirliği ve koalisyon arayışlarına girmişti. Artık askeri müdahale gerektiren uluslararası krizlerde ABD'nin davranışı, 1990 Körfez Krizi sonrası kalıplara göre şekillenmektedir. Müdahale için olabildiğince geniş tabanlı bir uluslararası koalisyon kurularak meşruiyet zemini güçlendirilmeye çalışılmaktadır. Soğuk Savaş sonrası Amerikan önderliğinde yürütülen tüm uluslararası askeri müdahalelerde çok ulusluluk öne çıkan bir özellik olmuştur. Ancak bunun son örneği Kosova Harekatı'ndan ABD'nin kendine önemli dersler çıkardığı, Afganistan'ta yürütülen hareketin özelliklerinden anlaşılmaktadır.

Kosova'ya askeri müdahale NATO çerçevesinde gerçekleştirilmişti. Bu süreçte koalisyon oluşturma söz konusu değildi, çünkü ortada zaten 50 yıllık bir ittifak vardı. Ancak NATO'nun karar alma süreçlerinin her ülkeye

Afganistan'da ve sadece ABD'nin kendi kontrolünde kullanılmak üzere serbest kalmıştır. Halbuki NATO AWACS uçakları, bu harekate destek olsaydı ister istemez diğer müttefik ülkelerin bu konuda söz hakkı olacaktı. Benzer şekilde NATO Akdeniz Deniz Çağrı Görev Kuvveti'nin (STANAVFORMED) yine Washington'ın talebiyle Doğu Akdeniz'e hatta Basra Körfezi'ne kaydırılması, Amerikan savaş gemilerinin Hint Okyanusu'na konuşlanması ile çıkan boşluğu doldurmaya yöneliktir. NATO, ABD'yi askeri olarak desteklemektedir. Öte yandan müttefiklerin Kosova'da olduğu gibi, işleri karıştırmasına da izin verilmektedir. Bu, olsa olsa görünürde çok taraflı ancak

özünde tek taraflı hareket etmekten başka bir şey değildir.⁽¹⁰⁾ Artık Amerikan yönetimi, Afganistan'daki askeri hareket konusunda, Avrupalı müttefiklerinden çok, kendi kamuoyunu ikna etmek ihtiyacını hissetmektedir.

İş ikna etmeye gelince, ABD'nin önünde daha zorlu bir

Bundan sonra devletlerarası güç mücadelesine, ulus devletler ile terör şebekeleri ya da "üstün güçlerle donanmış öfkeli bireyler" arasındaki mücadeleler eklenecektir.

eşit söz veya veto hakkı vermesi, operasyonların asıl yükünü taşıyan ABD'nin hareket serbestisini ciddi biçimde kısıtladı. Özellikle hedeflerin seçiminde sık sık Avrupalı müttefikleri ile yaşanan fikir ayrılıklarının, işin bazen gizli bilgilerin sızdırılmasına kadar varmasının Amerikalı askeri ve siyasi yöneticilerce bir kenara not edildiği açıktır.

Washington, NATO'dan destek talebinde bulunmuş ve istediğini almıştır. Ancak Kosova'daki türden kısıtlayıcı bir işbirliğinin düşünülmediği açıktır. ABD'nin desteğine verilen NATO imkan ve yeteneklerinin; NATO üyelerine Afganistan'daki askeri harekate ilişkin kararlarda söz hakkı vermeyecek şekilde ve coğrafyalarda konuşlandırılması gözden kaçmamaktadır. NATO'nun ABD'ye destek olarak verdiği beş adet AWACS uçağının, beklentilerin aksine hareket alanına yakın Konya'da değil, ABD'de üslendirilmesi ile Amerikan Hava Kuvvetlerinin benzer yetenekli uçakları

açmaz vardır. Usama Bin Laden'in 11 Eylül saldırılarının ardındaki isim olarak ortaya çıkışı ile terörizme karşı savaş çağrısı, ister istemez dinsel çağrışımına yol açmıştır. Terör saldırısına karışanların tamamının müslüman olması, İslam ve müslümanlara karşı zaten belli ölçüde önyargılı topluluklarda islamiyet ve terör özdeşleşmesini kuvvetlendirmiştir. Artık gündelik yaşamımızı dahi etkileyecek boyutlara erişeceği anlaşılan terör olgusu ve terörle mücadelenin ilk anda Huntington'ın öngördüğü uygarlıklar (ve dolayısıyla dinler) çatışmasına dönüşmesi riski, "Doğu" ve "Batı"daki sağduyulu bireyleri ciddi biçimde kaygılandırmıştır. Başkan Bush'un ağzından çıkan "teröre karşı haclı seferi" ifadesi ise, 11 Eylül sonrası söylenen belki de en talihsiz sözlerdi.⁽¹¹⁾ Zira "haclı seferine" karşı "cihad" ilan edilmesi kadar doğal bir sonuç olamazdı. Beklendiği gibi, ABD'nin teröre karşı açtığı

"haçlı seferini" Taliban ve Usama Bin Laden'in ABD'ye yönelik "cihad" çağrısı izledi.

Terörizmle savaşta, koalisyonu olabildiğince geniş tutma ihtiyacı, savaşın islamiyete karşı yürütülmediğinin mutlaka somut olarak ortaya konmasını gerektirdi. Üstelik 11 Eylül terör saldırıları ABD'ye hiç ummadığı yeni destekçiler kazandırdı. Teröre karşı ABD'yle dayanışma duygularını ifade edenler arasında Rusya, Çin ve İran gibi alışılmadık ülkeler vardı. Rusya ve İran açısından dış politikalarında ciddi yön değişikliğine işaret eden sözler edilmiştir. Filistin Devlet Başkanı Yaser Arafat ise, Körfez Krizi'nin aksine, bu kez yeni uluslararası havayı bu kez doğru sezip, Filistin sorununun terörle ve Usama Bin Laden ile birlikte anılmasını hatta özdeşleşmesini engellemek amacıyla 11 Eylül saldırılarına karşı açık ve net tavır almıştır. Bu ülkelerin tavır değişikliklerinin altında 11 Eylül sonrası dünya dengelerinin ABD eliyle yeniden oluşturulacağı beklentisi vardır. Kimse, kartlar yeniden dağıtılırken masanın dışında kalmayı istememektedir. Ayrıca bu ülkeler için terör karşıtlığı ilkesel kaygılardan ziyade terörizmin ulus devlet yapısına yönelik bir tehdit olarak görülmesi ile bağlantılıdır.

Ayrıca terörizmle savaşta ABD'nin yanında yer almanın somut yararları da vardır. 11 Eylül sonrasında bazı ABD politikalarında da kökten değişimler olmuştur. Afganistan'a karşı girişilecek bir askeri harekatın Pakistan ve Hindistan'ın desteği olmadan başarı şansının düşük olması, Washington'un bu iki ülkeyi meşru nükleer güçler olarak tanımasına yol açmıştır. Hatta, Pakistan, nükleer silah programı nedeniyle yıllarca esirgenen ABD askeri ve ekonomik yardımlarına yeniden kavuşmuştur. Bir başka örnek, ABD yönetiminin Azerbaycan'a hava sahasını kullanma iznini vermesiyle birlikte, bu ülkeyi ABD yardımlarından mahrum bırakma politikasını değiştirmiş olmasıdır. Türkiye de bir anda Amerikalı yetkililerin iltifatlarına mazhar olmuş ve ilk ağızda askeri kredi borçlarının silinmesi gündeme gelmiştir. Amerikan politikalarında en çarpıcı değişiklik Ortadoğu'da gözlemlenmektedir. Washington artık açıktan açığa İsrail hükümetinin uzlaşmaz tutumunu eleştirmeye başlamıştır. ABD, terörizmle savaşın selameti bakımından, İsrail'e baskı uygulamaktan da çekinmektedir.

Zbigniew Brzezinski'ye göre ABD'ye yönelik bu ulus

lararası anlayış geçicidir. Afganistan'daki savaş uzadıkça bu anlayışın yerini, daha eleştirel yaklaşımlar alacaktır. Bu da oluşturulan koalisyonu zaafa uğratacaktır.⁽¹²⁾ Uzun vadede Amerika'ya destek veren ülkelerin tutumları üzerinde belirleyici rol oynayacak bazı halledilmemiş sorunlar vardır. Son dönemde jeopolitik "prim" yapan ülkelere Pakistan'ın Hindistan ile Keşmir sorunu vardır. Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki sorunlar bir süre sonra ABD ile ilişkilerde mutlaka ağırlığını hissettirecektir. Bakü de yükselen jeopolitik değerini, Ermenistan'a karşı ABD desteğine tahvil etmeye çalışacaktır. Burada şu an etkileri azalmış bulunan Amerikan Kongresi'ndeki etnik lobilerin yeniden devreye girmesi kaçınılmazdır. Bu durum ABD'nin dış politikasında belirlenmesinde uluslararası sistem ile iç siyasetin etkilerinin karşılaştırılması bakımından ilginç veriler sunmaya adaydır. Rusya ise desteğinin karşılığında, Çeçenistan'da elinin daha serbest kalmasını beklemektedir. Ancak Moskova'daki değişimin daha temel olduğunu belirtmekte yarar vardır. Vladimir Putin, ülkesinin tercihinin artık Batı ve ABD ile rekabet değil işbirliği olduğunu ifade etmektedir.

Avrupa nerede?

11 Eylül sonrası dönemde Avrupa'nın ilk aşamada iddialı olduğu düzeyde ağırlığını hissettirebildiğini söylemek pek mümkün değil. 11 Eylül saldırıları ile deyim yerindeyse eşik atlayan uluslararası terörizmin tanımlanması konusunda ABD ile Avrupa ülkeleri arasında hiç bir zaman ortak bir görüş mevcut olmamıştır.⁽¹³⁾ Özgürlük ve güvenlik ikileminde Avrupalı ülkeler, özgürlüklerden yana tutum almışlardır. Bu durumun bir sonucu da Avrupa ülkelerinin bir bölümünün terör faaliyetlerinin en azından planlama ve lojistik gibi unsurları için uygun ortamları oluşturmasıdır. Bu durum 11 Eylül saldırıları sonrası daha da gün ışığına çıkmıştır. Örneğin, Alman İçişleri Bakanı, 11 Eylül saldırılarının Almanya bağlantısı olduğunu üzülmekle kabul etmek zorunda kalmıştır. Ancak bugün ABD ve Avrupa'nın terörizm ve terörizmle mücadeleye bakışlarındaki farklı temel tercihlerini korudukları hatta ABD'nin özgürlüklerden feragat etme eğiliminin daha ağır bastığı görülmüyor. ABD Başkanı'nın imzasıyla yürürlüğe giren son kararlar, terörizmle suçlanan yabancıların askeri mahkemelerde yargılanmasının yolunun açılması, Avrupa'da Türki-

ye'nin de taraf olduğu bütün insan hakları düzenlemelerine aykırı bir uygulama getirmektedir.

Avrupa'daki en büyük düş kırıklıklarından biri de AB'nin çok iddialı hedefler koyduğu Avrupa Savunma ve Güvenlik Politikası'nı (AGSP) yaşama geçirme konusunda yaşanmaktadır. Uluslararası sorunlarda daha etkin rol arayışına giren AB, bir kez daha etkisiz kalmıştır. Bu arada AB üyesi İngiltere, Afganistan'daki harekata fiilen katkıda bulunmuş ve bu niteliğiyle, diğer AB üyelerinden ayrılmaya başlamıştır. AB'nin ortak tutum çabaları da yine AB üyelerince baltalanmıştır. Son Gent zirvesi öncesi, İngiltere, Almanya ve Fransa arasında gerçekleştirilen üçlü mini zirve diğer AB üyelerinin tepkisini çekmiştir.⁽¹⁴⁾ Yine bir çok Avrupa ülkesi bu uluslararası krizde, AB değil NATO çerçevesinde hareket etmeyi yeğler gözükmektedir. AB'nin bir süre daha dünya sahnesinde ekonomik bir dev, siyasi bir cüce olarak kalması olasıdır. Bu arada 11 Eylül sal-

ceği anlaşılmaktadır. Ancak ABD ile Türkiye arasında benzer sorunlar yaşanmamaktadır. PKK ve DHKP-C örgütleri, Washington tarafından terör örgütleri listesine alınmıştır. İngiltere de diğer AB üyesi ülkelerinin kararını beklemeden bu iki örgütü aynı sınıflamaya tabi tutmuştur.

11 Eylül saldırılarının sonuçları ve ortaya çıkan terörizm karşıtı hava, zamanın Ankara'yı haklı çıkardığı biçimde algılandı.⁽¹⁵⁾ "11 Eylül sonrası dünyada tartışılmaya başlanan özgürlükler mi güvenlik mi" ikilemi, Türkiye'yi tam da AB üyeliği kapsamında demokratikleşmeye dönük anayasa değişikliği sürecinde yakaladı. Ter-

cihini genelde özgürleşme ve demokratikleşmeden çok, güvenlik yönünde kullanan Türkiye'de bu açılımların gündemde kalması bile bazı gözlemcilerle şaşırtıcı geldi.

11 Eylül, Türkiye'nin uzun süredir yitirdiği özgüven duygusunun bir anlamda yenilenmesine yol açtı. Tarihinin en derin ekonomik krizini yaşayan ülke, jeopolitik açı-

İslamiyet'in "öteki"ni oluşturduğu bir uygarlıklar çatışması riski hala devam etmektedir. Ortadoğu, bu riskin gerçeğe dönüşüp dönüşmemesi konusunda belirleyici coğrafya olacaktır.

dılarının terörizm bağlamında Avrupa'daki en kayda değer sonuçları IRA ve ETA gibi iki örgütün silahlı mücadeleyi sona erdirmeye sinyalleri vermesidir. Bu gelişme, terörizmin erişilmek istenen siyasi hedeflerin özüne zarar verecek bir olguya dönüşmesinin sonucudur. Terörizmle özdeşleşmek gerçekten yüksek bedeller ödemeyi gerektirecektir. Hele Avrupalı devletlerin bir bölümünün, yalnızca "demokratik ve insan haklarına saygılı" ülkelere yönelik siyasi şiddeti terörizm olarak kabul ettiği göz önüne alınırsa, İngiltere ve İspanya'yı tehdit eden bu iki örgütün son kararı, daha iyi anlaşılabilir.

11 Eylül ve Türkiye

Bu iki kıstası yeterince karşılamadığı düşünülen Türkiye'nin ise Avrupa ülkeleri ile bir süre daha "terörizm" ve "terörist" tanımlamaları üzerinde görüş ayrılıklarını süre-

dan bir yükseliş yaşadı. Hele çok korkulan uygarlıklar çatışması olasılığı, Türkiye'yi daha da kritik öneme sahip bir ülke haline getirdi. İslamiyet ile demokrasi ve modernleşmenin bağdaştırılabilir olduğunun en ileri örneği olarak sunulan Türkiye, bu anlamda hem İslam ülkelerinin hem de Batılıların övgülerine mazhar oldu.⁽¹⁶⁾ Yeniden kazanılan bu özgüvenin, Türkiye'nin dış politika sorunlarına yansımaları kaçınılmazdır. Ankara da jeopolitik önemini başka kazanımlara dönüştürmeyi kaçınılmaz olarak beklemektedir. Türkiye'nin AB üyeliğine artık daha sıcak ve esnek bakılması en yoğun beklenti olmuştur. Hatta Afganistan'a yönelik askeri harekata anlamlı bir katkının Kore Savaşı örneğinde NATO üyeliğini kolaylaştırması gibi AB üyeliğini kolaylaştıracağı da sıkça yapılan bir yorum olmuştur. Ancak AB, stratejik önem uğruna üyelik ölçütlerinden geri atmayacağını açıklamıştır.⁽¹⁷⁾

Türkiye'nin Kıbrıs ve AGSP konusunda sertleşme işaretleri vermeye başlaması, yeni uluslararası ortam ve Türkiye'ye atfedilen önemle doğrudan bağlantılıdır.

Mevcut ekonomik sıkıntıların aşılması için dış kaynağa duyulan gereksinim yeni jeopolitik önemin istenen ölçüde kullanılmasına engel olmaktadır ve olmaya devam edecektir. Bu arada terörizmle savaşın Irak'a yayılması olasılığı Türkiye'yi kaygılandırmaktadır. Bu olasılığın gerçekleşmesi durumunda, Türkiye'nin ABD'ye verdiği desteği sürdürmesi beklenmemektedir. Afganistan'a müdahale söz konusu olduğundan beri, Türkiye'nin olası askeri katkısı üzerinde yoğun spekülasyonlar yapılmıştır. Hükümet ilk başlarda hareketin Irak'a yayılma ihtimali ve kamuoyunun tepkisi nedeniyle çekingen davranmışsa da Afganistan'a asker yollanacağı artık netlik kazanmıştır. Ankara'nın Afganistan'a asker gönderme kararı bir Batılı diplomat tarafından "terörle mücadelede son on günün en iyi haberi" yorumu yapılmıştır.⁽¹⁸⁾ Askeri destek kararı, Türkiye'nin uluslararası siyasetteki konumunu ve tarafını tartışmasız biçimde ortaya koymuştur.

Ancak durum o kadar hızlı gelişmektedir ki, başlangıçta öngörülen 90 kişilik özel kuvvet taburu yollama planı, Kuzey İttifakı'nın hızlı ilerleyişi nedeniyle geçerliliğini yitirmiştir. Halen BM Barış Gücü'ne daha büyük bir katkı söz konusudur. Ankara, BM'ye katkısı ancak kararlarda söz sahibi olmak kaydına bağlamaktadır. Türkiye, bundan önce Somali, Bosna, Arnavutluk ve Kosova'da benzer katkılar yapmıştır. Ancak bunlardan farklı olarak daha etkin rol beklentisi ifade etmektedir. Bu bir bakıma Avrasya strateji tahtasında yer edinme çabasıdır. Aynı zamanda Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası BM ve çokuluslu askeri harekatlara genel yaklaşımı ile de uyumludur.⁽¹⁹⁾ Son durum, Türkiye'nin dikkatini Avrupa'dan Asya'ya yöneltmiştir. ABD de bu konuda engelleyici değil teşvik edici rol oynamaktadır. Bütün bunlara bakarak kısa dönemde Türkiye'nin, Batı ile ilişkilerinin Amerikan odaklı gelişmesi de şaşırtıcı olmayacaktır.

AB ile ilişkiler ise yeni tikanıklıklara ve sorunlara adaydır. Gent zirvesinde Türkiye'nin diğer AB üyelerinden farklı değerlendirilmesi olasılığı ortaya çıkmıştır. Buna neden olarak da Kıbrıs ve AGSP konularında Türkiye'nin engelleyici tutumu gösterilmiştir.⁽²⁰⁾ Bu tür ayrımcı tutumlar, AB'nin Türkiye'ye karşı dürüst davranmadığı

kaygısını güçlendirmekten başka işe yaramamaktadır. Ayrıca Kıbrıs'ta soruna artık boğazına kadar gömülen AB, Kıbrıslı Rumların tam üyeliği dışında bir "B" planına sahip olmadığını ifade edecek denli ufuksuz olduğunu da itiraf etmiştir. Kısa sürede kalıcı ve adil bir çözüm bulunmaması durumunda Türkiye ile AB arasında büyük bir kriz olasıdır. Bu durumda Batı ile ilişkilerin Avrupa ve AB ayağı bir süre zayıflayabilecektir. Üstelik terörizm konusunda Türkiye'nin tutum ve tezleri giderek ABD ile daha fazla örtüşmektedir. Hele DGM'lerdeki askeri savcılar konusunda Avrupa'da yoğun eleştirilere uğrayan Türkiye, ABD'nin terörizmle suçlanan yabancıların askeri mahkemelerde yargılanması kararı gibi önlemleri herhalde dikkatle izlemektedir. Özgürlüklerin yeni standartları konusunda Ankara, Kopenhag ölçütlerini mi yoksa ABD ölçütlerini mi esas alacaktır? Bu, yakın gelecekte Türkiye'nin, Batı ile ilişkilerinin yönü konusunda ipuçları sağlayacaktır. Son tahlilde, 11 Eylül terör saldırıları, ekonomik sorunlara boğulmuş olan Türkiye'ye yeni bir hayatiyet kazandırmıştır.

Uluslararası sistemin geleceği

11 Eylül sonrası dünyaya ve uluslararası sisteme ilişkin öngöründe bulunmanın zorluğu, Afganistan'daki askeri dengelerin son bir kaç gün içinde hızlı değişmesi ile yeniden ortaya çıkmıştır. Ancak en azından bazı genel eğilimler göze çarpmaktadır. Öncelikle küreselleşmenin hız keseceği açıktır. Bu süreci besleyen para, insan ve bilgi akışlarının, terörizmle savaş kapsamında, denetim altına alınması, içinde bulunduğumuz döneme Friedman'ın düşündüğü gibi "küreselleşme" demek için biraz erken olduğu anlamına gelmektedir.

Uluslararası sistemin çok kutupluluğa evrilmesi ise beklenenden uzun süreceğe benzemektedir. Ne daha önce ne de 11 Eylül sonrası ABD'ye ciddi bir "meydan okuyuş" henüz çıkmamıştır. Aksine ulus devletlerin bir çoğu ABD'nin safında yer almayı tercih etmiştir. Hiç bir ülke, ABD etkisiyle şekillenecek yeni uluslararası sistemin kurgulanışı sırasında dışlanmayı göze alamamaktadır. Bu arada ABD, Avrasya'ya da fiilen askeri gücüyle girmiş ve yeni enerji kaynakları coğrafyasında önemli bir köprübaşına sahip olmuştur.

Ulus devletlerin, ABD hegemonyasına karşı suskun

kaldığı dünyada, asıl meydan okuyuş, ulus devlet dışındaki unsurlardan gelmeye devam edecektir. Bundan sonra devletlerarası güç mücadelesine bir de ulus devletler ile terör şebekeleri ya da "üstün güçlerle donanmış öfkeli bireyler" arasındaki mücadeler de eklenecektir. Dolaşısıyla artık ömrünü tamamladığı düşünülen ulus devlet, görünür gelecekte uluslararası siyasetin en temel örgütlenme biçimi olarak kalmaya devam edecektir. Afganistan'da Taliban'a karşı yürütülen savaşın, daha farklı kültürlerden ülkelerin desteğini alarak uygarlık çatışması eklenenden giderek uzaklaşmasının bir nedeni de bu olsa gerektir. Özellikle bireylerin, artan güvenlik gereksinimi ve küreselleşmenin hız kesmesi ulus devletin ve ulus devletlere dayalı sistemin ömrünü uzatmıştır.

Bu gelişmeye bağlı olarak, çöken devletleri kendi başına bırakmanın uluslararası sisteme maliyetinin de yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Afganistan gibi yerlerde BM denetiminde devlet örgütlenmesinin yeniden gerçekleştirilmesi süreci gelecek yıllarda sıklıkla rastlanabilecek bir örnek olacaktır. Şu ana dek Kosova ve Doğu Timor'da benzer uygulamalar gerçekleşmiştir. Sonuçta uluslararası sistemde biri ulus devletlere, diğeri uluslararası vesayet altındaki oluşumlara dayalı ikili bir yapı çıkabilir. Çöken devletlerin sayısına koşut olarak bu tür oluşumların örnekleri de artabilecektir. Bu da, dünya ölçeğinde olmasa bile kısmi bir "uluslararası merkezi otorite"nin gelişinin habercisi olabilir. Ulus devletin daha bir süre, temel siyasi örgütlenme modeli olarak kalacağı AB'nin son olaylar karşısındaki performansı ile de ortaya konmuştur. AB üyeleri bir kez daha uluslarüstü değil ulusal önceliklerine dayalı politikalar uygulamayı tercih etmiştir. ABD'ye karşı yeni bir siyasi ve askeri güç merkezi olmaya aday olarak gösterilen AB'nin, bekleneni vermesi görünür gelecekte mümkün görünmemektedir. Devlet Bahçeli'nin AB için kullandığı "jeopolitik özür" tanıımı aslında ilginç bir durum tespitidir.⁽²¹⁾

Son olarak özellikle İslamiyet'in "öteki"ni oluşturduğu bir uygarlıklar çatışması riski hala devam etmektedir. Ortadoğu, bu riskin gerçeğe dönüşüp dönüşmemesi konusunda belirleyici coğrafya olacaktır. "Müslüman demokrasiye" evrilmenin ya da "liberal İslam'ın"⁽²²⁾ ortaya çıkışı ile çatışma riski azalacaktır. Bu arada Ortadoğu'daki gerilimi körükleyen Filistin sorununun çözülmesi de zo-

runludur. Nihayet Irak'ın geleceği, Türkiye'yi yakından ilgilendirmektedir. Irak'ın bölünmesi genel olarak Arap dünyasını ABD ile karşı karşıya getirebilecektir. Ortaya çıkacak bir Kürt devleti ise, Türkiye'nin ABD ve Batı ile ilişkilerini ciddi şekilde etkileyebilecektir.

Serhat Güvenç

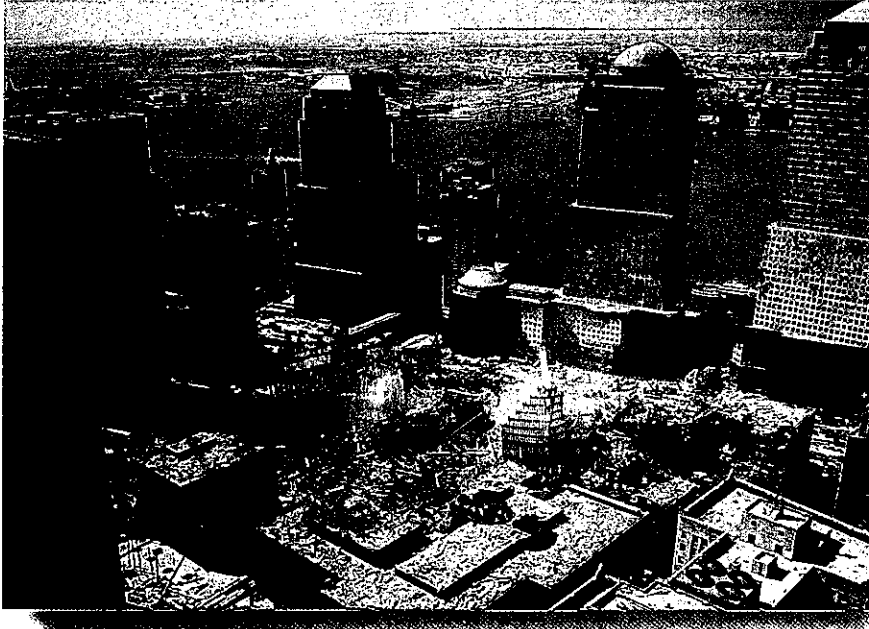
İstanbul Bilgi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi

Dipnotlar

- 1) Thoman L. Friedman, "DOSCapital," World Politics 00/01, (der.) H. Purkitt içinde (Connecticut: Dushkin/Mc-Graw-Hill, 2000): 10-11.
- 2) Eleştirel bir görüş için bkz. Henry Kissinger, Does America Need a Foreign Policy? (New York: Simon & Schuster, 2001).
- 3) Bu konuda bkz. John C. Hullsman, A Paradigm for New World Order (New York: St. Martin's Press, 1997) ve William G. Hyland, Clinton's World: Remaking American Foreign Policy (Connecticut: Preager, 1999).
- 4) Fouad Ajami, "Home Base," New Republic (4 Haziran 2001): 62.
- 5) James Kitfield, "In Foreign Policy, Bush II is Like Reagan II," National Journal (31 Mart 2001): 963-965.
- 6) Amerikanın strateji değişimlerinin tarihsel incelemesi için bkz. P. Trubowitz, E. O. Goldman ve E. Rhodes (der.), The Politics of Strategic Adjustment: Ideas, Institutions and Interests (New York: Columbia University Press, 1999).
- 7) "Rumsfeld on High Wire of Defense Reform," Washington Post (1 Mayıs 2001).
- 8) Michael Mastanduno, "Preserving the Unipolar Moment: Realist Theories and U.S. Grand Strategy after the Cold War," International Security 21(4), (Bahar 1997): 49-88. Ayrıca bkz. Hullsman, A Paradigm ..., 39-57.
- 9) 11 Eylül saldırılarından önce basıma girdiği anlaşılan The Atlantic Monthly dergisinin Ekim sayısında Bosna'daki 4000 Amerikan askerinin yükünün bile sorguladığı bir makalenin yayınlanmış olması ilginç bir tesadüftür. William Langeweische, "Peace is Hell," The Atlantic Monthly (Ekim 2001): 51-80.
- 10) Charles Grant, "Does this war show that NATO has no longer a serious military role?" The Independent (16 Ekim 2001).
- 11) John Sutherland, "Crazy talk," The Guardian (19 Eylül 2001).
- 12) Zbigniew Brzezinski, "A New Age of Solidarity? Don't Count on it," Washington Post (2 Kasım 2001).
- 13) Bruce Hoffman, "Is Europe Soft on Terrorism," Foreign Policy (Yaz 1999): 62-76.
- 14) "Bu AB Zirvesi çok Harekatlı," Radikal (20 Ekim 2001).
- 15) "Batı Ders Alsın," Radikal (27 Ekim 2001).
- 16) "Türkiye İslamın Gerçek Görüntüsü," Radikal (18 Ekim 2001); "Türkiye İslam Dünyasına Örnek," Cumhuriyet (1 Kasım 2001).
- 17) "Verheugen'den AB'den Tashi," Radikal (22 Ekim 2001).
- 18) "With Turkey's Pledge, U.S. Coalition Gets its First Muslim Troops," International Herald Tribune (2 Kasım 2001).
- 19) Bkz. Serhat Güvenç, "TSK'nın Sınırötesi Girişim Yetenekleri: Ulusal Güvenlik Politikasında Yeni Boyut," (der.) Gencer Özcan ve Şule Kut, En Uzun Onyıl (İstanbul: Boyut Yayıncılık, 1998): 135-167.
- 20) "AB'den Çifte Standart," Cumhuriyet (21 Ekim 2001).
- 21) "Bahçeli: AB ikiyüzlü" Radikal (24 Ekim 2001)
- 22) Liberal İslam konusunda bkz. Charles Kurzman (der.), Liberal Islam: A Sourcebook (New York: Oxford University Press, 1998).

11 EYLÜL SONRASINDA ABD

t e p k i , s o r g u l a m a v e e k o n o m i

Abdullah Akyüz

“11 Eylül 2001 tarihinden sonra artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacak” demek biraz klişe gibi gelse de gelecek için yerinde bir tespit olacağı benziyor. 11 Eylül’de New York ve başkent Washington’a yönelik olarak gerçekleştirilen saldırılar, öncelikle ABD ile Batı dünyasında ve sonrasında da her yerde gündemi belirlemeye başladı. Zaman içerisinde, bazı şeylerin yatışması ve gündemden düşmesi kaçınılmaz. Ancak, bu saldırıların kaynağı, hedefi, yeri ve şiddeti dikkate alındığında yaşananlar birçok şeyi sorgulamaya, sarsmaya ve değiştirmeye aday görünüyor.

Bu yazının ilk bölümünde, saldırıların hemen ardından ABD’nin verdiği tepkiler ele alınacak, ikinci bölümde, ABD’ye yönelik nefretin kökenleri ve ABD’nin kendini sorgulamasına ilişkin tartışmalar üzerinde durulacaktır. Ekonomi üzerindeki etkileri takiben, son olarak, bu olayın Türkiye ve dünya üzerine olan veya olabilecek yansımaları tartışılacaktır.

1. İLK TEPKİLER

a. Şok: Kendi topraklarında bu derece kapsamlı ve can kaybına yol açıcı bir saldırıyı hiçbir zaman öngör-

memiş olan ABD, saldırılarla birlikte ciddi bir şaşkınlık, şok ve çaresizlik yaşadı. Nasıl oluyordu da dünyanın bu en teknolojik ve en kudretli askeri gücü kendi evinde bu şekilde vurulabiliyordu? O gün Florida'da olan Başkan ne yapacağını, nereye gideceğini bilemiyordu. Amerikan toplumunu sakinleştirmek amacıyla yaptığı ilk televizyon konuşmasında, müthiş bir panik ve çaresizlik görüntüsü veriyor, keşke hiç ekrana çıkmıyaydı dedirtiyordu. ABD birçok şeye kendisini hazırlamıştı ama buna değil! Hangi ülke böyle bir saldırıya hazırды ki?

Saldırının sorumlusu olarak Usame Bin Ladin ve El Kaide isimleri, ilk günden itibaren telaffuz edilmeye başlanmış, daha sonra bu konuda hiçbir şüpheye mahal vermeyecek kanıtlara ulaşıldığı açıklanmıştı. Bu tespitin doğal sonucu olarak, ilk askeri hareketin Bin Ladin'i topraklarında barındırmakla suçlanan Afganistan'daki Taliban yönetimine yönelik olacağı beklenmeye başlanmış ve nitekim, 7 Ekim günü başlayan hava saldırılarıyla bu gerçekleşmişti.

Yaşanan şok ve acının şiddeti nedeniyle, terörizme karşı girişilecek harekatta ABD'ye yardımcı olacak ülkelerin bunu lafla değil somut olarak ortaya koymaları gerektiği, yardımcı olmayanların terörizme göz yumduğu "ya bizimlesiniz veya bize karşısınız" söylemiyle dile getiriliyordu.

Bu arada, televizyonlara da insanı şaşırtan ve bir o kadar da üzen görüntüler yansıyor. 11 Eylül saldırısını kutladıkları iddia edilen Filistinliler görüntüsü, çok talihsiz bir mesaj veriyordu. Bu görüntüler, korkulan kutuplaşmayı ve İslam-Hristiyanlık çatışmasını ateşleyecek, tüm Arap-Müslümanlara yönelik bir tepkinin dışavurumuna yol açabilecek türdendi.

b. ABD nasıl korunacak?: Amerikan halkının, kendi topraklarında, düşündüklerinden çok daha fazla dış tehlikeye maruz kalabileceği gün yüzüne çıkınca, ülkenin, yurtdışındaki temsilcilikleri ve askeri üsleri yanı sıra kendi topraklarında savunulmasının önemi gündeme gelmiştir. Aslında ABD'deki uzmanların, kamu kurumlarının ve düşünce kuruluşlarının son yıllardaki faaliyetlerine ve yayınlarına bakıldığında, terörizm

üzerine çok ciddi bir şekilde eğilindiği hemen göze çarpmaktadır. Teröristlerin kullanabilecekleri silahlar (biyolojik ve kimyasal olanlar da dahil), girişebilecekleri eylemler ve bunlara karşı alınabilecek önlemler birçok toplantıya ve çalışmaya konu olmuştur. Hatta, başında eski senatörler Gary Hart ve Warren B. Rudman'ın bulunduğu resmi bir komisyon 1998'de çalışmaya başlamış, ABD içerisinde ve dışarısında (Türkiye dahil) birçok görüşme ve tartışmalar da yaparak, üç aşamalı raporlarını tamamlamış, üstelik 2001 yılı başında Bush yönetimine sunuş bile yapmışlardır.

Bu komisyonun raporunda belirtilen, başka birçok çalışmada da vurgulanan konu, ABD'de, çeşitli kamu kurumları arasında parsellenmiş bürokratik yapının "etkin" bir ülke içi savunma mekanizması kurulmasına engel olduğudur. Nitekim, 11 Eylül saldırılarının önlenememesinin, istihbarat sistemindeki büyük zaafardan kaynaklandığı tespit edildiğinde iş işten geçmişti.

11 Eylül'den sonra, ABD'nin karar alıcı çevrelerinde devletin iç güvenlik alanında yeniden yapılandırılması çabaları son derece hızlandırılmıştır. Gizli haber almaya ayrılan bütçelerde artırıma gidilmesinin yanısıra toplanan bilgilerin koordinasyonunun sağlanabilmesi amacıyla tek merkezde değerlendirilmesi öngörülmüştür. Bu alanda koordinasyonu sağlamak amacıyla, apar topar, "İç Güvenlik Kurumu" (Homeland Security Agency) isimli, bakanlık düzeyinde yeni bir kurumun oluşumu ilan edilmiş, bu kurumun başına ise Bush'un en güvendiği isimlerden, Pennsylvania Eyalet Valisi Tom Ridge getirilmiştir. Bunun yanısıra, olayın maddi boyutunda, ABD Kongresi, Başkan Bush'un istediğinin iki katı olan 40 milyar dolarlık bütçeyi, terörizm ile mücadele ve saldırıların yarısını kapamaya ayırmak üzere hemen onaylamıştır. Buna ilaveten, özgürlükleri tırpanladığı için oldukça eleştirilen "Anti Terör Yasası" da Kongre'de hızla görüşülerek yasalaşmıştır.

İç güvenliği artırma yönünde alınacak yeni tedbirler ABD'nin göçmen politikasından, gizli servisin yeniden örgütlenmesi ve yabancıların/şüphelilerin daha yakından takip edilmesine kadar bir dizi önlemi içermektedir. Sonuçta, saldırıyı düzenleyen 19 kişi de ABD'de,

bu ülkenin getirdiği özgürlükleri kullanarak en az 1-2 sene yaşamış, bunlardan üç tanesi, yasal vize sürelerini aşarak ABD içerisinde kalabilmeyi rahatça başarmışlardır. Bir "göçmen cenneti" olarak bilinen ABD'de, yabancılar için yaşam, artık eskisi kadar rahat olmayacağı benziyor.

c. Terörizme verilecek ceza ve uluslararası ittifak oluşturma zorunluluğu: ABD, terörle mücadele kapsamında Afganistan'a ve diğer ülkelere yapılacak müdahaleleri meşru müdafaa olarak görmüş ve bu müdahalede BM Güvenlik Konseyi gibi uluslararası kurumların onayını alma ihtiyacını hissetmemiştir. Buna gerekçe olarak, bugünkü durumun Körfez Savaşı'ndan farklı olduğu hususu özellikle vurgulanmaktadır. Körfez Savaşı sırasında dışarıdaki iki ülkenin sorununa müdahale olduğu ve BM Güvenlik Konseyi kararlarının bu müdahaleye meşruiyet sağladığı, uluslararası bir uzlaşının tesisinin buna yardımcı olduğu belirtilmektedir. Oysa bugün ABD topraklarına doğrudan yöneltilmiş bir saldırı vardır ve ABD'nin buna cevap vermeye meşruiyet kazandırma gibi bir ihtiyacı yoktur. "Böyle bir saldırıya verilecek cevap, başka ülkelerin vetosuna bırakılmayacak kadar ABD'ye özel bir meseledir" anlayışı tartışmasız kabul görmüştür. Buna ilaveten, ABD yetkilileri, açıkça, daha önce Lockerbie olayında olduğu gibi, terör suçunun cezalandırılmasının hukukçulara ve mahkemelere bırakılmasının caydırıcı olmadığını savunmuşlardır.

Diğer yandan, Washington ve New York saldırılarının faillerinin bulunmasının kendi başına bir amaç olamayacağı, bunun ancak terörizmin küresel boyutta kurduğu ağların daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacağı vurgulanmıştır. Terörizmin finansal açıdan nasıl beslendiği, hangi grupların birbirleriyle ilişkisi olduğu ve hangi devletlerin hangi boyutlarda terörizme kucak açtığı temel soruları üzerine şekillenecek yeni politikaların pek çok boyutta önemli yansımaları olacağı aşikardır. Bugüne kadar üzerinde gereken hassasiyetle durulmayan, terörle mücadelenin mali boyutlarının altı kalın bir şekilde çizilmiştir. Uluslararası boyutta şüpheli banka hesaplarının izlenmesi ve teröristleri besleyen finansal ağın temizlenmesi, öncelikli bir girişim olarak hemen başlatılmıştır.

ABD yönetiminin hemen farkına vardığı bir gerçek de, bu derece hassas, karmaşık ve zaman alacak bir mücadelenin, başka ülkelerin (özellikle Müslüman ülkelerin) desteği olmaksızın yapılamayacağı olmuştur. Bu nedenle, müttefik Müslüman/Arap ülkeler ve NATO, hemen devreye sokulmuştur. Bir koalisyon oluşturma ihtiyacının hissedilmesinin, ABD yönetiminin veya yönetim içerisindeki sertlik yanlılarının dışa vurduğu ya da vurabileceği tepkilerin törpülenmesinde önemli katkıları olduğu ortadadır. Bu süreçte, ılımlı olarak bilinen Dışişleri Bakanı Powell'ın ciddi etki ve katkıları olduğu biliniyor.

Bu "gevşek" koalisyonun ömrü veya sürdürülebilirliği açısından, Afganistan dışındaki ülkelere karşı tavırın ne olacağı fazlasıyla önem kazanmaktadır. En sık sorulan sorulardan birisi, 11 Eylül eylemleriyle ilgili olarak Irak'a karşı takınılacak tavidir. Zira, şu ana kadar bu yönde bir kanıt bulunamamakla birlikte, terörist grupların Irak lideri Saddam Hüseyin ile ilişkilerine dair deliller bulunursa ABD yönetimi'nin nasıl hareket edeceği henüz belirsizdir. ABD, Afganistan dışında başka ülkelere de müdahale ederse, koalisyonun hangi şiddet ve yönde çatlaklar verebileceği de belirsizdir. Bu belirsizliklerin yarattığı kaygılardan olsa gerek, ilk günlerde Irak ve Saddam, daha sık telaffuz edilirken, son dönemde bu konuda bir sessizlik hüküm sürmektedir.

2. ABD'YE YÖNELİK NEFRET VE ABD'İN KENDİSİNİ SORGULAMASI

11 Eylül terör saldırılarının Cumhuriyetçi bir yönetimin iktidarında gündeme gelmesi, eylemlerin hemen ardından, birçok insanda endişeli bir bekleyişe yol açıyordu. Acaba, Clinton döneminin aksine, ABD'yi dünyanın geri kalanından soyutlamaya eğilimli Bush yönetimi, bu saldırıyı bir Hristiyan-Müslüman kutuplaşmasına ve çatışmasına dönüştürebilir miydi? Bu olaylar, ABD'nin daha fazla içine kapanmasına yol açar mıydı? ABD, meşru tepkisini vermenin ötesinde, kendisini de sorgulayacak mıydı?

İlk anda verilen bazı tepkilere, Başkan Bush'un ağzından çıkan "Terörizme Karşı Haçlı Seferi" gibi tedirgin edici bazı ifadelerle karşın, ABD yönetimi büyük

ölçüde soğukkanlılığını korumuş, sağduyulu bir analiz yapma ve tepki verme iradesini ve becerisini göstermiştir. Bireysel düzeyde gösterilen bazı tepkilere, bazı insanların bu yüzden yaşamlarını kaybetmelerine karşın, olayın bir “medeniyetler çatışması”na dönüştürülmesine imkan verecek bir ortam yaratılmasından özenle kaçınılmış ve bu konuda şu ana kadar büyük ölçüde başarılı olunmuştur.

Fakat, “medeniyetler çatışması” tezinin sahibi Samuel Huntington, New York Times’da 20 Ekim’de yayımlanan söyleşisinde önemli bir noktaya dikkat çekmektedir: “Usame Bin Ladin, bunun, İslam ile Batı arasında bir medeniyetler çatışması olmasını arzular. ABD yönetiminin önceliği, bunun gerçekleşmesini önlemek olmalıdır... Fakat, ABD içerisinde, diğer terörist gruplara ve bunları destekleyen ülkelere de saldırılması için büyük bir baskının olduğu görülmektedir. Bu gerçekleşirse, bana göre, bu bir medeniyetler çatışmasına dönüşebilir.”

İlk günlerde, yapılan terör eylemleri şiddetle kınanmakla birlikte, bunun çok karmaşık bir konu olduğu, birçok şeyin ve bu arada Amerikan dış politikasının, İsrail ve Orta-Doğu’ya bakışının da irdelenmesinin gerektiği gibi liberal çevrelerden gelen saptamalar

Cumhuriyetçiler nezdinde tepki doğurmanın ötesine gidememiştir. Gerçekten, Cumhuriyetçilerin, özellikle ilk günlerde, bu saldırıları yapanları ve bunları destekleyenleri tespit edip, her türlü imkanı kullanarak cezalandırma dışında bir gündem maddeleri olmamıştır. Başkan, başkan yardımcısı ve ilgili bakanlar, teröre cevap vermenin ötesinde bir açıklama ve sorgulama çabası içerisinde olmamışlardır. Dışişleri Bakanlığı’nın politika oluşturma biriminin başında bulunan Richard Haass, “El Kaide terörünün kaynakları kutsal kitaplarda, Filistin meselesinde, fakirlikte aranamaz. Bunun nedenleri politik ve ideolojiktir. Siyasi, ekonomik ve askeri gücümüz nedeniyle ve bölgedeki (Orta-Doğu), Yahudi olsun, Arap olsun, dostlarımıza destek verdiğimiz için saldırılara maruz kaldık” demektedir.

Buna karşılık, Demokrat Parti’ye yakın çevrelerde ve liberaller arasında, genellikle, Cumhuriyetçilerin yaptıkları tespitlere katılmakla birlikte, bunun bir adım

daha ötesine gidilerek, insanların kendi canlarına kıyacak kadar ABD’den nefret etmelerine yol açan fakirlik, işsizlik ve çaresizlik ortamının ortadan kaldırılmasının, ABD’nin dış politika tercihlerinin gözden geçirilmesinin, terörle uzun vadeli mücadelede önemli unsurlar olduğu vurgulanmaktadır. Bu bağlamda ilk önerilen, özel-

Bu saldırıların yarattığı ortamın önemli sonuçlarından birisi, Bush yönetiminin eğilimli olduğu, ama göreve geldiği günden itibaren zorluklarını yaşamaya başladığı, ABD’nin kendisini dünyadan olabildiğince soyutlaması eğiliminin tamamen gündemden düşmesi olacaktır.

likle Ortadoğu'daki bazı ülkelere olan ekonomik desteğin artırılması, demokratik yönetimlerin desteklenmesi ve buralarda ABD'ye yönelik yaygın öfkenin önüne geçecek tedbirlerin alınmasıdır.

Olayların sıcaklığının yoğunlukla hissedildiği ilk günlerde, teröristlerin ve bunları koruyan ve destekleyenlerin cezalandırılmasından başka hiçbir şey konuşulamazken, zaman geçtikçe birçok konu tabu olmaktan çıkmaya ve tartışılmaya başlanmıştır. ABD'nin hataları, zaafı, dış politikası, İsrail politikası ve ekonomik ve sosyal yardım politikaları çok daha kapsamlı olarak tartışılmaya başlanmıştır. Bu süreç, yoğunlaşarak ve kapsamı genişleyerek devam edecektir. Bush yönetimi de, bu konuları kamuoyu önünde tartışmaya ve açıkça sorgulaması bile, yeri ve zamanı geldikçe, sorunların bu karmaşık boyutları ve kökenleri üzerinde durmaktan kaçamayacağını her geçen gün daha derinden hissetmektedir.

3. EKONOMİ ÜZERİNDEKİ ETKİLER

11 Eylül saldırılarını takiben, öncelik, doğal olarak, yapılacak askeri misilleme hareketi, uluslararası bir ittifak oluşturma ve muhtemel başka saldırılara karşı iç güvenliği artırma çabalarına verilmişti. Ama, ekonominin gündemdeki hak ettiği yeri alması çok uzun sürmedi.

Zaten ciddi bir durgunluğa doğru yol alan ABD ve ona bağlı olarak dünya ekonomisi, bu saldırıların yarattığı tahribat, güven kaybı ve tedirginlikle, ilk anda daha da korkutucu bir sürece girdi. Ancak, başlangıçta tedirginlik çok daha büyükken, ABD ve AB'de alınan parasal ve mali tedbirler, paniği büyük ölçüde önlemiş görünüyor. Nitekim, olaylar nedeniyle uzun süre kapalı kaldıktan sonra açılan New York Borsası yüzde 14 civarında düştükten sonra toparlanmaya başlamış ve bir süre sonra 10 Eylül seviyelerine tekrar dönmüştür.

Saldırıların yarattığı direkt tahribatın ABD'ye maliyetinin 13 milyar dolar civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu, çok önemsiz bir tutar olmakla birlikte, oluşan güven kaybı nedeniyle harcamaların azalması ve özellikle havayolu taşımacılığı ve turizm sektörlerinde yaşanan gelişmeler, toplam maliyeti oldukça yükseltmiştir. Yılbaşından beri yürütülen faiz düşürme

operasyonuna 11 Eylül sonrasında da devam edilmesi, Avrupa Merkez Bankası'nın da buna destek vermesi, sağlanan likidite arzı, Kongre'nin jet hızıyla onayladığı 40 milyar dolarlık harcama paketi, havayolu şirketlerine verilen 15 milyar dolarlık destek ve bu günlerde tartışılan ilave vergi indirimleri, ekonomik gidişatın kontrol altına alınmasında çok pozitif katkı yapmıştır.

Her şeye rağmen, beklentiler bu yıl küçülmenin devam edeceği ve 2002 yılının ikinci çeyreğinden itibaren, yapılacak ilave harcamalar, vergi indirimleri ve düşük faizlerin desteğiyle ABD'de bir toparlanmanın başlayacağı yönündedir. Bunun dış ticarete yansımalarının da diğer ülkeleri olumlu etkileyeceği beklenmektedir. Ancak, bu kadar iyimser bir beklentiye sahip olmayan birçok ekonomistin bulunduğunu da not etmekte yarar var.

Bush yönetiminin bu kapsamda üzerinde önemle durduğu tamamlayıcı bir husus, Kongre'den "Ticaret Geliştirme Yetkisi" (Trade Promotion Authority)'ni almaktır. ABD yönetimleri, Kongre'den yetki almadan, diğer ülkelerle ticareti serbestleştirmeye yönelik ciddi girişimlerde bulunamamaktadır. ABD ekonomisinin büyümesi açısından dış ticaretin önemini vurgulayan yönetim, hem ABD hem de dünya ekonomisinin canlandırılması açısından bir an önce ticareti artırıcı girişimlerin başlatılmasını hedeflemektedir. Dış ticaretin artırılması ve dış ticaret rejiminin serbestleştirilmesi konularında birbirine çok yakın olan Clinton ve Bush yönetimlerinin hedeflerinden birisi, Orta ve Güney Amerika ülkeleriyle ticareti geliştirmek için bir serbest ticaret bölgesi kurmak olmuştur. Kongre'den alınacak yetkiyle bu konuda atılacak adımlar hızlandırılacaktır. Yönetim, bu alanda önceliği Şili ve Singapur'a vermek istemektedir. Türkiye'nin de bu çerçevede bazı kazanımlar elde etmesi mümkün görünmektedir. Ancak, bu aşamada, Kongre'nin yetkiyi, yönetimin istediği gibi genel olarak mı, yoksa ülke isimlerini zikrederek mi vereceği belli değildir. Kongre'deki dış ticaretin liberalleştirilmesi karşıtı lobilere ilaveten Türkiye karşıtı lobi-ler de dikkate alındığında, Türkiye'yi de içeren bir yetkinin çıkması zor olabilecektir. Diğer yandan, Kongre, görüşmelere başlama yetkisini verse bile, Yönetim ilgili ülkelerle anlaşmaları imzalandıktan sonra yürürlük

için de Kongre onayı alınması gerekmektedir.

11 Eylül sonrasında oluşan uluslararası ekonomik ve finansal konjonktür, özellikle gelişmekte olan ülkeler ve bu arada Türkiye açısından ciddi ilave sorunlar yaratmıştır. Dış ticaret hacmi düşmüş, turizm olumsuz etkilenecek, ayrıca ve en önemlisi, finansman imkanları daralmıştır. Bu olumsuzluklara ilaveten yapısal sorunları da devam eden Türkiye ve Arjantin gibi ekonomiler, daha fazla yara alma tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır. Bu zorlu dönemde, IMF'e ve diğer uluslararası finansal kuruluşlara çok önemli roller düşmektedir.

4. TÜRKİYE VE DÜNYAYA YANSIMALAR

ABD'de yaşanan terör, Soğuk Savaş sonrası yeni bir kamplaşmanın hangi çizgide ve kriterlerle belirleneceğinin ipuçlarını vermektedir. Teröre karşı mücadele ve

ren demokratik ülkeler topluluğu ile teröre göz yuman, demokratik olmayan az gelişmiş devletler ve bu devletlerle ilişkilerini, belirlenecek ambargo ve kıstaslar çerçevesinde yürütmeye özen göstermeyen ülkeler şeklinde daha farklı bir kamplaşmanın oluşmaya başladığı görülmektedir.

Diğer yandan, müslüman, laik, NATO üyesi ve AB üye adayı Türkiye'nin konumu, jeostratejik öneminin de çok ötesinde bir değer kazanıyor. Müslüman ülkelerle diyalogu ve bu ülkeler nezdindeki ağırlığı fazla olmasa da, bir "model" olarak Türkiye'nin rolü Batı dünyası nezdinde daha da belirginleşiyor. Ama bu belirginleşmenin, İslam dünyası nezdinde, en azından kısa vadede, çok önem arzetmeyeceğini düşünüyorum. Bir yandan, İslam dünyasında bu olaylardan sonra ortaya çıkabilecek hareketlenmeye ve yönlennmelere, di-

Terörizme karşı verilecek uzun vadeli mücadele kapsamında, Batı dünyası başta olmak üzere, bütün dünyada, bugüne kadar üzerinde yeterince durulmamış birçok konunun ameliyat masasına yatırılacağına kesin gözüyle bakılıyor.

ğer yandan Batı'nın ve Türkiye'nin bu süreci yönetmedeki becerilerine bağlı olarak bu alanda da ciddi ilerlemeler kaydedilebilir. Ancak, siyasi ve ekonomik olarak güçsüz ve istikrarsız bir ülkenin böyle bir ortamda kazanabileceklerinin tümünü fiilen elde etmesi çok zor görünmektedir. Türkiye, henüz günlük yaşamına yansımamış olsa bile, başlatmış olduğu kapsamlı ekonomik ve siyasal reform sürecini tamamlayıp, yeni bir siyasi yapılanmayı tamamladığı takdirde bu süreçteki kazanımları çok daha anlamlı ve belirleyici olacaktır.

Terörizme karşı verilen ve verilecek mücadele çerçevesinde ABD'nin Çin, Rusya ve İran ile olan ilişkileri de çok farklı bir şekil alabilir. Ama bunun olasılığı çok yüksek değil. İran, Afganistan'a sınırdaş müslüman bir ülke olarak çok hassas bir noktada. ABD'nin teröre karşı mücadelesi sürecinde İran'ın ciddi bir değişime yönelmesi hayli küçük bir olasılık. ABD'de, Rusya ve Çin'in, kendi gündemleri ve öncelikleri doğrultusunda, oportünist bir yaklaşım içerisinde olduklarına dair yaygın bir kanaat var. Bu nedenle, Rusya ve Çin konusunda beklentiler hiç yüksek değil. Ama, yine de, bu iki ülkenin ABD'yi destekliyor görünmeleri, desteklemiyor olmalarına göre daha tercih edilir bir şey.

Bu saldırıların yarattığı ortamın önemli sonuçlarından birisi, Bush yönetiminin eğilimli olduğu, ama göreve geldiği günden itibaren zorluklarını yaşamaya başladığı, ABD'nin kendisini dünyadan olabildiğince soyutlaması eğiliminin tamamen gündemden düşmesi olacaktır. Bir yandan, 11 Eylül olayları sonrasında, birkaç istisna dışında, birçok ülkeden gelen maddi veya moral destek sinyalleri, diğer yandan terörizme karşı yürütülecek uzun vadeli mücadelede uluslararası bir koalisyonla duyulan gereksinim bu yönde atılan adımları kolaylaştırdı. Clinton'ın 8 yıllık başkanlığı döneminde doruğuna çıkan, ABD'nin dünya meselelerine aktif olarak taraf olması konusu, ABD ve dünya için çok önemli sonuçlar içeriyor. Geçen yılki başkanlık seçimleri öncesinde Bush kampının bu çok karmaşık konuyu çok basit analizlerle reddetmesi büyük bir sorun olarak algılanıyordu. Bu anlamda, söz konusu değişimin önemli sonuçları olacak.

ABD'nin dünyaya kendisini kapamasının anlamını somutlaştırmak açısından, bu aşamada bazı soruların

sorulması çok faydalı olacaktır: Eğer ABD, Bosna ve Kosova'da aktif bir rol oynamasaydı, katledilen müslümanlara destek vermeseydi, bugün bu kadar çok sayıda müslüman ülkenin desteğini alabilir miydi? Soruyu başka bir şekilde soralım: Bu saldırı Almanya'da veya Fransa'da gerçekleşseydi, müslüman ülkelerin desteği aynı kuvvette olur muydu? Bir soru daha: Bu olaydan Avrupa'nın çıkarılması gereken dersler yok mu?

Terörizme karşı verilecek uzun vadeli mücadele kapsamında, Batı dünyası başta olmak üzere bütün dünyada, bugüne kadar üzerinde yeterince durulmamış birçok konunun ameliyat masasına yatırılacağına kesin gözüyle bakılıyor. Soğuk Savaş'ın bitmesinin ve teknolojinin inanılmaz gelişmesi ve yaygınlaşmasının etkisiyle küçülen ve birbirinin içerisine geçen bir dünyada çoktandır tartışılmaya başlanmış konuların irdelenmesinin büyük bir ivme kazanacağı kesin. Globalleşme, fakirlik, nüfus patlaması, gelir dağılımı, kadının rolü, politik baskılar, demokrasiye ve insan haklarına saygı duymayan hükümetler, yabancılaşıma ciddi ilgi çeken konular olacak.

Bu çerçevede, ilgi çekecek bazı gelişmelerin İslam dünyasında gündeme geleceği kesin. Geçtiğimiz günlerde, bir televizyon programında, ABD eski Dışişleri Bakanı Kissinger'a, bu saldırıların İslam dünyası ile Hristiyanlar arasında bir çatışmaya ve hesaplaşmaya yol açıp, açmayacağı sorulduğunda, tecrübeli politikacı şöyle cevaplıyordu: "Bu, İslam'la Hristiyanlık arasında bir hesaplaşmadan çok, İslam dünyasının kendi içerisinde bir hesaplaşmaya yol açacaktır." Diğer ülkelerdeki tartışmalara bir kenara, Türkiye'de gündeme gelen tartışmalara bakıldığında, İslamcı hareketler ve yönetimler içerisinde ciddi tartışmalar, sorgulamalar ve kutuplaşmalar olması, artık kimse için sürpriz olmayacak. İslam'ın "Batı"yı sorgulama ve kendi kimliğini netleştirme sürecinin daha da hızlanacağı ve bunun sonucunda, "Batıyla barışık, demokratik İslam" ile "Batıya karşı, otoriter İslam"ın daha berrak bir şekilde ortaya çıkacağı iddia edilebilir. Bu ayrışmanın, İslam dünyasında ve dünya siyasetinde önemli yansımaları olacaktır.

Abdullah Akyüz
TÜSIAD Washington Temsilcisi

Yüzlerce işçinin emeğini taşıyoruz...

Fransa'dan İspanya'ya, Portekiz'den İtalya'ya, Yunanistan'dan Benelux ülkelerine eksiksiz ve kusursuz taşımacılık hizmeti veren bir iş ortağınız var: Sertrans.

Sertrans, 65'i kendisine ait olmak üzere toplam 120 araçlık dev filosuyla kara, hava, deniz taşımacılığı konularında hizmet veriyor. Araçlarının donanımından yakıt seçimine kadar doğaya ve ekolojik dengeye özen gösteren çevreci çalışma prensibini daima önde tutuyor. Tüm araçlarında bulunan Satellite Uydu Sistemi sayesinde, her an, taşınan yükünüzü, yani yüzlerce işçinin emeğiyle varolan ürünlerinizi kontrol etmenizi sağlıyor. Depolama, gümrükleme ve antrepo alanlarını da içeren 30.000 m² alan üzerine kurulu tesislerinde tam lojistik hizmeti veriyor. Türkiye'nin yanı sıra Fransa, İspanya, Portekiz, İtalya, Yunanistan ve Benelux ülkelerinde bulunan acenteleri ile de yükünüzü sorunsuz bir şekilde varış yerine ulaştırıyor.

Daha güçlü bir Türkiye'ye ancak ekonominin temelleri olan ithalat ve ihracat ile ulaşılabilceğinin bilincinde olan Sertrans, ISO 9002 belgeli üstün hizmet standardıyla durmaksızın yol alıyor.

Tüm araçlarımız 24 saat On-Line takip edebileceğiniz Satellite Uydu Sistemiyle donatılmıştır.

+90 (212) 441 36 36 (Pbx) Faks: +90 (212) 441 84 34 - 441 90 19

www.sertrans.com.tr

Türkiye-Avrupa ilişkileri, Helsinki'de yapılan Avrupa Birliği (AB) zirvesiyle yeni bir aşamaya ulaştı ve Türkiye, AB'nin "resmi aday ülkesi" statüsünü elde etti. Ardından AB Komisyonu, Türkiye'nin üyelik yolunu çizen Katılım Ortaklığı Belgesi'ni sonuçlandırdı ve Ankara da buna karşılık olarak hazırladığı Ulusal Programı geçtiğimiz mart ayında Avrupa Birliği'ne (AB) sundu. AB tarafı da, Türkiye'nin bir yıl içinde üyelik yolunda aldığı mesafeyi değerlendirdiği "İlerleme Raporu"nu 13 Kasım 2001 tarihinde açıkladı ve Türkiye'nin tam üyelik müza-

Avrupa Parlamentosu üyesi Van Der Laan:

Hükümetlerarası Konferans yolda ve etkin karar mekanizmasının olması ile demokratik kontrolün nasıl olması konularında karar vermeye ihtiyacımız var. Aynı zamanda, AB'ye üye olmak isteyen ülkelerin hangi koşulları tamamlaması konusunda düşünmeye ihtiyacımız var. Çünkü, AB, sadece ekonomik bir 'birlik' değildir; AB politik bir 'birlik'tir ve bunun anlamı da paylaştığımız değerlerin olmasıdır. Bizim için, aday ülkelerin üye

“TÜRKİYE DEĞİŞİMİ KENDİSİ İSTEMELİ, BİZ ANCAK İTİCİ GÜÇ OLABİLİRİZ”

Ahmet Yumrukaya

kerelerine başlamak için gerekli koşulları yerine getiremediği bir kez daha yinelandı. Raporunda, Türkiye ile Tarama Süreci'nin başlaması yerine "Derinleştirilmiş Analitik İnceleme" yapılması ve alt komitelerin sayısının artırılması önerildi. Türkiye'nin hazırladığı Ulusal Program'ı yetersiz ve değişim için isteksiz bulan AB, Kıbrıs konusunda da Ankara'nın daha aktif olmasının gerekli olduğuna işaret etti. Rapor, AB yolunun uzun ama zorlu geçeceğini bir kez daha gösterdi.

1998 yılının Ekim ayında Avrupalı gazeteciler, AB Komisyonu'nda yapılan toplantıda bir ilkle karşılaştılar. AB Komisyonu sözcüsü Louise Van Der Laan, iki yıldan beri ilk kez Türkiye için "aday"(candidate) nitelemesini yapıyor ve Yunanlıların ısrarlı sorularına rağmen "Hayır, başvuran ülke değil, Türkiye aday ülkedir" diyordu. Bugün, Avrupa Parlamentosu Liberal ve Reformcu Parti grubu üye-

si, AP Dış İlişkiler Komisyonu Başkan Yardımcısı olarak görev yapan Van Der Laan, o günkü kararların doğruluğunun anlaşıldığını söylüyor.

AB'nin dış ilişkilerindeki önemli seslerinden ve yüzlerinden biri olan Hollandalı Van der Laan ile Brüksel'deki AP binasında özel bir görüşme yaptık:

Görüş: Avrupa Parlamentosu'nun (AP) bir üyesi olarak, Avrupa Birliği'nin (AB) bugün geldiği noktayı nasıl görüyorsunuz?

Lousewies Van Der Laan: Avrupa Birliği (AB), genişleme süreci başta olmak üzere çok köklü bir değişime doğru gidiyor. Çünkü genişleme sürecinin bitmesi gittikçe yaklaşıyor ve biz, nasıl bir AB istediğimiz konusunda yeniden düşünmek zorunda kalıyoruz. Bu sürecin ana unsuru olarak, bunları yapmamız gerekiyor.

olduklarında bu değerleri paylaşması çok önemlidir. Bir örnek vermek istiyorum: Romanya'da eşcinsellik yasadışıdır. Bu, bizim için kabul edilemez bir şeydir ve eğer Romanya AB'ye katılmak istiyorsa, bu konuda ki yasayı mutlaka değiştirmek zorundadır. Bunun için Romanya hükümeti bir yasa teklifi hazırladı - çünkü AB'ye girmek istiyorlar- ve Parlamento'ya sundu. Ancak Romanya Parlamentosu bu yasayı tam üç defa reddetti. Bu yüzden Romanya'nın bu şekilde üye olamayacağını defalarca yineledik ve bu konuda baskımızı devam ettirdik. Sadece Romanya hükümetinin bunu anlaması yeterli değil, Parlamento tarafından da bu kabul edilmelidir ve Parlamento, halkın görüşlerini yansıttığı için

Romen halkının da bunu benimsemiş olması lazımdır. Bana göre, aday ülkelerde ileriye doğru atılacak bu tür adımlar, adalet, çevre düzenlemeleri veya Para Birliği için yapılan hazırlıklardan daha önemlidir.

- AB'nin, Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (CFSP) sizce etkin mi? AB'nin bu alanda yapacağı reformlardan sonra etkin bir küresel güç olması mümkün mü?

- Bence, etkin bir Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (CFSP) oluşturma tek yolu, AB'nin oy çokluğu ile karar alma mekanizmasına geçmesidir. Şu anda uygulanmakta olan oybirliği ile karar alma sisteminin çalışmamasına verilecek en iyi örnek, AB tarafından Türkiye için uygulanmaya çalışılan yapıcı politikaların uzun bir süre Yunanistan tarafından "veto" edilmesiydi. Bu durumu, hep kabul edilemez

namaz ve bunun için Ulusal Parlamento'lar karar almak zorundadır. Çünkü savaşta ölecek kadın ve erkekler sizin kendi ordunuza mensuptur ve bunun için ülkenizde ortak bir karar vermek zorunda olursunuz. Balkanlar'daki gelişmeler, 11 Eylül saldırıları, AB'nin dış politik alanında daha fazla insiyatif alması gerektiğini gösterdi ve parametreler de önümüzdeki dönemde yeniden dengelenmeli.

- Sizce, AB, bünyesine yeni üyeleri ne zaman alabilecek ve genişleme süreci AB'nin dünyadaki konumunu nasıl etkileyecek?

- Öncelikle, yeni üyelerin ne zaman AB'ye katılacağı konusunda kesin bir tarih verilemeyeceğini kabul edelim. İlk yeni üye alınmasının tarihi konusu, gereğinden fazla önemseniyor ve bunun aday ülkelere bir fayda getirdiğini sanmıyorum. AB'ye

yaptıkları değişiklikler, aktüel olarak AB'ye katılımından daha önemlidir. Geçtiğimiz yıllarda Rusya'da meydana gelen ekonomik kriz sırasında gördük ki, bu krizden bir çok merkezi ve Doğu Avrupa ülkesi bundan 5-10 yıl öncekinden daha az etkileniler. Bunun nedeni, bu ülkelerin gelecekte AB üyesi olma ihtimalleri değil, onların paralarının istikrarını sağlamaları, Batı'ya ihracata yönelmeleri ve AB'ye uyum için bir çok değişiklik yapmalarındır. Bunlardan dolayı, o ülkelerin ekonomileri Rusya krizinden korundular, yoksa bir gün AB'ye tam üye olacaklarından dolayı değil. Yapılan çalışma, bir gün "ben AB üyesiyim" demekten çok farklı. AB genişleme sürecinin kendisini, tam üyelik anından daha önemli buluyorum. AB'nin genişleme süreci tamamlandığında, AB, dünyada

En temel sorun, Türkiye'deki hükümetlerin insan hakları sorunlarına sahip olduklarını açıkça söylememeleridir... Eğer Türk yetkililer, "yanlış bilgiye sahipsiniz, bu bizim iç sorunumuz..." gibi şeyler söylemeye devam ederlerse, normal bir diyalog bile kuramayız.

buldum. Düşünün, bir üye ülke, diğer 14 ülkenin isteklerini tek başına engelleyebiliyor!..

Bu yüzdendir ki, genişleme sürecinin tamamlanması için özellikle dış politika alanında "oy çokluğu ile karar alma mekanizmasına" geçmenin "ön şart" olması gerektiğini savunuyorum. Eğer bu sisteme geçmezsek, asla ciddi bir güç olamayacağız. Elbette, bazı kararlar sadece Avrupa boyutunda alınamaz. Örneğin; savaşa asker göndermek gibi bir karar hiç bir zaman Brüksel'den alı-

üye olmanın kısıtları bellidir ve ne zaman bu kısıtların hepsi tamamlanırsa ancak o zaman AB'ye katılım gerçekleşir. Eğer, üyelik kısıtlarıyla bağlantılı olmayan kesin bir tarih koyarsanız, kendi koyduğunuz kısıtları "bir şaka" haline getirmiş olursunuz. Üyelik için tarih vermenin gerçekçi olduğunu sanmıyorum ve tarihlerin verilmesi, üyelik yolundaki süreçten ziyade, tam üye olunacak anın daha önemli olduğu kurgusunu yaratacaktır. Bu doğru değildir. Çünkü bütün aday ülkelerin

daha iyi bir konuma gelecektir. Ama bu benim için bir amaç değildir. Benim için amaç, refah ve barışın mümkün olduğu kadar fazla insana götürülmesidir. Eğer, AB'nin genişlemesiyle bu hedefe varabilirsek, bu yolla bunu sağlayabilirsek, bu tarihsel bir ayrıcalık olacaktır. AB'nin bir "güç torbası" olmasını arzulamıyorum. Bana göre, güç, dünyanın daha iyi bir hale getirilmesidir.

- Türkiye-AB ilişkilerine gelirsek... 5 yıl boyunca AB'nin dış politikasının yönetimindeydiniz. AB'nin Türkiye politikasını doğru ve

tutarlı buluyor musunuz?

- Önceki yıllara oranla AB'nin, Türkiye politikası daha istikrarlı bir yapıya kavuştu. 1995-98 yılları arasında Yunanistan'ın katı tavrı nedeniyle AB, ortak bir karar alamıyordu. Şimdi ise ortaya konan çizgi daha net. Örneğin son açıklanan Türkiye'nin İlerleme Raporu, son derece nesnel bir şekilde ele alınmış ve varolan sorunlar açıkça belirtilmiş. Rapor da açıklandığı gibi, Türkiye hala Kopenhag Kriterlerini tamamlamamış ve bu nedenle Türkiye ile Tarama Süreci ve tam üyelik müzakereleri başlamıyor. Türkiye, AB üyeliği için gerekli siyasi, ekonomik ve sosyal dönüşümü çok çabuk bir biçimde sonuçlandırmalı. Şu andaki tempo oldukça yavaş ve hızlanmanız gerekiyor. Aksi takdirde diğer ülkeler sizi geçebilir.

Diğer açıdan, bir ilişkide iki tarafın da iyi niyetini göstermesinin gerekli olduğunu hatırlamamız gerekiyor.

- Lüksemburg'da Türkiye'ye adaylık statüsü verilmeyerek ayrımcılık yapılmış olmadı mı? Nice Zirvesi'nde Türkiye, 2004 yılındaki yeni planlardan dışlanmadı mı? AB-Türkiye ilişkileri neden gel-gitli bir yapıda devam ediyor?

- Artık geçmişle zaman kaybetmek gerekiyor. Türkiye, geçmişteki haksızlıkları, geçmişteki uygulamaları gündeme getirmemeli. Çünkü bu şekilde ileriye gidilmez!

Benim için Türkiye her zaman aday bir ülke oldu. Bildiğiniz gibi, AB Komisyonu Dış İlişkiler bölümündeyken, Türkiye için çok sık olarak "aday ülke" nitelemesini yaptım ve çalışmalarda bu sıfatı kullandım. Sırf bu yüzden Yunan Büyükelçiliği'nden çok kızgın telefonlar al-

dım ve onlara, "Kusura bakmayın, size katılmıyorum. Çünkü aday ülke sıfatını kullanmak, AB Antlaşmaları açısından bir sorun teşkil etmiyor" dedim. Bana göre, Türkiye çok açık bir aday ülkedir. Aday olmak demek, diğerleriyle eşit muamele görmek anlamına geldiği gibi aynı zamanda da aynı kısıtları tamamlamak demektir. Bir gerçeği açık olarak vurgulamalıyız: Türkiye Kopenhag Kriterleri'nin üçünü de tamamlamadı; ne ekonomik ne siyasi ne de AB'ye uyum kriterlerinin hiçbirini yerine getiremedi. Eğer Türkiye açıkça, "Ben bu kriterleri tamamlamadım ve bunun için AB ile birlikte çalışacağım" derse, bize, bu çok yardımcı olacaktır. Bu yaklaşım daha yapıcıdır ve bir küçük sözcük (aday) için bu kadar fazla üzmekten daha iyidir. Adaylık, Türkiye için çok önemliyse Türkiye'ye Helsinki'de bu jesti yaptık dedik. Bundan sonra yapmamız gereken asıl önemli işlere yoğunlaşalım, her karardan başka anlamlar çıkarmakla meşgul olmayalım. Türkiye'nin AB'ye katılımı için ortaklaşa çalışalım.

- Size göre, Türkiye'nin AB'ye tam üye olmasının önündeki en büyük engel nedir?

- En temel sorun, Türkiye'deki hükümetlerin insan hakları sorunlarına sahip olduklarını açıkça söylememeleridir. Bir sorunu çözmek için, öncelikle o sorunu kabul etmek gerekir. Eğer Türk yetkililer, "Bunu anlamıyoruz; yanlış bilgiye sahipsiniz; bu bizim iç sorunumuz; Kürtler'in çoğu teröristtir" gibi şeyler söylemeye devam ederlerse, bu şekilde normal bir diyalog bile kuramayız. Şunu söyleyerek başlayalım işe: "Biz Türkiye olarak anlıyoruz ki,

AB'nin insan hakları konusunda benimle sorunu var. Türkiye olarak, insan hakları sorunlarımızın olduğunu kabul ediyoruz ve bunları çözmek için birlikte çalışalım". Eğer Türkiye, böyle bir tutum alırsa sorunlar daha yapıcı biçimde çözülür ve Çalışma Grupları'nda, Özel Komiteler'de bu konudaki ayrıntıları tartışırız.

- Türkiye'deki insan hakları sorunları neler, tam olarak bu sorundan kastınız ne? Yeni yapılan Anayasa değişikliklerini nasıl değerlendiriyorsunuz?

- En önemlileri arasında; polisin işkence gibi yöntemler kullanması, yargıç izni olmadan yapılan tutuklamalar ve insanların baskı altında tutularak avukatlarıyla görüşlerine izin verilmemesi var. Bireylerin, devlete karşı kendilerini korumalarını sağlayacak temel haklar Türkiye'de uygulanmıyor. Bir de Türk Silahlı Kuvvetleri toplum yaşamındaki etkisi çok fazla. Bu, Batı demokrasilerinde olmayan bir şeydir ve o nedenle Türk Silahlı Kuvvetleri'nin politik denetim altına alınması gerektiğini savunuyoruz. Yoksa Türkiye'de olduğu gibi, politikanın Türk Silahlı Kuvvetleri'nin denetiminde olması değil. Bu ikisi anahtar açıdır: Temel bireysel haklar ile Türk Silahlı Kuvvetleri'nin politik denetim altına alınması. Anayasa'da yapılan değişiklikleri olumlu buluyorum ve bunun gibi adımları destekliyorum. Ancak uygulamada da Avrupa standartlarına ulaşılmalı.

Ayrıca AB içinde, Türkiye'nin Kürtlerle ciddi sorunları olduğu anlayışı var. Biliyorsunuz, üye ülkelerden Fransa, Korsika ile, İspanya Bask sorunuyla, İngilizler İRA ile uğraşıyor. Herkes kendi yerel teröristleri-

ne sahip ama onlarla da ilgileniyorum. Türkiye'dekinden daha fazla yasal sorunlara sahip olduklarını söyleyebilirim. Teröristlere sahip olmanın nasıl bir şey olduğu bütün dünyada çok iyi anlaşıldı. Ben demiyorum ki, "Bütün Kürtler teröristtir". Ancak terör yapan Kürtler var. Ama onlar da Uluslararası İnsan Hakları standartlarına göre muamele görmeliler. Teröristlerin karşısında olan ve sadece siyasi görüşlerini açıklayan insanlar da var ve onlara görüşlerini açıklama hakkı verilmelidir. Bu konuda bir çözüme doğru gidilmesinin çok önemli olduğunu düşünüyorum. Bu sorunlarla yüzleşelim: Bu sorunlar, Türkiye'nin dış görüntüsüne zarar veriyor, yatırım yapılmasını engelliyor, Türkiye'nin askeri masrafları yükseliyor ve sorun çözüm-süz kalıyor. Türkiye'nin şu

züm istekleri içeriden, yani Türk halkından gelmeli. Çünkü biz bu konuları gündeme getirirsek, Türkiye'nin köklü bir adım atması asla gerçekleşmez. Biz, değişim için itici güç veya düzenleyici bir rol olarak yardım ederiz. Ancak Türkiye kendisi, değişimi istemelidir.

- Kıbrıs sorunu, AB'nin G.Kıbrıs'la müzakerelere oturmasından sonra Türkiye-AB arasında temel sorunlardan biri olmadı mı? Gelecek yıl Güney Kıbrıs'la müzakereler sonuçlandığında ne olacak?

- Kıbrıs konusunun, AB-Türkiye arasındaki temel sorun olduğunu sanmıyorum. Bu, Yunanistan-Türkiye arasındaki en temel sorundur ve Yunanistan, Kıbrıs konusunu AB kapsamına getiriyor. Ancak sadece Yunanistan değil, dünyanın tamamı KKTC'yi devlet olarak tanımıyor ve Türkiye'nin görüşü izole edilmiş

devlet olarak tanınmasında sürekli olarak ısrar etmek, sizi çözüm istemeyen taraf yapar ve 30 yıldır pozisyonunuz değişmemiş gibi olur. Bu konuda başlayan yeni diyalog umut vericidir ve Türkiye yeni formüller üreten taraf olursa hareket imkanı artar. Bir de Türkiye, Kıbrıs konusunda haklı olduğu noktalarda bile yanlış yapıyor ve karşılıklı restleşme, tehdit pozisyonu alıyor. Örneğin, "Kıbrıslı Rumlar AB'ye girerse Kuzey Kıbrıs'ı ilhak ederim" diyor. Onun yerine, "Kıbrıslı Türklerin haklarını AB içinde savunma hakkım var" dense sorunlar azalacaktır.

- Avrupa Parlamentosu'nun Türk kamuoyundaki imajı şöyle: Bir parlamento var ve sürekli olarak Türkiye'yi eleştiriyor, aleyhte kararlar alıyor. Gerçekten AP'de, Türkiye karşıtlığı prim mi yapıyor? Türkiye'nin üyeliği için iyimser misiniz?

Kıbrıs, AB-Türkiye arasındaki temel sorun değil. Bu, Yunanistan-Türkiye arasındaki en temel sorundur ve Yunanistan, Kıbrıs konusunu AB kapsamına getiriyor. Ancak sadece Yunanistan değil, dünyanın tamamı KKTC'yi devlet olarak tanımıyor ve Türkiye'nin görüşü izole ediliyor.

andakinden daha parlak bir geleceğe yönelmesini engelliyor. Bu sorunların çözülmeye ihtiyacı var ve korkarım ki, biz AB olarak, böyle söyleyince, belli gruplar hemen "Avrupa'nın dediğini yapmak zorunda değiliz" diyecekler. Onun için bu ihtiyaç, Türkiye'nin kendisinden gelmeli ve Türk halkı bu sorunları çözmek için istekli olmalı. Bireyin hakları güvence altına alınmalı, insanlar gözetimine alınınca hukuki haklarının eksiksiz olması konusunda güvence de olmalı. Bütün bu konudaki çö-

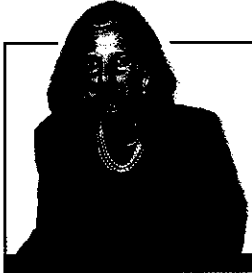
olarak kalıyor, ki, buna hakları var. Ancak bu, muhtemel çatışmaları da beraberinde getiriyor. Sorun şudur: "Türk Halkı, bütün geleceklerini eninde sonunda kaybedecekleri bu küçük barış için rehin mi vermek istiyorlar?" Aynı zamanda bu sorun yüzünden Türkiye, çok para kaybediyor, dış imajı zedeleniyor, ticareti duruyor. Bu sorunun çözümü için çok iyi teklifler var; Ada'daki iki tarafın da haklarını garanti edecek yollar var ve bunlar genişletilerek çözüme ulaşılabilir. KKTC'nin bir

- Evet iyimserim. İnşallah (Türkçe olarak söylüyor). Hatta Yunanistan'dan gelen son haberlere rağmen yine de iyimserim. Yunanlılar depremden sonraki kadar size karşı iyi gözüküyorlar ve yine Türkiye'nin üyelik yolunda ilerlemesinde sorun çıkıyorlar. O nedenle şimdi iki taraf da bir jest yapmak için çaba harcamalı. Kıbrıs konusunda yapılacak bir jest, üyeliğin garanti edilmesini sağlar. Aslında Türkiye, her nasılsa önünde sonunda mutlaka üyelik statüsünü alacaktır ve tecrü-

belirim ve hislerim bunun olacağını söylüyor. Şimdi Türkiye'de sağ ağırlıklı bir hükümet olduğu için bu konuda bir jest yapmaları daha kolay olur ve kimse onları, "Kıbrıs'ı satıyorsunuz" diye suçlayamaz. Sol ağırlıklı hükümet olsa, "çok yumuşaksınız" diye suçlanabilirdi. Şu anki hükümetin böyle bir suçlamayla karşılaşması çok zor gözüküyor. AP içinde Türkiye konusundaki tartışmalar, Türkiye'deki Avrupa'ya uymayan uygulamalardan, bazen önyargılardan veya bir üye ülkenin Türkiye ile özel sorunlarından kaynaklanıyor. Parlamento içinde, "Türkiye'yi sürekli azarlayalım" gibi bir tavır olduğunu sanmıyorum. AP, üye ülkelerin kamuoylarını yansıtan bir organdır ve buraya seçilen parlamenterlerin seçmenlerine verdikleri sözler de burada önemli rol oynar. Örne-

nin önemli bir müttefiki olarak yer aldı ve son aylardaki gelişmelerde de Batı'nın yanındaydı. Ben, Türkiye'nin her zaman önemli bir ülke olarak kalacağına (jeostratejik, jeopolitik, ekonomik ve kültürel) inanıyorum ve bu önemli konum 11 Eylül'den sonra değişen dünya dış politikasının parametrelerinde de "belirleyici odak" rolünü kendi coğrafyasında Türkiye'ye veriyor. Türkiye, değişen bu parametrelerin ışığında tarihi-kültürel bağlarını kullanarak kendi bölgesinin ve Orta Asya'nın "Avrupa hattının lideri" olabilir. Avrupa kamuoyunda ise 11 Eylül'den sonra şöyle bir eğilim oluştu: Türkiye'ye hep bir şüphayle bakanlar, şimdi bu şüphelerine yeni şüpheler eklediler. Türkiye'nin hem laik hem de müslüman olduğunun ayırımına varamıyorlar. Oysa benim

- Tamamen Avrupa'nın içinde görüyorum. Avrupa için en müthiş şeylerden biri de, çok sayıda farklı kültüre, dile, dine, sanata, yemek kültürüne ve farklı müziklere sahip olmasıdır. Müziğe bakın, Türk şarkıcısı Tarkan'ın ne kadar ünlü olduğuna ve burada ne kadar sevildiğine bakın. Türk yemeklerinin Avrupa'ya getirdiği yeni zenginlikleri düşünün veya Türk sanatçılarının izlerine bakın. Bütün bunlar, Avrupa'nın kültürel dokusuna işlemiştir. Türkiye'nin Avrupa'daki etkilerini dikkate almadan Batı Avrupa'nın tarihini anlayamazsınız. Geleceğin AB'sinin önemli bir bölümü, tarihte Türklerin Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki topraklarını oluşturan ülkelerden oluşacak. Romanya, Bulgaristan, Balkanlar ve Polonya'nın bir bölümü, Türklerin egemenliğinde uzun

Ben, Türkiye'nin her zaman önemli bir ülke olarak kalacağına inanıyorum... Türkiye değişen parametrelerin ışığında tarihi-kültürel bağlarını kullanarak kendi bölgesinin ve Orta Asya'nın "Avrupa hattının lideri" olabilir.

ğın, Almanya'dan gelen Hristiyan Demokrat bir parlamenter, Türkiye'nin tam üyeliğine sıcak bakmayabilir ve aleyhte oy verebilir. Diğer taraftan, Türkiye'yi destekleyen parlamenterler ise, Türkiye'nin değişim konusunda yavaş gitmesi nedeniyle hayal kırıklığı yaşıyorlar. Türkiye, kendisini destekleyenleri zor durumda bırakmamalı.

- 11 Eylül'deki saldırılardan sonra, dünya siyasetindeki değişimin, Avrupa-Türkiye ilişkilerine etkisi nasıl olur?

- Türkiye, her zaman Batı ittifakı-

gibi, Türkleri yakından tanıyanlar, 11 Eylül'den sonra Türkiye'siz bir Avrupa olamayacağını iyice anladılar. Sorun şu: Avrupalı'nın içinde yer eden Türkiye konusunda emin olamama halini nasıl aşmak gerekiyor? Çözüm, Türkiye'nin Avrupa rotasını iyice netleştirmesi, AB reformlarını hızla yapması ve siyasi iradesini uzun süre korumasıdır.

- Türkiye'nin, AB üyeliği için Avrupa ile Türkiye arasında bir tarihi-kültürel uzlaşma mı gerekiyor? Türkiye'yi kültürel olarak Avrupa'nın hangi alanı içinde görüyorsunuz?

yıllar kaldı. Önümüzdeki yıllarda Türk etkisini, AB içinde bir şekilde yeniden alacağız. Avrupa'nın en önemli değerleri arasında bireylerin kültürlerine gösterdiği saygı yer alır. Bu saygı, Avrupa'yı herkesin sonunda birbirine benzediği bir Amerikan kültürüne ulaştıran ABD'den daha ilginç yapar. O nedenledir ki, bu durum Avrupa'ya yakışıyor. Avrupa'da çok kültürlü ve çok etnikli bir toplumsal yapının olması her zaman daha iyidir.

- Teşekkür ederiz sayın Van Der Laan.

GRAF VON FABER-CASTELL

DOLMAKALEMLER:

KIZIL KAHVERENGİ BAKKAMAĞACI,
KOYU SİYAH ABANOZ, GÜMÜŞ KAPLAMA VE
SOM GÜMÜŞ SEÇENEKLERİYLE...
İKİ RENKLİ, 18 AYAR ALTIN UÇ,
KARTUŞ VEYA POMPALI.

Çırağan Sarayı Efendy Mücevherat (0 212) 236 21 83 - 236 21 85 • Edwards of Nişantaşı (0 212) 233 17 71, Edwards of Hisar (0 212) 257 33 49, Edwards of Köşk/Ankara (0 312) 441 75 73 • Ginza (Karum İş Merkezi)/Ankara (0 312) 468 45 26 • Karum/İstanbul Nişantaşı (0 212) 241 79 88, Mayadrom (0 212) 278 49 48 • Marmara Yelken Klübü (0 216) 335 48 13 • Mudo City Akmerkez (0 212) 282 04 73, Mudo Collection Nişantaşı (0 212) 225 29 50, Mudo City Carrefour (0 216) 448 03 00-01-02 • Temizocak: Karşıyaka/İzmir (0 232) 369 38 38, Alsancak/İzmir (0 232) 421 25 72 • Gabriel Jewellery (Dedeman Otel)/Antalya (0 242) 321 88 05

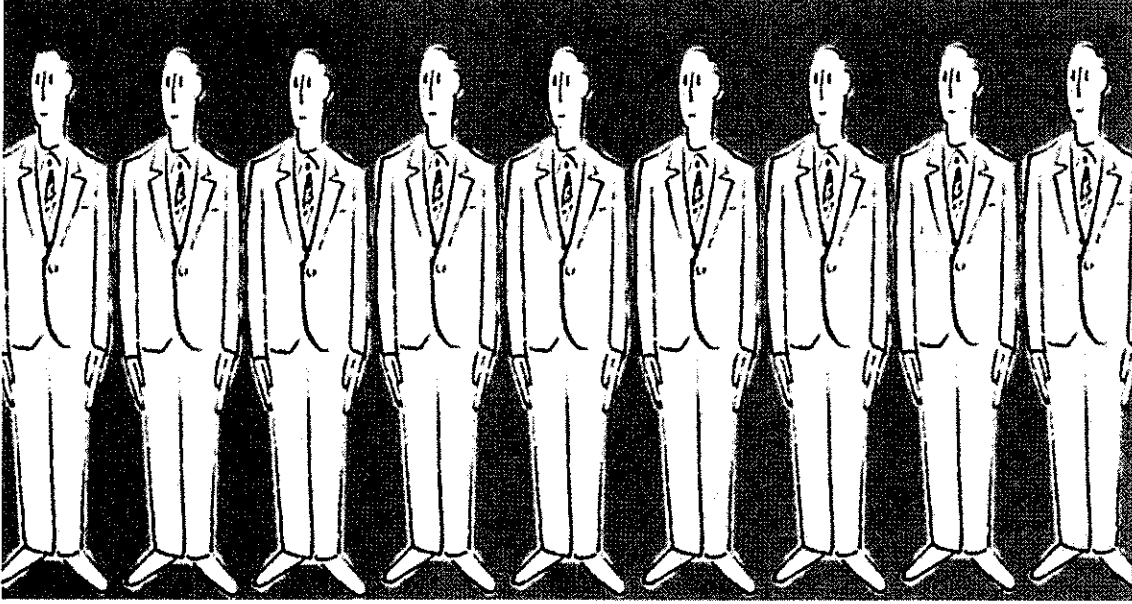
ADEL KALEMCİLİK TİCARET VE SANAYİ A.Ş. ANKARA ASFALTI SOĞANLIKKÖYÜ KARŞISI KARTAL 81420 İSTANBUL

TEL: (0 216) 389 58 84 (PBX) FAX: (0 216) 353 92 20, www.grafvonfaber-castell-tr.com, www.gvfc-tr.com

ANADOLU GRUBU

S U S K U N L U K

S A R M A L I

M. Bülent Gündoğmuş

"Bize insan olmak, yani etiyile kemiğiyle insan olmak bile yük geliyor, bundan utanıyoruz, ayıp sayıyoruz. Soyut insan diyebileceğim garip yaratıklar olmaya hevesleniyoruz. Biz ölü doğmuş kişileriz, zaten çoktandır canlı olmayan babaların soyundan ürüyoruz ve bu durumu gittikçe daha çok beğeniyor, bundan zevk almaya başlıyoruz. Neredeyse, bir kolayını bulup bizleri doğrudan doğruya düşüncelerin doğurmasını sağlayacağız."

Dostoyevski, Yeraltından Notlar

Ölüler şehri

Bugünlerde Mısır'la ilgili romanlar pek moda; firavun entrikalarından geçilmiyor. Mısır..., tapınakları, piramitleri, firavunları ve Nil nehri ile ünlü efsaneler ülkesi. Efsanevi Mısır'ın efsanevi şehirlerinden Kahire'nin efsanevi bir semti var; adına Ölüler Şehri deniyor. Yoksulluktan, Kahire'ye göçerek barınacak yer bulamayan insanlar, din büyükleri ve Memluk Sultanları'na ait mezarları işgal etmişler ve ölümlerle birlikte uyum içinde yaşıyorlar. Duvarlarını ıslık çalan bir rüzgarın yaladığı dar sokaklara açılan kapı eşiklerinde oturan kadınlar, ağızlarında sigaraları, ellerinde çay bardakları, kendi aralarında derin bir sohbete dalmışlar. Bizim gibi turistleri gördüklerinde yerlerinden fırlayarak "come on, come on" diye bağıyorlar ve evlerinin salonlarında ya da bahçelerindeki mezarları gösterip bahış almak için birbirleriyle yarışıyorlar.

Firavunlarını mumyalayarak ölümsüzleştirmeye çalışan ve mezarları işgal ederek ölümlerle uyum içinde yaşayan Mısırlılar işi efsaneleştirmişler; üstelik bu işten para kazanıyorlar. Peki bize ne oluyor? F tipi cezaevlerini protesto etmek için ölmeye yatan mahkumları hayata döndürmek amacıyla gerçekleştirilen operasyonda 32 kişi öldü. Küçükarmutlu, ölümler şehrine döndü. Ölüm orucunun başladığı günden bu yana cezaevlerinde ve Küçükarmutlu'daki operasyonlarla beraber ölenlerin sayısı 81'e çıktı. Eski düşman yeni dost, komşumuz Yunanistan'da böyle bir durum olsa, hükümet bir gün bile kalamaz; çöker gider. Ne medyada ne kamuoyunda tık yok.

Yapılan bir araştırmaya göre, kamuoyunun %33'ü, F tipi cezaevlerini protesto eden mahkumlardan açlık grevlerinde ölenlerin sayısı hakkında hiçbir görüş öne sürememiştir. Bu oran kendilerini merkez sağda niteleyenlerde %37'ye, C2 ve DE sosyo-ekonomik grubunda %39'a, kadınlarda %40'a ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ise %53'e çıkmıştır. Görüş öne sürenlerin sadece %24'ü ölenlerin sayısını doğru tespit etmiş, kalan %43'lük kesim ise yanlış rakamlar öne sürmüştür. İlgisizliğin bu kadarı da çok fazla.

Yukarıdaki tablo, ölümle sonuçlanan bu olaylar karşısında kamuoyunun tutumunu göstermektedir:

Tabloya göre, kamuoyunun ancak %54'ü ortak bir çözüm yolu önermekte, %22'si sertlikten yana bir tutum sergilemekte %7'si ise mahkumların isteklerinin yerine getirilmesini öne sürmektedir. Maalesef %17'lik bir kesimin bu konuda bir fikri yoktur. Fikri olmayan-

	Genel %	Sol %	Merkez %	Sağ %
Mahkumlar haklı da olsa, haksız da olsa, mutlaka çözüm bulunmalıdır	39	42	43	33
Mahkumlar haksızdır ve devlet gücünü göstermelidir	22	16	19	27
Mahkumlar haksız ama çözüm yolu bulunabilir	15	16	13	16
Mahkumlar haklıdır ve istekleri yerine getirilmelidir	7	18	6	5
Fikri yok / ilgilenmiyor	17	9	19	19
Baz	1200	182	515	503

lar DE grubunda %26'ya, Karadeniz Bölgesi'nde %25'e, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ise %32'ye yükselmektedir.

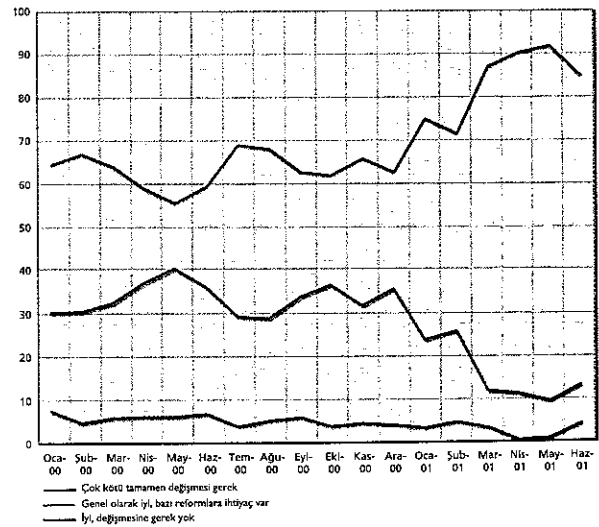
Ekonomik kriz

Nasıl bir kriz içinde yaşadığımızı anlatmaya gerek yok; kamuoyu zaten hep bunu konuşuyor. Aynı araştırma sonuçlarına göre kamuoyunun son bir ay içinde en çok konuştuğu konu %47 ile ekonomik kriz. Bunu %24 ile pahalılık, %8 ile zamlar, %6 ile dövizin yükselmesi ve %6 ile işsizlik izliyor. Yani, krizle yatıp krizle kalkıyoruz.

Aşağıdaki grafik ise kamuoyunun son 18 ay içinde ekonomik sistemimizin işleyişi ile ilgili görüşlerini içermektedir. Nisan, Mayıs ve Haziran 2001'de, kamuoyunun %90'ı sistemin tamamen değişmesi gerektiğini öne sürmüştür

Peki durum bu kadar vahim iken, yeniden yapılmaya çalıştığımız şu günlerde kamuoyu olan bitenle ne

Ekonomik Sistemimizin İşleyişi (2000-2001) %

kadar ilgileniyor? Bir taraftan imzaladığımız Katılım Ortaklığı Belgesi ile Avrupa Birliği kapılarını zorluyoruz, diğer taraftan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile krizden çıkmaya çalışıyoruz. Kamuoyunun ise ancak %16'sı bu gelişmelerle yakından ilgileniyor ve olan biteni devamlı izliyor. %53'lük kesim ilgilendiğini ifade etmekle birlikte, olan biteni sadece izlemeye çalışıyor, yani hala seyirci. Kalan %31'lik kitlenin böyle bir sorunu yok ve seyirci bile değil. Doğallıkla, olan biteni izleyenler, sosyo-ekonomik grup düştükçe hızla azalıyor.

Öte yandan uygulanan Güçlü Ekonomiye Geçiş

	Genel %	AB%	C1 %	C2 %	DE %
IMF'nin programıdır, uyguladığımız takdirde, bağımsızlığımızı kaybedeceğiz ve ekonomik olarak küçüleceğiz	34	34	36	33	31
Tek alternatifimiz bu program. IMF'den gerekli kredileri alıp düzlüğe çıkarak dünya ülkesi olabiliriz	28	38	29	24	21
Bilmiyorum, fikrim yok	23	15	21	24	34
Baz	1200	246	366	335	353

Programı ile ilgili kamuoyu görüşü şöyle:

Genel olarak, kamuoyunun üçte biri programın ekonomimizi olumsuz etkileyeceğini, üçte bire yakını ise olumlu etkileyeceğini ifade etmektedir. Olumlu etkileyeceğini ifade edenler AB grubunda %38'e çıkmaktadır. Konu hakkında görüş bildirmeyenlerin oranı genelde beşte birlik bir kesimi oluştururken, sosyo-ekonomik grup düştükçe hızla artmakta, DE grubunda %34 ile ilk sıraya yükselmekte, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ise %51'e ulaşmaktadır.

Politikaya ilgi

Türk siyasi yaşamında çeşitli yeni oluşumlardan söz edilmektedir. Solda Mümtaz Soysal ve Erdal İnönü, sağda Recep Tayyip Erdoğan ve İlhan Kesici yeni arayışlar içinde. Kemal Derviş'in de politikaya ısındığı gelen haberler arasında. Eski parti ve liderlerden umudunu kesmiş olan kamuoyu bu hareketlerle ne kadar ilgileniyor? Şimdi soru budur. Alınan cevaplar şöyle bir tablo ortaya koyuyor: Genel olarak kamuoyunun ancak %12'si bu gelişmelerle yakından ilgileniyor ve devamlı izliyor. Bu oran AB grubunda %20'ye çıkarken, C1 ve C2 grubunda %10'a, DE grubunda ve Doğu ve Güney-

doğu Anadolu Bölgesi'nde %7'ye düşüyor. %51'lik bir kesim bu gelişmelerle ilgilendiğini ve ancak izlemeye çalıştığını ifade ediyor; yani yeni ekonomik yapılanmaya karşı olan ilgi ölçüsünde olduğu gibi, hala seyirci. Kalan %37'lik kesimin ise böyle bir sorunu yok. Böyle bir sorunu olmayanlar kadınlarda %44'e, DE grubunda ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde %47'ye çıkıyor.

Ne yapmalı?

Buraya kadar yazılanlarda Yöntem Araştırma'nın, kent- sel hanelerde 1200 kişiyle gerçekleştirilen bir araştırmasından yararlanıldı. Sonuçlar kamuoyunun nasıl bir suskunluk sarmalı sürecine girdiğini göstermektedir. Araştırma sonuçlarının sadece kentli yurttaşların görüşlerini yansıttığını, kırsal kesimde yaşayan yurttaşların değil görüş bildirmek, mahalle muhtarından en basit bir hakkını aramaktan bile ne kadar uzak olduklarını düşünürsek, durum daha da vahimdir. Ünlü araştırmacı Elizabeth Noelle-Neumann'ın geliştirdiği suskunluk sarmalı, tanımlanamaz bir şeyin yayılma süreci olmakla birlikte, topluma uygulanan baskı ile harekete geçen, dolayısıyla demokrasiyle çelişen bir kavramdır. Türkçeye, "Kamuoyu, Suskunluk Sarmalının Keşfi" adı ile çevirilen kitabında Noelle-Neumann, özellikle seçim araştırmalarındaki yüzer gezer oyları analiz ederken, bu kavrama ulaşmıştır. Basında hemen her gün yayımlanan bir çok kamuoyu araştırmasında, kararsızların birinci parti olarak çıkması, kamuoyunun mevcut partilerden bıkmış olmasının yanısıra, suskunluk sarmalı sürecinin işliyor olması ile açıklanabilir. Kimilerince, işin kolayına kaçarak sessiz çoğunluk diye isimlendirilen bu kitlenin harekete geçme zamanı gelmiştir.

Biliniyor ki, Türkiye'nin köylerinde dereler akar, köylüler derelere bakar, şehirlerinde fabrikalar kapanır, işçiler, köylülerle birlikte derelere bakmak için köylerine dönerler. Esnafın ne yapacağı belli olmaz; örgütlenme geleneği olmadığı için provokasyona açıktır ve öyle anlaşılıyor ki sadece cebindeki para eksilince tepki gösterir. İflas eden tüccarın, işadınının yapacak pek bir şeyi yoktur; bazıları psikolojik bunalıma girer ve intihar eder, bazıları ise ister istemez dolandırıcı olur. Peki, bu toplumun içine kapanması değil de nedir? Döviz borcu nedeniyle bir banka şubesindeki çalışanları 7.5 saat süreyle rehin alarak, halkın alkışlarıyla polise teslim olan makine mühendisinin eylemi işte tam da bu suskunluğun dışa vurumu değil midir? Başbakanlık önünde, ön-

ce yazarkasa, sonra kamyonla yapılan bireysel protesto eylemini hepimiz biliyoruz. İçi boşaltılan sendikalar ile meslek odalarının yaptığı cılız eylemlere karşı polisin nasıl davrandığı sır değil. Öğrenciler mi, en çok onlardan korkuyoruz; sanki geleceğimiz değillermiş gibi.

İş, sadece sivil toplum kurumlarına düşmüyor? Sivil toplum kurumları, meslek odaları vb. olsa olsa yol gösterici olabilirler. Sorun siyasidir, sorun örgütlenme özgülüğü alanlarının genişletilmesidir. Sorun, halkın siyasi iradeye doğrudan müdahale edebilecek mekanizmaların kurulmasıdır. Sorun ancak, değişimle çözülebilecektir. İşte o zaman yeraltından yerüstüne çıkabilecek, kapalı toplumdan açık topluma geçebileceğiz.

Qua vadimus?

Gerçekten de, kapalı toplumdan açık topluma geçebilecek miyiz? Şimdi soru budur ve cevabı sadece bizi değil tüm dünyayı ilgilendiriyor. 11 Eylül'de, ABD'de Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a yapılan dehşet verici saldırılar ve çok geçmeden ABD'nin İngiltere ile birlikte buna cevap vermek üzere Afganistan yönetimine açtığı savaş, korkarım ki, bu soruya olumlu cevap vermimizi engelliyor. Olumlu ya da olumsuz, küreselleşme ile birlikte dünyaya daha çok açıldığımız, açık bir gerçek. Ama bu açılmanın olumsuz yönleri ağır basmış olmalı ki, kırılma noktasına gelmiş bulunuyoruz.

11 Eylül olayları çok büyük ve çok önemlidir. Denebilir ki 20.yy Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla son bulduysa, 21.yy bu saldırılarla başlamış ve nasıl gelişeceği bilinmeyen ancak uzun süreceği öngörülen bir post-modern savaşı tetiklemiştir. Her zaman, her yerde ve her biçimde yürütülmesi planlanan savaşın en belirgin özelliği, ağırlıklı olarak, taktiksel bir nitelik taşımasıdır. Düşman her zaman ve her yerdedir. Dolayısıyla, öngörülemez uzunluktaki bir süre için, dünya halk-

larına rahat yok; hep tetikte, sus pus oturdukları yerde oturacaklar. Güncel olayların üzerine çıkıp, zaman dilimini uzattığımızda nereye gittiğimize ilişkin çok çeşitli senaryolar üretebilir, hatta hiç olmazsa orta vade için optimist olabiliriz. Ama, kısa vadede, yaşanan bu katolik ortamda suskunluk sarmalına dolanma ihtimali var. Nitekim ABD'de, güvenlik nedeniyle, bazı yayın organlarına sansür gelmiştir. Henüz kıyasında olduğumuzu sandığımız savaşın içine girdiğimizde, ister istemez,

nasil bir yasak ortamıyla karşılaşacağımızı kestirmek zor değil. İşte o zaman ne ekonomik programa ne de politikaya olan ilgiden eser kalacak. Hoş, ortada program da kalmadı ya. Üstelik suskunluk sarmalına sadece yönetilenler değil, yönetenler de dolanmak üzere; neredeyse savaş gireceğiz, ülke olarak tutarlı bir politikamız bile yok.

Qua vadimus; nereye gidiyoruz? Dünyayı maniheistler* gibi iyilerle kötülerin savaş alanı olarak görme eğiliminde değilim ama, bugünlerde ortalık maniheistlerden geçilmiyor. Başkan Bush'a göre de Usame Bin Ladin'e göre de zafer iyilerin olacak ama olan hep iyilere oluyor; sessizce ölüyorlar. Nereye gittiğimizi görmek için önce ne yapmalıyızın cevabını bulmak zorundayız. Yapılması gereken suskunluk sarmalını kırarak olaylara biraz dışardan, biraz yukarıdan ve biraz uzun dönemli bakmak olmalı. Bunun için aşğıdan yani kamuoyundan bes-

lenmek gerekiyor. Bunun yolu ise açıklıktan geçiyor.

M. Bülent Gündoğmuş
Araştırmacılar Derneği Başkanı

* Maniheizm, adını, MS 216 yılında Irak'ta doğan Mani'den almakta olup, esas itibarıyla ışık ve karanlık ilkeleri üzerine kurulmuş dikotomik, daha doğrusu dualist bir sistemdir. İyi ve kötü unsurların birlikte yaşadığı dünya bu unsurların savaş alanıdır. Savaş kıyamete kadar sürse de sonunda iyi unsur kazanacak ve evrene barış ve huzur gelecektir. (Çoruhlu, Yaşar, Türk Mitolojisinin ABC'si, Kabaıcı, 1998.)

'değişim'

t a r i h s e l m o d e l i ,

k ı s ı t l a m a l a r ı

v e

o l a n a k l a r ı

Hasan Bülent Kahraman

Son yıllarında Türkiye, bir çok kamuoyu araştırmasının da gösterdiği gibi ikili bir değişim çıkmazına girmiştir. Bir yandan değişimin gerçekleşmesine dönük şiddetli bir beklenti ve tutku ortalığa hakimdir. Öte yandansa, toplum bu değişimi gerçekleştirecek kadrolara ve odaklara, başta siyaset ve siyasetçiler olmak üzere güvenmemektedir. Değişim, bu birbirini dışlayan ikili karşıtlar önünde tam bir çıkmaza girmiştir. Oysa, yalnız bugün değil, son yüz yıllık tarihimizin de belirleyici siyasal motifi değişimdir. Bu anlamıyla değişim, herhangi bir spekülatif ve sadece fonksiyonel bir pratik değildir. Özellikle felsefi yanı üstünde düşünülmesi gereken bir tarihsel gerçekliktir. Bu yazıda, değişim sorunu bu yanı ve özelliğiyle tarihsel/zihinsel bir matris içinde ele alınacak ve tartışılacaktır.

Niçin değişim?

Türkiye'nin, geçmişi neredeyse yüz elli yıl bulan bir süre boyunca, değişim kavramını tartışmasını doğal karşılamak gere-

kir. Çünkü, modern bilincimizi ve tarihimizi başlatan olguların başında büyük kopuşlara tekabül eden değişiklikler, değişimler gelmekte. Bu anlamda Türk modern siyasal ve toplumsal sistemini oluşturan ana motifin değişim/yenilik olduğunu da kaydetmek gerekir. Fakat, bugünkü tartışmalar göz önüne alınırsa, bunun tamamlanmış bir süreç olduğunu belirtmek olanaksız. Aksine Türkiye, Habermas'ın meşhur metaforunun neredeyse somutlaştığı bir ülke olarak değerlendirilebilir ve bu anlamda ne değişimle özdeşleştirilen modernleşmenin ve ne de bizatihi değişim arayışlarının tamamlandığı söylenebilir. Bu durumun anlaşılabilmesi ve değişim taleplerinin bugün gelip dayandığı yerin değerlendirilebilmesi, ancak bu tarihin anlaşılmasıyla mümkündür.

Bu açıdan bakılır ve özellikle daraltılmak istenirse, Türk modernleşmesinin büyük kopuşunu yaşadığı tarih olarak 1908 yılını göstermek olanaklı. Gerçekten de ondan sonrasını belirleyen ve iç içe geçmiş halkalar gibi gelişen olayların kopuşu 1908'de

ilan edilen 2. Meşrutiyet'tir. Fakat, algılanmasını ve tartışılmasını kolaylaştırmaya yarasa da, tarih, belli yıllarla başlayıp bitmiyor. Etkileri uzun süre devam eden ve kendisi de uzun yıllar sürmüş etkilerle ortaya çıkan süreçlerden oluşuyor. O itibarla, 1908 bir simge niteliğiyle ne kadar önemli olursa olsun kendisinden önceki dönüşüm ve süreçlerden bağımsız düşünülemez.

O zaman, belki 1876'ya kadar geri gitmek gerekir. Gerçekten de bu tarihte ortaya çıkmış olan 1. Meşrutiyet olgusu yakın tarihimizdeki en büyük kopuşlardan bir başkasını karşılıyor. Otokratik, mutlakiyetçi bir yönetimin 'meşrutî', anayasal bir yönetime doğru evrilmesi kolay kolay küçümselemeyecek önemde bir gelişmedir. Özellikle yazı ve dil değişikliği nedeniyle, o arada da arşiv ve yayın kısıtlamaları yüzünden yeterince izleyemediğimiz ve bilmediğimiz bu dönemde, 1876-1908 arasında, günümüzdeki toplumsal yapının yalnız kurumlar düzeyindeki temelleri atılmakla kalmamış, bugünkü zihniyet, tasavvur ve tahayyül dünyamızın oluşumu da mayalanmıştır. Hatta, mayalanmaktan öte tezahür etmiştir.

Bugün, toplumsal, siyasal ve kültürel, dolayısıyla da en geniş manasında kurumsal dönüşümler gerçekleşirken karşımıza çıkan engeller de olanaklar da kendilerini ilk kez bu dönemde göstermiştir. O nedenle bu döneme, kısaca ve büyük bir rahatlıkla zihinsel geleneğin oluşum dönemi demek hiç de yanlış olmaz. O kadar ki, 'Genç Osmanlı düşüncesi' ve onu belirleyen isimler, kendilerine ait zihin haritaları üstünde incelenip izlendiğinde ve onların arasındaki tartışmalar gözden geçirildiğinde insan bir anda zaman/mekan duygusunu şaşırabilir. Bunu da gene doğal karşılamak gerekir. Çünkü, sonuç itiba-

riyle kurumsal düzeyde tartıştığımız, irdelediğimiz olgular, belki antik Yunan'dan bu yana devam edegelen şeylerdir. Zaman, onlara sadece kendi üslubunu katmaktadır.

1876 'olayları'nın arkasındaki birikim, bizi çok yüzeysel bir okumayla bile 1840'lara taşıyacaktı. O tarihlerde imzalanan İngiliz Ticaret Antlaşması'nın etkisi, o anlaşmayı sağlayan Mustafa Reşit Paşa'nın etkilenme havzası kesin bir dönüşüme işaret edebiliyor. Fakat, ondan daha öncesini değişim bağlamında izlemek olanağımız sınırlı. Gerçi tarihsel mantuk zorlanırsa Koçi Bey Risalesi'ne kadar geriletebilir bu süreç veya, İbn-i Hal-

dun'un kitabından çare arama dürtüsü bizi daha da geriye götürebilir. Bütün bunlara rağmen Batı Avrupa'daki değişimin kilit taşı olan Fransız Devrimi'nin algılanışı, yakın tarih zihnin dünyamızın sınırlarını tayin eder. 3. Selim, kendi içinde önemli dönüşümler gerçekleştirmiştir fakat, onların çok azı büyük bir kopuşa tekabül eder. O arada, Lale Devri, matbaanın ithali gibi olgular elbette bu alana katkı sağlamış fakat sınırlı etkiye sahip gerçeklikler olarak kalmıştır. O kadar ki, matbaayı getiren Müteferrika'nın yazdığı kitapta altını çizdiği monarki, aristokrasi, demokrasi kavramları⁽¹⁾ sadece düşürülmüş birer kayıt olarak o kitabın sayfaları arasında kalır ve ha-

yatta bir yankı bulmaz. Osmanlı bilinci bu tür algılamalara henüz çok uzaktır ve değişimi sadece ordunun dönüşümü olarak görmekte, bunun yeterli olacağını varsaymaktadır. Bununla birlikte önemli olan değişimin kaynağı saptanmıştır. Bu, Batı'dır.

Öyleyse, Türkiye'deki değişim arayışını, en geniş anlamında kullanmak koşuluyla Batılılaşma süreci diye görmek ve düşünmek zorunlu. Belki öyle de olmak zorunda; çünkü, Osman-

'değişim'

lı toplumsal yapısı ve onun dayanakları son tahlilde 'Doğu Sarayı'nın izlerini taşıyacaktı. Doğu, burada sadece Asyatik bir geleneğe tekabül etmiyor. Tersine, Bizans'ı da içeriyor. Fakat, İslami geleneğin bütün bu yapı içinde oynadığı rolün her şeyin ötesinde olduğunu bilmek gerek. Gerçekten de, bu anlamda ilk kez Montesquieu'nün iki yapıtında, İran Mektupları ve Kanunların Ruhu kendisini gösteren Doğu-Batı zıtlaması ve Doğu despotizminin tanımlanmasına dönük girişimler, düğümün nerede atıldığını bize yeterli bir açıklıkla göstermektedir. Bu, iki düzen arasında su geçirmez bir iletişimsizliğin bulunduğu anlamına gelmez. Her ne kadar İran Mektupları'nın yazarı, öyle bir çaba içinde bulunsu da sorun iki sistem arasındaki toplumsal tabakalanma sorunudur. Batı'nın yerleşik ve kendi içinde bölünmüş feodal ilişkilerine karşılık Doğu'nun bölünmemeyi ve hiyerarşiyi daha başlangıçta reddeden merkeziyetçi yapısı dışında elbette 'despotizm' temelinde bir çok benzerlik bulunabilir. Ama, Osmanlı dönüşümü kendisini bu noktada tarif etmeyi bir meziyet bilecektir.

Daha somut bir biçimde söylemek gerekirse, Osmanlı'daki değişim arayışı merkeziyetçi/despotik mantığın yerini, paylaşılmış iktidar anlayışına bırakma veya bırakmama çabasıdır. Sadece Genç Osmanlı düşüncesi değil, kendine özgü nitelikleri ihmal edilmese Sened-i İttifak da bu bağlamda ele alınması gereken bir olgudur. Yerleşik, bütün temellerini İslami epistemolojide bulan Saray kavramı artık yerini Meclis kavramına bırakmak durumundadır. Paylaşım da, bölüşüm de budur ve bu kadardır. Çünkü, Meclis, çok kısa bir süre sonra kendi sonunu hazırlayacak bir aymazlıkla ne padişahın varlığını ve kozmik otoritesini tartışmaktadır ne de kendisini bağımsız bir varlık olarak vaz etmektedir. Hatta büyük bir çabayla ve az sonra da değinileceği gibi İslam bütün ağırlığını korumakta, yanı sıra da Meclis'in ve onun teminatı olan Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun İslam'da yeri bulunduğu, bu kurumları oluşturanın İslamın bir gereğini yerine getirmek olduğuna dair büyük çaba harcanmıştır.

Oysa her şeye rağmen bu değişim arayışı o kertede kolaylıkla aşılacak bir şey gibi durmaz. Bu, sadece 'o' günün değil bugünün de gerçeğidir. Üstünden bu kadar zaman geçmesine ve bu derecede radikal dönüşümler altında kalmasına rağmen İslami zihniyetin bir yönetim modeli olarak ifade ettiği şeyler bugün de toplumsal algılarımızı geniş ölçüde tayin ediyor. O nedenle değişimin bu bağlamda irdelenmesinde ve yukarıda değinilen halkların bu zincirin parçaları olarak düşünülmesinde yarar var. Bu, belki yapılması çok güç olduğundan bugüne kadar ertelenmiştir ama artık yerine getirilmesi gereken bir zorunluluktur.

Osmanlı/İslam zihniyet dünyası ve değişim

İslam düşüncesinin yönetim kavramı bir yokluk (nonexistent-

ce) düşüncesine dayanır. Gene son zamanlardaki bir çok çalışmanın gösterdiği gibi, İslam'da yetki bir vekalet müessesesini zorunlu kılar.⁽²⁾ Mevcudiyeti tartışmasız olarak kabul edilmiş bir mutlak merkez ve onun otoritesi etrafında kurulan bu düzen daima odakta yer alan kişi ve kurumun yetkisini kendi üstündeki o ototriteden aldığı düşüncesini işlemektedir. Tanrı, onun elçisi peygamber, onun halifeleri ve nihayet onların gölgesi olarak onun iktidarını 'cihanşümül' hale getirmeye çalışan padişah ve nihayet vezir etrafında gelişen bu iktidar kurgusu nereden bakılırsa bakılsın bir 'yokluk' ve 'görünmezlik' ilkesine dayalıdır.⁽³⁾ Bu görünmezlik merkezi otoritenin tartışılmazlığını gerektirecektir. O da, sonunda, Montesquieu'nün 'despot' kavramına dönüşecek, fakat, diyalektik olarak despot aslında kulluğun tanımı olarak belirecektir. O kadar sağlam çatılmış bir yapıdır ki, bu ne onun ne de ona bağlı ifade biçimlerinin, ister düşünce düzeyinde ister kurum düzeyinde olsun, değişmesi düşünülemez bile. Ayrıca da sadece despot-kul ilişkisiyle sınırlı değildir. Gerçi o ilişkinin üstüne oturduğu ve her şeyi yerli yerine oturtan bir gündelik yapı söz konusudur. Ama "gündelik" dediğimiz şey, Luhmann'dan ve Elias'tan bu yana bildiğimiz gibi, somut pratikleri tayin etse, onlarla tayin edilen 'basit' bir şey gibi ve bütünüyle bir 'basit'lik olarak görünse de kökleri çok daha derinde olan bir 'aşkınlık'tır. O aşkınlık, bütün siyasal, toplumsal, kültürel yapıyı belirlediği gibi, üstünde tartıştığımız değişim olgusunun niteliğini de ortaya koyar.

Her şeyden önce, gücünü kendisinin de dışında ortaya çıkmış olan bir otorite anlayış ve kavramından alan herhangi bir yapının değişmesi o derecede kolay değildir. İkincisi, yukarıda değinilen aşkınlık kavramı, sadece Osmanlı toplumsal ve siyasal yapısının somut pratiklerini işaret etmez. Onun çok ötesine geçen, etkisini zamanlar içinde sürdüren bir zihniyet telakkisini vurgular. İşin daha da önemli olan yanı, bu telakkinin sadece İslami-Arap, Türklerin İslamiyeti temellendirirken kullandıkları tercihe bakarak da söylemek gerekirse, Fars uygarlığı bağlamında oluşmamıştır. Dayanakları, kaynakları Antik Yunan'da olan bir Platonculuk anlayışının yeniden biçimlendirilmiş haliyle, Doğu Roma üstünden gelen bir Stoacılık anlayışına dayanmıştır.

Bu doku, toplumsal yapının değişme kavramı etrafında aldığı tavrı ortaya koyar.

Önce şunu düşünmek gerekir. Değişme olgusu, öteden beri, diyelim ki, 'başlangıçtan' beri süregelen bir şey değildir. Tersine, 19. yüzyılda biçimlenmiştir. Dolayısıyla, bugün ifade edilen biçimiyle bir değişim ihtiyacına da arayışına da daha önceki çağlarda rastlamak, olanaksız olmasa bile kolay değildir. Değişim, zamanın kendi ihtiyaçlarını doğanın öncü olduğu bir model etrafında biçimlendirmesidir. O nedenle ne Doğu'da ve ne de Batı'da değişim adına değişim talebi ve ifadesiyle karşılaşılır. Bu,

'değişim'

sürekliliğin kendisini dayatmasıdır. Bunu tam anlamıyla gelenek diye yorumlamak da kolay değil. Kuşkusuz gelenekle ilgili bir yanı mevcuttur ama, unutmamak gerekir ki, gelenek kavramı bazı zorlamalarla 18. yüzyılın dense bile geniş ölçüde 19. yüzyılın bir 'keşfi'dir.⁽⁴⁾ Buradan bakınca çok uzun yıllar boyunca 'değişme' hem bir ihtiyaç olmamıştır hem de değişimi aramaya başlayacak mukayese düzlemi söz konusu değildir.

Bütün bunlara rağmen, bugün de bir ölçüde zihinsel gene-tiğimizde devam eden ve etkili olan, Osmanlı/İslam düşünce-sinin değişimi arayan bir boyutu mevcuttur. Bu, kendisini da-ima 'iyyinin bozulması' şeklinde gösteren ve daima bir olum-suzluk kaygısına dayalı yaklaşımdır. Dolayısıyla değişim, ken-diliğinden olan, talep edilen bir olgu değil, bir zorlamayla or-taya çıkar. Biraz esnek bir ele alışla, literatürde yönlendirilmiş değişim diye tanımladığı kategoriye bu yaklaşımın meydana getirdiğini vurgulamak gerekir.⁽⁵⁾

Daha ileri gitmeden önce burada bir ayırım yapılabilir. O da şudur: 19. yüzyıla birlikte ortaya çıkan değişim anlayışı ilerle-

derleşme denilen yaklaşımın doğal boyutuydu. Hatta onu da doğuran bir doğallıktı. Bunu da gene antropologların getirdiği tanımla gönüllü değişim⁽⁶⁾ olarak nitelendirmek mümkün.

Bu yaklaşım, ileride değinileceği gibi, Türkiye'deki zihinler-de de geç 19. yüzyılda kendisini göstermiştir. Oraya gelinceye kadar değişim, mukayese etrafında, daha zayıfa göre güçlü, daha kötüye göre iyi yakalansın diye isteniyordu. Fakat, burada çok önemli bir sorun vardı. Mukayese ve kriter nerede aranacaktı?

Osmanlı/İslam düşüncesi bu yoklamasını 'geçmiş' kavramı etrafında biçimlendirmiştir. İyi ve daha iyi daima kurucu geç-mişte saklıdır. 'Asr-ı saadet' diye bilinen ve somut bir döneme tekabül eden kavram bir süre sonra anlam değiştiriyor ve çok daha geniş bir içerik kazanıyordu. Yeni anlamıyla asr-ı saadet iyyinin içinde saklı olduğu her şeyi kapsıyordu. Bu, İslam yön-e-tim sistematığının üzerine oturduğu 'görünmezlik' ilkesiyle ko-laylıkla bütünleşiyordu. Nasıl mutlak otorite görünmez ama da-ima izlenir bir şey idiyse aynı şekilde asr-ı saadet düşüncesi de gene bulunmaz fakat daima aranır bir şeydi. Bu kavram, doğal

Türkiye, ikili bir değişim çıkmazına girmiştir. Bir yandan, değişimin gerçekleşmesine dönük şiddetli bir beklenti ve tutku ortalığa hakimdir. Öte yandansa, toplum, bu değişimi gerçekleştirecek kadrolara ve odaklara; başta siyaset ve siyasetçiler olmak üzere güvenmemektedir.

meci bir yaklaşımı içerir. Bir anlamda değişmek, insan doğası-nın fakat daha da önemlisi toplumsal yaşamın bir gereğidir. Çünkü, bu süreç artık doğrudan doğruya doğanın incelenme-siyle ulaşılmış bir bilgi, bir sonuç, bir vargıdır. Doğa, evrim içinde gelişmiştir. Bu da, onun değiştiğini ve daima daha iyiye ulaşabilmek, ayakta kalabilmek için evrimleştiğini gösterir. Bu-radan hareket eden 19. yüzyıl pozitivistleri, Auguste Comte fel-sefesi etrafında biçimlenmiş bir toplum kurmaya çalışırken, onun ileriye doğru değişmesi gerektiğini vurguluyor, hatta de-ğişmeyi, ayakta kalmanın bir gereği olarak ifade ediyordu.

Bu yaklaşımın önemi şuradaydı: değişmek, bir olumsuzlu-ğun aşılması için değil, olumlu olanın bizzatı kendisiydi ve da-ha iyyinin bir parçasıydı. Değişimin, bir mukayese sonucunda, bir kritere göre aranması zorunlu değildi. Doğal yapımızın iz-lenmesi, incelenmesi, kendi kendimizi aşabileceğimizi ve onun koşullarını, öğelerini bize tanımlayabilirdi. Bunu zihinsel olarak alımlayabilirdik. Öyleyse değişim, sonradan geniş ölçüde mo-

olarak 'rücu' (geçmişe-geriye dönüş) anlayışıyla iç içeydi. Pey-gamber'in mutlak bir otorite ve kusursuzlukla yönettiği dö-ne-me geri gidilebilirse sorun çözülecekti. Bu metafor bağlamında imparatorlukta işlerin iyi gittiği döneme dönülebilirse her şey yeniden yoluna girecekti. İlerleme, bu bağlamda, sadece geçmi-şe dönüş şeklinde anlaşılıyor ve ortaya çıkıyordu.⁽⁷⁾ Osmanlı sis-teminde Batı'nın geliştirdiği 'doğallığı içinde değişme' anlayı-şıyla belki karşılaştırılabilecek (bütün eksiklerine rağmen) tek değişme tanımı budur. Bunun dışında kalan değişme arayışları, çok iyi bilindiği gibi, Batı'yla karşılaşmalar ve Batı karşısında uğranan yenilgilerin sonucudur. O sonuç, zihniyet dünyasında büyük bir çatlamayı doğurur: Değişme, gene geriye dönüşle mi kabil olacaktır, yoksa hiç bilinmeyen bir ufka yönelmekle mi?

Bu sorunun yanıtı tarih içinde verilmiştir. Belki, istenmeden fakat az önce değindiğim gibi, yönlendirilmiş değişim etkisi al-tında, Osmanlı toplumsal sistemi ve zihin dünyası ileriye dö-nüşlü bir değişim arayışı içine girmiştir. Ne var ki, daha önceki

'değişim'

oluşumun, o yapı içinde ifade ettiği ve değinilmesi gereken başka anlamları da söz konusudur. Çünkü, değişim, sadece geriye dönmekle kayıtlı bir şey değildir.

Osmanlı/İslam değişim anlayışının bugünkü dünyamıza etki eden önemli bir başka özelliği Cemil Oktay'ın çok dikkatli saptamasıyla tarif ettiği ideal site anlayışıdır.⁽⁸⁾ Buna, göre, Tanpınar'ın saray metaforuyla işaret ettiği merkezin etrafında biçimlenmiş bir dünya söz konusudur.⁽⁹⁾ Bu dünya, kendi iç hiyerarşisine sahiptir ve onun değiştirilmesi düşünülemez. Kaldı ki, ideal sitenin işaret ettiği hiyerarşi sadece yönetenler ve yönetilenler arasında cereyan eden siyasal otoritenin hiyerarşisi değildir. Foucault'nun tanımladığı üzere mikro iktidarlarını oluşturmuş, hayatın her noktasına nüfuz etmiş bir iktidar anlayışıdır. Buna göre, sitenin varlık nedeni onun içinde yer alan cemaattir. Bu cemaatin kendisine göre bir ahlak anlayışı vardır. Ahlak, değişmemeye, olanı aynen korumaya dönüktür. Cemaatin önceden belirlenmiş, insanın doğumuyla kendisini içinde bulduğu dünyaya yönelik kabulü, onun takdir ve taltif edilmesinin tek belirleyicisidir. Kuralları kabul ettiği onları benimsediği, kendi benini onların içinde eritebildiği oranda kişi makbuldür. Dolayısıyla toplumsal kabul değişmeye değil değişmemeye dönük olacaktır. Kişi, değişmediği, aynı kaldığı ve aynılığın, değişmezliğin sürdürülmesine katkıda bulunduğu ölçü ve oranda yetki kazanacaktır. Böyle bir yapının değişim kavramını a priori dışladığı bellidir.

Buraya eklenecek diğer iki, fakat birbiriyle bağlı kavramlar süreklilik ve bütünlük kavramlarıdır. Osmanlı/İslam düşüncesi, ideal site olgusunu yerleştirir ve geliştirirken gerek zamanın gerekse mekanın bütünlüğü, bölünmezliği, kopmazlığı gibi inançlarla iç içedir. Daima bir geriye dönüşle gelişen ilerleme anlayışı, geçmişin bugünde devam eden kopmazlığına kapalı da olsa bir göndermedir. Geçmişin bu derecedeki sürekliliğiye zaman ve mekan bütünlüğünü vurgular. Bu, sadece Doğu/İslam geleneğinde değil, çok uzun süre Batı tarih ve felsefesinde de gücünü ve hatta dokunulmazlığını korumuş bir olgudur. Fakat, özellikle fizik tanımlarda sağlanan 'ilerleme'ler ve ortaya atılan görüşler, bu bütünlüğü parçalamıştır. Copernicus'un iddialarıyla başlayan sürecin hazırladığı zeminin önemini burada aramak gerekir. Burada şaşırtıcı olan, tabii ki, Osmanlı/İslam düşüncesinin bu yaklaşıma son derece uzun bir zaman kapalı kalmasıdır. O arada, Rönesans düşüncesinin ortaya çıkardığı dönüşüm pratiğini de uzağında tutmasını bilmiş Osmanlı, elbette değişim olgusunun metafiziğine olabildiğince dikkatli yaklaşacaktı.

Neo-Platonist düşünce geleneğinin Doğu'daki kristalizasyonu sonucunda ortaya çıkan bu tablo, bir değişmezlik dictum'u olarak belirirken, hiç değilse Genç Osmanlı düşüncesinin karşısında bulunduğu temel ya da mirasın niteliğini de bizlere tanımlamaktadır.

Büyük kopuşun eşliğinde

Genç Osmanlılar ve değişim

Değişim olgusunun Batı zihniyetinde oynadığı rolü bugünkü değerlendirmelerimize gömen temel çıkış Darwin tarafından yapılır. Darwin getirdiği evrim düşüncesi, toplumların da canlı organizmalar gibi bir dönüşüme açık olup olmadığını sorgulamamıza olanak verir. Bunun sonucu Marx metafizisidir. Marx, toplumların zaman içindeki evrimlerini irdelerken aslında tarih düşüncesine, Hegel'den miras aldığı son boyutunu ekliyordu.

Bu yaklaşım, evrenin önceden belirlenmiş ve bizim bilinçlerimiz ve anlayışımızın ötesinde tayin edilmiş ve gene öyle bir noktada tecelli edecek sonunu somut bir pratiğe indirgiyordu. Öylece tarih düşüncesi, öznesi olan, yani taşıyıcısı olan somut, neredeyse organik bir kavram halini alıyordu. Dönüşüm, tarihin dönüştürülmesiydi. Bu düşüncenin Batı metafiziğinde kabul edilmesi de o kadar kolay değildi. Felsefesinin yapılması ve kurallarının koyulması Lenin'e kadar gecikecekti.⁽¹⁰⁾ Fakat, bir gerçek yerine oturmuştu; o da, tarihin, toplumların zor ve şiddetle dönüştürülebilirliği idi. Üstelik, bu düşüncüyü benimseyen kesimlerin tamamı Comte ve onun pozitivist düşüncesinden, onların içerdigi materyalizmden yola çıkıyordu. Tümüünün arkasında Darwin'in bulunması bir rastlantı değildi.

Osmanlı düşüncesi 1789 devrimine o derecede yabancı ve uzak kaldıktan sonra geç bir tarihte Beşir Fuat'ın, sonradan Ahmet Mithat Efendi'nin yorumlarken neredeyse Fuad'a hakaret etmesine yol açacak⁽¹¹⁾ çıkışına tanık oluyordu. Bir pozitivist olan Beşir Fuat, tıbbı, dolayısıyla bilimsel gerçek kavramına o derecede inanıyordu ki, intiharını (6 Şubat 1887) bile bir deneye dönüştürüyordu. Onunla da yetinmiyor, bedeninin, ölümünden sonra tıp fakültesinde anatomi derslerinde kullanılmasını istiyordu.⁽¹²⁾

Osmanlı düşüncesinin bu noktaya nasıl geldiğini açıklayan girişimler yok değildir. Onların büyük bir bölümü bu oluşumu da gene pozitivist bir çizgisel (lineer) ilerleme düşüncesi içinde ele alır ve açıklar. Askeri yenilgiler başlamıştır, değişim gereği ortaya çıkmıştır. Bunu izleyen dönemde mühendislik ve tıp okulları açılmıştır. Oralardaki bilimselci, pozitivist yaklaşım, modernleşme düşüncesinin kaynağını oluşturmuş, zeminini hazırlamıştır.

Bu anlayış elbette doğrudur. En azından, daha sonra toplumsal ve siyasal değişimin öncüsü olan İttihat ve Terakki Partisi tohumunun tıbbiyede atıldığına bakarak bunu yanlış saymak olanağımız yok. Hatta bu determinizmi bir adım daha öteye götürebiliriz. Jön Türk düşüncesinin yıllarca yurt dışındaki örgüt liderliğini yapmış olan Ahmet Rıza, su katılmamış bir pozitivistti.⁽¹³⁾ Comte düşüncesine inanıyordu. Bu görüşlerinden asla taviz vermemiştir.

'değişim'

Ne var ki, bizi bugüne bağlayan İttihat ve Terakki çizgisine gelmeden önce durulması gereken asıl durak Yeni Osmanlı düşüncesidir. Çünkü, o durak bize, dönüşüm konusundaki asıl kısıtlamaların ve çıkışların nerede olduğunu anlayacak bazı ipuçlarına sahiptir.

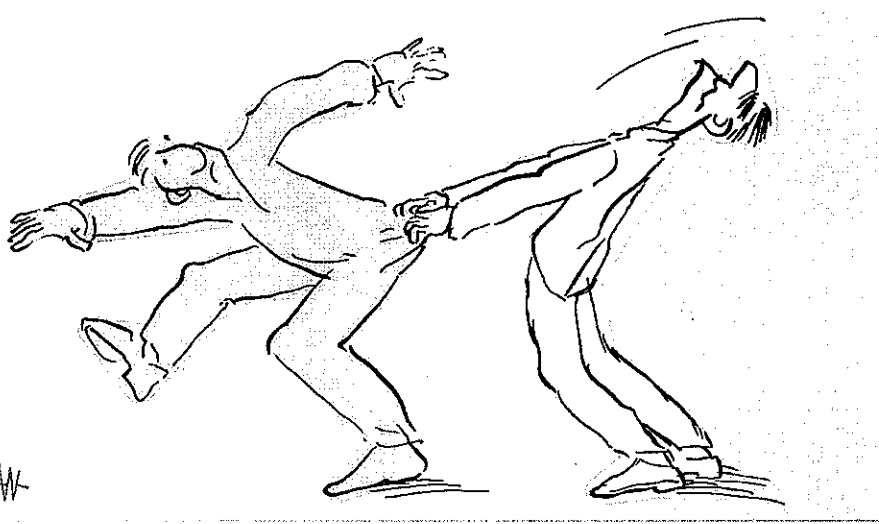
Yeni Osmanlı düşüncesi, 1850'lerde biçimlenirken bir kavşak gelmişti. Bu kavşak, Batı'nın Copernicus'la yaşadığı dönüşümün benzeri bir dönüşümü içeriyordu. Dünyayı acaba dünyaya ait bilgilerle açıklama olanağımız var mı, yoksa onu hala önceden belirlenmiş mutlak bir düşüncenin buyruklarıyla mı tayin edeceğiz? Bu soru, özünde bir iktidar sorusuydu. Eğer, dünya temelli bir açıklamayı kabul edebiliyorsak, bu mutlak otoritenin, dolayısıyla merkezde temerküz etmiş iktidarın ondan alınıp, yere indirilmesi anlamına gelecekti. Tanrı ve onun gölgesi iktidar kaynağı olmaktan çıkacaktı. O nedenle de gerek siyasi ve yönetsel meşruiyet, gerek kamu otoritesi yeniden biçimlendirilecekti. Sorunun yanıtı olumsuzsa süreç aynen, değişmeden devam edecekti.

Meşrutiye tartışmalarının meşruiyet tartışmalarına dönüştüğü nokta budur. Yetkinin dağıtılması, doğal olarak mutlaklık durumuna son verecekti. İşlerin burada çatal-
laştığını söylemek gerekir. Çünkü, 'onlar' kavramı etrafında yürütülen tartışma, onların kim olduğunu açıklamaya çalışırken, bu sorunun Kuran'a başvurularak açıklanabileceğini de zımnen kabul etti.⁽¹⁴⁾ Sembolik anlamından daha ötede öneme sahip bir tercihi bu. Böylelikle, anayasal iktidar sorununun ve yeni toplumsal yapılanmanın gene geçmişle bağlantılı bir biçimde ele alınabileceğini öne sürüyordu. Başlangıçta bir 'uygarlık' tartışması olan Batılılaşma, bu yaklaşımın git gide ağırlık kazanmasından sonra hızla bir 'kültür' sorununa dönüşüyordu. Özellikle Ahmet Cevdet Paşa'nın oluşturduğu çerçeve, bu gelişmenin bugüne kadar devam eden somut çizgisini de çekiyordu. Paşa, bir cemaat ruhu, bir kavmiyetçilik anlayışı, literatürdeki terimi ve Öğün'ün saptamasıyla söylemek gerekirse volkgeist oluşturmak çabasıydı.⁽¹⁵⁾ Dönüşümün adı ne olursa olsun toplumsal de-

ğerler sisteminin korunabileceğini vurguluyordu. Bu, bizler-onlar ayrımının başlangıç noktasıydı. Tanpınar'ın tarif ettiği Ahmet Cevdet Paşa, bütün bir Tanzimat kuşağının özeti olduğu gibi, ondan sonra gelen ve en uç çıkışları yapan kuşakların bile bir tür özeti gibidir: 'Avrupa'ya hayran ve medeniyetçidir. Terakkiye inanır. Buna karşılık, bu terakkinin milliyetin esası gibi aldığı din ve şeriat kadroları içinde temin olunmasını ister. Örf ve adete, ihmalî caiz olmayan bir realite gibi bakar ve muhafazasında son derece ısrar eder. Kıymetler cetveli, biraz derine inecek herhangi bir değişimin aleyhinde idi, denecek kadar eskiye sıkı sıkıya bağlıdır.'⁽¹⁶⁾

Bu sadece Cevdet Paşa'nın projesi değildi. Adları bugüne kadar neredeyse bir efsane olarak gelen iki kurucu kişi de benzeri görüşleri savunmuştu zamanında. Namık Kemal, bütün

özgürlükçü, ilerici yaklaşımlarına karşın, neredeyse bütün ömrünü, her şeyin mevcut sistemde var olduğunu kanıtlamaya adanmıştı. O sistemin büyük harfle yazılan adı İslam'dı. Bütün halk ve vatan vurgularına rağmen bu çizginin muhafaza edilmesi,

'kaygının devrilmemesi' için geçerli tek kural ve koşuldu.⁽¹⁷⁾ Aynı yaklaşım, Ahmet Mithat Efendi'nin büyük kitlelere ulaşan yapıtları aracılığıyla, Tanzimat döneminin en büyük armağanı olan kamuoyuna mal ediliyordu. Ahmet Mithat Efendi de aynı görüşteydi ve geleneğin muhafaza etmenin toplumsal dönüşümün getireceği felaketlere karşı da bir koruma hattı oluşturacağına inanıyordu.

Büyük kopuşun başlangıcı ve Genç Türkler

Buraya kadar olan macera elbette keskin bir tercihin etrafında biçimlenmiştir. Bu, Doğu adını hiç telaffuz etmeyen bir Batılılaşmadır. Daha yakın dönemde ortaya çıkan bir zıtlışmanın öteki kolunu meydana getiren Doğu kavramı o günün jargonunda yer almaz. Osmanlı bulunduğu coğrafyayı bütün yeryüzü diye tanımlamaktadır. Doğu diye bir kavramın ancak dolaylı olarak farkındadır. O dolaylılığı yaratan Doğu Sorunu diye bir kavram

5 milisaniye için, güvenliğinizi

Akıllı Güvenlik Sistemi. Yeni Ford Mondeo'nun motorunu çalıştırdığınız anda, 121 sensörden oluşan "Akıllı Güvenlik Sistemi" devreye girer. Sürücü ve yolcunun ağırlığı, direksiyona ve ön konsola olan uzaklığı, emniyet kemerlerinin takılı olup olmadığı gibi bilgiler anında kaydedilir ve milisaniyelerle belirtilen aralıklarla güncellenir. Bir kaza anında; bu bilgileri değerlendiren "Akıllı Güvenlik Sistemi", 5 milisaniye gibi kısa bir süre içinde sadece gerekli gördüğü güvenlik sistemlerini harekete geçirir. Her an sizi düşünen "Akıllı Güvenlik Sistemi" sadece yeni Ford Mondeo'da.

düşünün...

yeni ford **mondeo**
liderlik **ruhunda**

ford **direkt** hattı 0800 211 6444
www.yenifordmondeo.com

'değişim'

icat eden Batı'dır. Berkes, bunu açıklıkla belirtmekte ve 'Doğulu sorunu bir şarklı sorunu değil, bir Avrupa sorunu Avrupa'nın politik güçleri arasında bir dengeleme sağlanması sorunuydu.'⁽¹⁸⁾ Bugün Doğululuk diye tanımladığımız şeyin yerine örf, adet, anane, muhafaza etmek, ecdat ve biz gibi terimler kullanılmaktaydı. Fakat, kesin olan şey, Batılılaşmanın bizi ne kadar kurtaracağı sorusuna aranan yanıttı. Bu sorunun yakıcı düzeydeki olumlu yanıtı Genç Türkler'e tarihin kapısını aralamıştır.

Tanzimat kuşağının ardından gelenler, Genç Türkler, daha kendilerini tanımlamakta kullandıkları isimle bile öncekilerden farklılaşmaktadır. Osmanlı yerine Türk tercih edilmiştir. Bu çok önemli bir değişimin işaretidir. Milliyetçilik arayışları işin içine girmiştir. Tanzimat ve hatta öncesinin ilk kez keşfettiği civil kavramı bu defa modern kavramına doğru evrilmektedir.⁽¹⁹⁾ Sürecin ardındaki en önemli belirleyici, yukarıda bir nebze değinilen pozitivistizmdir.

Bu yeni kavram bir tür din telakkisi olarak ortaya atılmıştır ve bu tercihte bulunanlar Genç Osmanlılar değildir. Doğrudan doğruya düşünce sisteminin kurucusu Comte'dur. Üstelik, Comte'la toplumsal bilincin tanışıklığı yeni sayılmaz. Filozof, daha önce Mustafa Reşit Paşa'ya yazdığı mektupta bu reformcunun tarihi değiştirme olanağını elinde tuttuğunu belirtmekteydi.⁽²⁰⁾ O dönemde yeterince takdir ve itibar görmeyen düşünceleri, Ahmet Rıza'nın 1889 yılındaki çıkışında yankı bulacaktır. Bu, evrimci ve organik toplum düşüncesinin en ham haliyle kabulü ve toplumca da kabul edilmesi için direnmeye başlamak anlamına gelir. Toplum mudaka dönüştürülecektir ve bu artık gevşek dokulu bir yapıdan ziyade sık örülmüş, bilinçli bir süreci içermelidir. Daha net bir söyleyişle, ideolojik bir içeriğe sahip olmalıdır.

İdeoloji kavramı burada gidebileceği en uç noktaya kadar genişlemeye hazır, esnek bir kavramdır. Ahmet Rıza'nın büyük bir dikkatle sürdürdüğü iddiası özellikle 'mektepli' kesimce kabul gören genel bilimselcilik anlayışının ötesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sert tartışmalarında kendisine yeterince yandaş toplayamayacaktır. Bununla birlikte bir süreç kendi içinde gelişerek büyümektedir. O da, bilimsel bilginin gerçekliğine inanmanın zihni ve toplumu getireceği kaçınılmaz duraktır. Bu, dünyayı belli bir ortodoksi ve mutlak söz içinde verili bir düzen olarak açıklamayı benimsemiş bir sistemin karşısına onu, dünyanın bilgisiyle açıklama çabasıdır. Bu elbette yaşanan dönüşümlerin en önemlisi olan laikliktir. Ne var ki, Jön Türkler arasında bu yaklaşım da henüz kendisini göstermemektedir. Böyle bir duyarlılık ne inşa edilmek istenen hukuk ne de dönüştürülmek istenen toplumsal yapıda kendisine bir yer bulmaktadır. Oysa, asıl büyük kopuş bu nokta etrafında biçimlenecek ve bir süre sonra Batılılaşmayla

laiklik birbirinin ayrılmaz parçaları olarak karşımıza çıkacaktır.

Aslında Türkiye'nin değişim kavramının bir süre sonra özdeşleşeceği moderniteye hazırlığı sıkıntılı olduğu kadar da uzun sürmüştür. 2. Abdülhamit döneminde yaşanan kısıtlamalar bu süreyi uzatırken onun kısıtlamalarını da doğurmuştur. O bağlamda da modernitenin kabulü çok ilginç bir gelişmeyle bütünleşir. Düşünsel ve kavramsal boyutuna ne derecede kapalı kalırsa kalınsın kurumsal dönüşüme de o ölçüde bir yakınlık duyulmuştur. Teknolojinin kabulü olarak nitelendirilebilecek bu anlayış, her düzeydeki kurum ithalini öngörüp gerçekleştirmekte tereddüt etmemiştir. Bu, yakın Türkiye'nin değişim kavramı karşısındaki paranoyak yaklaşımının ikinci aşamasını meydana getirir. Çünkü, nasıl bir önceki dönemde değişmekle bunun 'yerli' zihin yapısına ne kadar içkin ve yerleşik olduğu arasında bir çelişki yaşanmışsa bu defa da teknik düzeyde istenen ve izlenen değişiminin oluşturduğu, kaçınılmaz, önlenemez değişikliklerin yaratacağı sonuçlara dönük bir paranoya başlamıştır.

2. Abdülhamit, açılan okullar, yaygınlaşan eğitim, gelişen iletişim, güçlenen haberleşme, elektrifikasyon, her şeye rağmen teknik bir düzeye eriştirilmiş hukuk ve yargı sistemini istiyor fakat bunun yeni bir zihniyeti biçimlendirmesini istemiyordu. Uzun süren diktatoryal saltanatının son dönemlerde şiddetini daha da artırması başka türlü açıklanamaz. Bu husus gerçekten de bizim muhafazakar modernleşmemizin getirdiği büyük ayrımın ana eksenini ve temel dayanağını da oluşturur. Bu kavram, Türkiye'de çok tartışılan değişim kavramının niçin başından beri çok sorunlu ve çok gerilim yaratan bir kavram olduğunu açıklamaya yeterlidir. Muhafazakar modernlik sadece Tanzimat'ın öne sürdüğü ve Jön Türk süreciyle İttihat ve Terakki döneminin hazırladığı soyut bir kavram olmaktan uzaktır. Gerçekten şaşırtıcı açılımlarına rağmen değişim konusunda bugün de karşımızda duran tedirginliği anlayabilmek, onun İttihat ve Terakki içinde başlayan fakat daha sonraki Kemalist dönemde ortaya çıkan son evresine bakmak gerekir. O da, Ziya Gökalp tarafından biçimlendirilen anlayıştır.

Değişimin sınırları: Gökalp

Ziya Gökalp, sadece İttihat ve Terakki'nin ideoloğu değildir. Bu partinin ilk elde iktidar olamamış asker profesyonellerinden oluşan kadroları tarafından hazırlanan ve sonunda Kemalizm diye tanımlanan dönüşüm sürecini hazırlayan ekibin görüşlerini de geniş ölçüde biçimlendiren kişidir. Burada önemli olan bir nokta var. Gökalp, Kemalizmin ideolojik dokusunu ören 1930'ların içinde öne çıkmamıştır. Ondan çok daha önce biçimlendirdiği görüşleri iki noktada büyük etki gücüne sahiptir. Öncelikle, Gökalp, dönemin milliyetçilik anlayışına son şeklini vermiş, onun düşünsel temellerini oluşturmuş, tarihin ve sos-

'değişim'

yolojinin milliyetçi bir temel üstünde nasıl kurulabileceğini göstermekle kalmamış, onların nasıl bu bağlamda okunabileceklerini de ortaya koymuştur. Bu, ardından gelen 1930'ların arayışları için çok ferahlatıcı bir gelişmeydi. O arada asıl önemlisi, Gökalp, çok keskin bir çizgi çekerek bugünkü toplumsal yapının en çok sıkıştığı ve en çok yakındığı niteliğini hazırlamıştır. Gökalp, 'hak yok vazife vardır' anlayışını öne sürerek, Kemalist dönemin Kantçı bir modernite anlayışı içinde olgunlaştırmaya çalıştığı 'kendi kaderini tayin gücüne sahip insanı yetiştirmek'⁽²¹⁾ ilkesini daha doğmadan boğmuştur. Hakkın değil ödevin varolduğu bir dünya, insanı doğal olarak ödevi veren makama tabi hale getirecektir. Türkiye örneğinde de bu, devlettir.⁽²²⁾ İkincisi, Gökalp, özellikle bu nedenden ötürü, Kemalist dönemin biçimlendirdiği genel anlayışın bilinç dışı meşruiyetini hazırlamıştır. Bu yanıyla, Gökalp, Kemalist dönemin bilinci olmaktan öte bilinç ötesidir diye görülüp okunabilir.

Gökalp kuramının bunun dışında bir başka önemli yanı, Tanzimat'tan bu yana gelen değişme tartışmalarında kristalize

senmesinde herhangi bir sakınca yoktur. Bu, sadece teknolojiyle sınırlı bir yol gösterme değildir. Gökalp, teknoloji derken aslında bir başka ve gene Tanzimat'tan bu yana çok tartışılmış bir başka kavrama alan açmak ve onun kabulüne yeni bir olanak sağlama çabasındadır. O da, akıldır.

Gerçekten de Yeni Osmanlı düşüncesinin ilk kaynakları dikkatle incelendiğinde kimi isimlerin ana çabasının akıl hakimiyeti etrafında kurulan bir dünyanın ne kadar mümkün olduğunu araştırdıkları görülür. Bu, mevcut ve o insanların kendilerini içinde buldukları dünyanın akıldan bağımsız olduğu anlamına gelmez. Fakat, tartışmasına burada girilmesine imkan bulunmayan bir biçimde, İslam'ın kabul ettiği akılla 'yeni akıl' arasında belli bir fark vardır. O da, metafiziğin buyruğunda ve onu açıklamak, doğrulamak ve meşrulaştırmak için kullanılan akılla, aklın kurduğu bir metafizik içinde şekillenen bir dünya arasındaki farktır. Bu ikincisi, aslında sekülerizm diye tanımlanabilecek olan, dünyanın dünyaya ait bilgiyle açıklanmasına geçiş sürecidir.

Gökalp, teknolojinin kabul edilirliliğine ve tartışılmazlığına

Modernitenin kurucu unsuru, onun sürekli bir dönüşüm anlayışıyla iç içe girmesini öngörür. Bu nedenle, Türkiye'deki değişim beklentisinin de böyle bir boyutu olduğunu bilmek gerekir. Ancak, işin somut pratiğe dönük bir yanı da var. Özellikle dünyayla eklemlenme sürecinde bu nokta daha da öne çıkıyor.

olan bir soruyu açıkça yanıtlamasıdır. Dışardan nelerin alınması gerektiği, ne kadar değişilmesi gerektiği sorusu, 1910'lara kadar süregelen yakıcı bir soruydu. Yukarıda da değinilen gerilimler bir toplumsal dönüşümde öne çıkmış fakat ideolojik, dolayısıyla da meşrulaştıran bir çerçeveye oturtulmamıştı. Sorular, kişisel tercihler ve 'meşrep'ler etrafında yanıtlanıyordu. Gökalp, bu düğümü çözmeye kalkmış ve bunda da geniş ölçüde başarılı olmuştur.⁽²³⁾

Gökalp, sorunu kültür ve uygarlık arasında bir ayırım yaparak aşmayı dener. Ona göre kültür yerlidir, millidir. Buna karşılık uygarlık evrenselidir. Kültürün soyut değerlerden oluşmasına karşılık uygarlık daha somut bir içeriğe sahiptir. Bu somutluğu meydana getiren şey teknolojidir. Teknoloji, Durkheim sosyolojisinden öteye gidememesinin ve 'sermaye' kavramını gerçek anlamıyla bilememesinin hazin bir sonucu olarak Gökalp'in düşüncesinde milliyetler ötesi bir değer olarak tanımlanır. O nedenle de alınmasında, kullanılmasında, benim-

dönük bir yaklaşım getirirken özünde, daha önceki dönemlerde sili bir niyet olarak kalan bu yaklaşımı son durağına taşıyordu. Bu, Ahmet Rıza, Abdullah Cevdet hattında gelişen pozitifizm-Batı anlayışını hiç o kavramı vurgulamadan somutlaştırmaktı. Akıl-bilim-teknoloji çizgisi, kültürler üstü bir gerçeklik olarak benimsendiğine geriye tartışılacak bir şey de kalmayacaktı ve o uzun sürmüş gerilim kendiliğinden çözülecekti. Bu, Türk modernleşmesinin temel dayanaklarından birisini oluştuyordu. Bununla birlikte, yukarıda değinilen 'biz-onlar' ayrımı da yerini ve gücünü koruyordu. Çünkü, bu anlayış, Batı'nın hangi koşullar altında ve nereye kadar benimseneceğini de belirliyordu. Kültürel boyut, ideolojik doku bütünüyle aşının dışında tutulacaktı. O zaman bize ait olan yalnız muhafaza edilmekle kalmayacak aynı zamanda değişimin sınırlarını da belirleyecekti. İşte, modernliğimizin muhafazakarlığı bu noktada ortaya çıkmaktaydı. Kemalizm, kendisini bu zemin üstüne kuracak, eklektik yapısı bu kısıtlamadan kaynaklanacaktı.

'değişim'

Dönüşümün son halkası olarak Kemalizm

Bugün içinde yaşadığımız toplumu yukarıda gösterildiği gibi zihinsel genetiği 1830'lara kadar geriye giden bir hareket hazırlar. Fakat son şekli, pozitivizm bağlamında verilir. Ne var ki, bu kavram, o hareketin gerçek radikal yanını anlamamıza olanak vermez. Pozitivizmin bir toplumsal varoluş biçimi olarak belirlenmesi ancak öteki kuşakların ve dönemlerin gerçekleştiremediği bir şeyi yerine getirmekle mümkündür. O da, sekülerizmin temellendirilmesi olacaktır. Kemalizmin, zamanında muasır medeniyet veya asrileşme diye tanımlandığı modernleşme ancak ondan sonra ayakları üstünde durabilecekti. Gerçekten de, 1830 kuşağının başlattığı fakat 1908 kuşağının hiç akıl edip yoklamadığı bu oluşum, Kemalizmin büyük atılımıyla gerçekleşir. Bununla birlikte bu çıkışın da kendi içinde belli kısıtlamaları vardır. Yazının bundan sonraki bölümünde ele alınacak olan o kısıtlamalar her şeyden önce sekülerizm kavramının algılanışından tüüyordu.

Daha 'nötr' ve felsefi bir kavram olarak benimsenebilecek ve Batı siyasal sisteminin oluşumunda bugün karşılaştığımız büyük ideolojilerin bir bölümünü oluşturan en önemli kavram diye görülebilecekken, o anlamda da insanın kozmik dönüşümündeki en önemli özgürleşme eşiği olarak değerlendirilebilecekken, Kemalizm, tercihini sekülerizmin bu tanımından yana kullanmaz. Aksine, ona derhal siyasal bir içerik verir ve dönüşümü laiklik diye adlandırır. Laiklik, bütünüyle politik bir kavramdır. Bu siyasallaştırma, aslında, devlet egemen bir sistem kurmanın bir arayışı olarak ortaya çıkar. Sekülerizmin birey temelli ve onun özgürleşmesine dayalı yaklaşımlarına karşılık, laiklik, devletin özgürlüklerde tayin edeceği sınırları çizer. 'Din ve devlet işlerinin ayrılması' bu anlamdadır ve onun da devletin din işlerini belirlemesi şeklinde ortaya çıktığı, literatürde yeterince tartışılmış bir husustur.

Bu oluşumun en önemli nedenlerinden birisi gerçek anlamda liberal bir geleneğin bulunmamasıdır. İkinci bir nedeniyse Kemalizmin de, farklı bir yolda ortaya çıksa bile, devlet bahsinde daha önceki dönemlerle arasındaki ilişkidir. 1830 hareketinin de '23 Temmuz Bayramı'nın da 'İmparatorluğu kurtarmak' amacıyla yola çıkışı Kemalizmin 'devleti kurmak' amacıyla bir noktada kesişir. Çünkü, her iki sistemde de, aralarındaki büyük farklara rağmen, öncelik devlettedir. Vurgu devlete yapıldığı ve öncelikli amaç onu oluşturmak olduğu için, Kemalizm de 'yeni insan'ı bu doğrultuda biçimlendirir. Ortada gerçekten de bir 'yeni insan' arayışı vardır ama, o insan da devletin tercih ettiği insandır. Dolayısıyla kültürel formasyonu ve kozmik duruşuyla bu insan hazırlanırken, devletin laik bir yönelim içinde bulunması ve kendisini dinin üstüne çıkarması doğaldır. Yeni devletin Batı tarihinden koptuğu nokta budur: İnsanların kurduğu dev-

letler, yerini, bir kere daha devletin kurduğu insana bırakmıştır.

Devlet önceliği, içinde yaşanılan toplumun zihin haritasındaki en önemli nirengi noktasıdır. Fakat bu, yukarıda da geçerken değinildiği üzere ilginç bir çelişkiyi içinde barındırır.

Hiç kuşku yok ki, Kemalizm, Cumhuriyet yönetimiyle birlikte yeni bir insan tipi yaratmaya çalışmıştır. Bu, modernitenin öngördüğü insandı. Uygulamaya koyulan laiklik, gene bütün kısıtlamalarına karşın bu yaklaşımdan izler taşıyordu. Her ne kadar Berkes, başlangıçtaki yaklaşımın bu anlayışı yansıtmadığı kanınsındaysa, politik hayatın getirdiği koşul ve koşullanmaların ötesinde dikkatle incelendiğinde, laikliğin, tam da Kant'ın biçimlendirdiği 'aydınlanma' kavramının etrafında oluştuğu görülebilir. O da, 'insanın başka birisinin yönlendirmesi olmaksızın anlayışı kullanamama yetsi'dir. Kant, bunu 'vesayet' olarak tanımlamakta, Aydınlanmayı da bu vesayetten kurtuluş olarak görmektedir.⁽²⁴⁾ Kemalist devlet de yeni yurttaşı yaratırken bu mantığı izler. Ne var ki, ana kısıtlama, bir vesayetten kurtulurken birey ve toplumun bir başka vesayetin altına girmesidir. Bu, siyasal literatürde, 'vesayetçi devlet' denilen yaklaşımdır. Devletin, belli bir parti ve kurucu iradeyle toplumu dönüştürmesi, hazırlaması ve ancak 'günü geldiğinde' egemenliği ona devretmesidir. Türkiye örneğinde bu süreç, kurucu parti (CHP) ve devlet ve siyaset seçkinleri aracılığıyla işletilmiştir. O nedenle, baştan beri vurgulanan 'egemenlik' ve onun 'kayıtsız şartsız milletin' olma keyfiyeti bu nedenle ciddi bir kısıtlama altındadır.

O anlamda yaratılan 'aydınlanmış' yurttaş, hakların değil vazifelerin olduğu bir modelde kendi içine kapalı ve devletin buyruğu ve denetimi altındadır. Böyle bir halin ortaya çıkmasındaki en önemli neden, gene bizzat kurucu iradenin, Atatürk'ün kendi bakış açısında gizlidir. Devletin ve güdümleyici partinin kurucu işlevini, dolayısıyla da egemenleşecek zihniyetin dokusunu tayin ederken bu değinilen çelişkiyi bütün açıklığıyla dile getirdiğini muhtemelen fark etmeden şunları söylemiş olması ilginçtir: 'Fertler mütefekkir olmadıkça kitleler istenilen istikamete, herkes tarafından iyi ve fena istikametlere sevk olunabilirler. Şüphe yok, her işin başlangıcında aşağıdan yukarıya doğru olmaktan ziyade yukarıdan aşağıya olması zarureti vardır.'⁽²⁵⁾ Bu koşullar altında yaratılan kavram ve oluşturulan 'tipoloji' ne derecede yeni olursa olsun çok ciddi bir kısıtlamayı içerecek ve etkileri bugüne kadar devam edecek biçimde devlet egemen bir modeli ortaya çıkaracak, ayakta tutacaktır.

Bu anlayış, sadece geçiş süreci kaygısından kaynaklanmaz. Daha ziyade devletin devamı kaygısını ve hatta ihtiyacından türer. Kendi sözlüğünde 'beka' ile karşılanan bu arayış, bütün dönüşüm olanaklarını sınırlamanın ötesinde tayin eden bir çıktır. Atılan her adım, ayrıca da kimin tarafından atılmış olursa olsun, bu mihenk taşında sınanacaktır. O koşullar altın-

'değişim'

da da dönüşümün niteliğine, içeriğine, koşullarına devlet karar verecektir. Devlet, burada sadece bir yönetim aygıtı değildir. Kendi kuruluş koşullarının bir zorlamasıyla bir tarihsel bloka tekabül eder. Geleneksel olarak askeriye-mülkiye-ilmiye, blokun kurucu öğeleridir. Zaman, bu bütünlüklü yapıyı bir ölçüde parçalamıştır fakat, temel nitelik kendisini korumayı sürdürmüştür. O nedenle devletten bağımsız ve devleti de 'aşacak' bir dönüşüm olanağı her zaman sınırlı ve doğrudan doğruya devletin iradesine tabi kalmıştır.

Burada bir büyük eksikten ve çok önemli bir belirleyici unsurdan söz etmek gerekir. Batı'da toplumsal dönüşümün en önemli itici gücü burjuvazidir. Bir anlamda burjuvazinin tarihini Batı'nın dönüşüm tarihi olarak görmek gerekir. Bu, tarihsel olduğu kadar toplumsal, iktisadi, kültürel boyutlara da sahip bir

oluşumdur. Oysa Türkiye, bu olanağın, kurucu dönemlerinde yoksundur. Gerçi Kemalist hareketin başladığı sırada artık olaylara müdahale edebilecek bir burjuvazi söz konusudur ama, o da devletin biçimlendirdiği devlete bağımlıdır. Bu nedenle, devleti denedecek, devleti biçimlendirecek bir burjuvazinin olmamasından kaynaklanan kısıtlamalar daima gündemdedir. Bu koşullar altında sorgulanan, irdelenen bir devlet mekanizması da, zihniyeti de söz konusu olamamıştır. Ancak, 1950'lerden sonra kendisine özgü bir burjuvaziden söz açılabilir. O burjuvazinin nispeten devletten bağımsızlaşması için 1980'lere, devlete yol göstereceği hatta bir ölçüde de direnebileceği noktaya gelebilmek için de 2000'lere erişmek gerekecektir.

Bütün bunlara rağmen Kemalist dönem toplumsal değişme açısından özellikle yarattığı sosyal mobilizasyon bağlamında önemli bir ivme oluşturmaktadır. Yeni bir zihniyetin hazırlanmak istenmesi, onu ortaya çıkaracak kültürel kurumların meydana getirilmesi, özellikle 1930 sonrasında hareketin, her ne kadar otoriter rejimlerden etkilenmiş olsa da, neredeyse bütünüyle

bir kültürel harekete dönüşmesi bu sürecin önemli yanlarıdır. Bununla birlikte, bugüne bakıldığında iki noktada ciddi sorunların bulunduğu görülmektedir.

Bir genel değerlendirme içinde bakınca, bugün bile en çok 'özlenen' ve aranan toplumsal olgunun değişme olduğu görülmüyor. Bu, ilginç bir husus. Çünkü, bizi değişme isteğinin nedenleri üstünde düşünmeye zorluyor. O nedenle, bu değişme ihtiyacının Batı'yla uyum arayışından kaynaklanan somut ve pratik bir şey mi olduğu yoksa modernite olgusuyla iç içe geçmiş daha zihinsel bir husus mu olduğu sorusu üstünde durmak gerekiyor. Hiç şüphesiz, daima Batı eksenli ve daima bir pratik etrafında biçimlenen değişme ihtiyacının doğrudan doğruya modernitenin kendisinden kaynaklanan ve ertelenemez, ortadan kaldırılamaz bir yanı olduğunu vurgulamak gerekir.⁽²⁶⁾ Modernitenin kurucu unsuru, onun sürekli bir dönüşüm anlayışıyla iç içe geçmesini öngörür. Bu nedenle, Türkiye'deki değişim beklentisinin de böyle bir boyutu olduğunu bilmek gerekir. Bununla birlikte, işin somut pratiğe dönük bir yanı da var ve belli ki, daha ağır basanı o. Özellikle dünyayla

eklemlenme sürecinde bu nokta daha da öne çıkıyor. Küreselleşmenin sadece bugüne mahsus bir gelişme olmadığını ayırt etmek işin tarihsel boyutu hakkında da bize bir bilgi vermektedir. 1839 hareketinin 1838 İngiliz Ticaret Anlaşması'yla yakın ilgisi, bu somut pratiğin kapitalist kökenleri hakkında yeterli ipucuna sahiptir. Bugün de AB süreci böyle bir impetus yaratmaktadır. Bu, iki anlama gelir. Öncelikle, değişim ihtiyacının modernleşmenin getirdiği bir sonuç olmaktan önce moderniteye geçiş sürecinin bir uzantısı olduğu açık. O anlamda Türkiye hala modernleşmesini tamamlamaya çalışmak bir yana, oluşturmaya çalışan bir toplum görüntüsü veriyor. İkincisi, değişimin telaffuz edilmeye başlamasıyla birlikte ortaya çıkan çatışmalardır. Son olarak onun üstünde durmak istiyorum.

'değişim'

Gerçek bir değişim olabilir mi?

'Türevsel söylem' kavramı ve Türkiye gerçeği

Türkiye'de bugün yaşanan değişim arayışını tarihsel değişimin temel öğelerinden bağımsız düşünmek olanaksız. Kendisini birkaç kere gösteren 'tarihsel' denebilecek dönüşümün en önemli özelliği, uzun süre devletin kurulu yapısı içinde kalınarak bu değişimin gerçekleştirilmek istenmesidir. Kemalist aulım bu anlayışa belli noktalarda ters düşmüştür ama genel anlamı içinde ele alındığında değişimin onu da kavrayan bir dizi ortak özelliğinden söz açılabilir. Onların başında gelen şey, değişimin daima belli bir 'öncüler', kendi terminolojisiyle söylemek gerekirse devlet ve bürokrasi seçkinleri aracılığıyla gerçekleştirilmesidir. A posteriori okunduğunda, değişimin ortaya çıkmasını sağlayan sınıfsal ve anonim, dolayısıyla da sosyolojik itkiler elbette görülmektedir. Hatta bu eşyanın tabiatı gereğidir. Ne var ki, o sürecin, Batı'da, olduğunca tarihsel bir eklemlenme gücüne sahip bulunduğunu söylemek oldukça güçtür. Kaldı ki, köylü toplumlarında dönüşümün daima askeriye ve seçkinler eliyle gerçekleştirildiği farklı coğrafyalarda izlenebilmiş bir olgudur.⁽²⁷⁾ Türkiye'de ilginç olan husus, seçkinlerin de devlete içkin olmasıdır. Dolayısıyla Türk modernizmasının en önemli ögesi devletin öncülük ettiği değişim süreçleridir, diye tanımlanabilir.

Bugünkü tartışma da bu özgül durumdan türemektedir. Çünkü, bugün, değişmesi istenen devlettir. Bu, mutlaka üstünde durulması gereken bir olgudur. Çünkü, bu arayış belki de devlet eksenli bir modernizm anlayışından çıkış olanaklarını sorgulamaktadır ki, gerçek anlamıyla modernizmi tam da böyle tanımlamak gerekir. Daha açıkçası, modernizm, Weberyen anlamda bağımsız örgütlenmelerin ortaya çıkması, özerk yapıların kendi tarihsel köklerinden getirdiği dönüşüm ivmeleriyle karşılıklı etkileşimlerini kurarak önce kendilerini sonra da oluşturdıkları konglomerayı dönüştürmeleridir. Bu ussalığın egemenleşmesi, fakat aynı zamanda usun da araçsallaşmasıyla sağlanacak bir sonuçtur. Türkiye, Kemalizm'le birlikte bu modeli denemiş fakat sonuçlandırmamıştır. Kurumların ve toplumsal örgütlenmelerin devlet bağımlı dokuları parçalanamamıştır. Aksine bu ilişkinin güçlendiği gözlemlenmiştir. Yukarıda üstünde durulan hak-görev ilişkisi bu durumun en önemli ve belirleyici etkidir.

Ayrıca, son büyük atılımı gerçekleştiren kesimlerin geçmişleriyle olan ilişkilerinin de bu durumun türetilmesinde rol oynadığı açıktır. Daha da ilginç, bu bağın ve ilişkinin bilinçli bir tercihe değil hafıza, ontolojik gerçeklik gibi kavramlara bağlı olmasıdır. Fakat, Türkiye'de hemen hiç üstünde durulmayan çok özgül bir koşul, her şeyin ötesinde bir ağırlık taşımaktadır.

Partha Chattarjee, Hindistan'ı eksen alan çalışmalarında, sömürgecilik sonrası dönemin bilinç durumları üstüne eğilir. O konuyu irdelerken ilginç bir gelişmeyle karşı karşıya kalır. Bu,

sömürgecilik dönemini aşmak için belli bir mücadele vermiş toplumların sömürgecilik sonrası dönemlerde de bir önceki dönemin söylemini kullanmasıdır. Chattarjee, ufuk açan yapıtında bu durumu türevsel söylem kavramıyla açıklar. Bir önceki bilincin türettiği, ondan türemiş bir söylemdir yeni dönemde de egemenleşen.⁽²⁸⁾ Bu olguyu, Türkiye'ye uyguladığımız zaman Kemalist dönemin de ortadan kaldırdığı ve karşı çıktığı dönemin, Osmanlı-İslam bilincinden kaynaklanmış söylemini türevlendirdiğini söylemek mümkün. Bu anlamda, bütün modernite kurumlaşmasına rağmen o modelin üzerine oturduğu ve özellikleri yukarıda tartışılan neo-Platonist geleneğin yeni dönemde de devralındığı öne sürülebilir.⁽²⁹⁾ Bu anlamda kurucu dönem fetişizmi, ilerlemenin daima geçmişe, asr-ı saadete (bu durumda 1930'lara) dönüşle mümkün olacağına inanmak, cemaat ruhunun yüceltilmesi ve toplumsal kabulün o ruha ve düzene gösterilen saygıyla ve benimseyişle orantılı olması bu sistemin temel öğeleridir. Bu parçalardan oluşmuş bir yapının modern sayılmasıysa başlı başına bir sorundur.

Günümüz Türkiye'sinde tartışılan değişim kavramı böyle bir zemine oturmaktadır. Bunun daha yakın bir bakışla irdelenmesi, değişimin, iki temele yaslandığını bize göstermektedir. Özünde rasyonel moderniteye geçiş ve o sürecin tamamlanmasına dönük talep diye alınabilecek bu arayış

1. Devlet yapısının dönüşümü, ussallığa geçiş;

2. Hak kavramının yeniden tanımlanması ve sivilliğe geçiş

diye özetlenebilir. Bu iki koşuldan ilki, Türkiye'deki tartışmaların ekonomi ve bürokrasi bağlamını vurgulamakta ve yönetselliğe ait kısmını işaret etmektedir. İkinci hususta demokrasi ve o bağlamda tarif edilen devlet-sivil toplum ilişkisini belirlemektedir. Bu ikilinin bir arada düşünülmesi, Türkiye'nin yüz elli yılı aşkın bir süredir devam ettirdiği modernleşme sürecinde ciddi bir kısıtlamayla karşı karşıya olduğunu gösteriyor. Fakat bu kendiliğinden oluşmuş bir husus değildir. Bütün kurucu modernleşme iradesine rağmen Türkiye'nin geçmişleriyle ve o dönemde kendisini göstermiş olan zihniyetle bağlarını henüz koparamadığını göstermektedir. Bu, bize, radikal bir dönüşümün olanakları ve olanaksızlıkları konusunda bir fikir vermektedir. Türkiye'nin yapmaya alışkın ve yatkın olduğu spekülâtif değerlendirmelerle düşünülecek olursa, bu durum, çeşitli nedenlerle Kemalizm'den (asr-ı saadet) ayrılmakla varacağı olumsuz bir sonuçtur. Oysa, Kemalizm'e atfedilen olumlu değerlerin tümü ve bu ele alışın kendisi doğru kabul edilse bile asıl üstünde durulması gereken şey, bu durumun, yani kopuşun neden gerçekleştiğidir. Üstelik, pozitif ve çizgisel ilerleme kavramında ısrar edenlerin bu olguyu daha da önem vererek ele almaları gerekmektedir. Bu da Türkiye'deki modernleşme, modern bilinç oluşturma girişimlerinin neden eksik ve yarıda

'değişim'

kaldığı sorusu üstünde düşünmek anlamına gelecektir.

Bu bağlamda, eğer 'türevsel söylem' olgusu belli bir ağırlık taşıyorsa, o takdirde onun etrafında gelişen tavır ve davranışların bundan böyle de eksiksiz bir ölçüde etkili olacağını varsaymak gerekir ki, o da değişimin asla tam anlamıyla gerçekleşmeyeceğini söylemektir. Bu değerlendirmenin doğal sonucu eğer gerçek bir kopuş ve değişim isteniyorsa otoriter ve yukarıdan inmeyi benimsemiş bir modelin kabul edilmesidir. Oysa otoriter yaklaşımların dönüşümlere olanak vermediği, modern kavramıyla içiçe geçmiş bir dönüşümün, olumlu bir kaos içinde barındırdığı biliniyor. Halbuki, otoriter yaklaşımlar bu kabulle taban tabana zıttır. Bu durumda iki husus öne çıkmaktadır. İlki, türevsel söylem kavramının bundan sonrasındır. Modernleşmeyle birlikte ortaya koyulmuş olan temel değerler ve kurucu zihinsel özellikler (laiklik, yönetsellik, akılcılık) toplumda belli bir ağırlık kazanmıştır. Bundan sonraki türevsel söylemin bu değerlerin yeniden üretimi etrafında olacağını beklemek yanlış sayılmaz. Bu, Türkiye'deki modernitenin asıl şimdi başladığını kabul et-

kın bir tarihe kadar asker kökenli kişiler arasından çıkmıştır. Askeri muhakeme 1990'a kadar devam eden fiili Soğuk Savaş'ın da etkisiyle daima çok belirleyici olmuştur.

3. Daima belli bir dönemden sonra modernleşmeyle özdeşleşmiş, o da Batılılaşma'yla iç içe geçmiştir. Ne var ki, Batı'yla olan ilişkiler, kökleri 20. yüzyıl başlarında atılmış olan milliyetçilik anlayışının içinden görülmüş, hatta bu yanı sıra Batı, yerel değerlerin ve mantığın tanımlanması için kullanılmış, bu da bütün kabullere rağmen onun belli bir uzaklıkta tutulmasına yol açmıştır. Biz/onlar, alınması gerekenler/dışarıda bulundurulacaklar ayrımı bu konudaki sınırları tayin etmiştir.

4. Modernleşme, daima, muhafazakar bir mantık etrafında biçimlenmiştir. Özellikle Batı'yla olan ilişki boyutu, göz önünde bulundurulursa modernleşme her dönemde muhafazakar bir karakter taşımıştır. Bu, modernleşme doğrultusunda gelişen bütün kurumların devlete bağlı kılınmasından ve o çerçevede içinde tutulmasından kaynaklanır. Devletin mevcudiyeti ve hakimiyeti temelinde tanımlanan beka kavramı aklın devlete tabi kılınması-

Değişim iki temele yaslanıyor. Özünde rasyonel moderniteye geçiş ve o sürecin tamamlanmasına dönük talep diye alınacak bu arayış; devlet yapısının dönüşümü, ussallığa geçiş ve hak kavramının yeniden tanımlanması ve sivilliğe geçiş olarak özetlenebilir.

mek demektir. İkincisi, bu sürecin kendisine ait bir doku içinde gelişimi ancak siyasal alanın geliştirilmesiyle mümkündür. Oysa 1980'den bu yana o alan genel konjonktürün de zorlamasıyla büsbütün kapatılmış, hiç değilse daraltılmıştır. Onun açılması önemli bir dönüşümü sağlayabilecektir. Türkiye'de bu tür tartışmalarda her zaman hatırlanan devletin dönüştürülmesi ve ussal yönetime geçilmesi de bir otoriter yaklaşımla değil, siyasal yapının iç dönüşümüyle elde edilebilecek bir noktadır.

Sonuç

Bütün bu koşullar içinde şu iki boyutlu analiz yapılabilir. Türkiye'deki modernitenin temellenmesine olanak sağlayan ve tarihsel sayılması gereken değişim;

1. Daima devlet odaklı, devletin korunmasına dönük, devletin kurucu bilincini içeren bir nitelik taşır.

2. Daima devlet ve siyaset seçkinleri aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Siyaset seçkinlerinin çok önemli bir bölümü çok ya-

na ve aklın araçsal hale gelmemesine yol açmıştır.

Bu öğeler, Türk modernitesinin teknolojist kökenli muhafazakar dokusunu açıklamaktadır. Aynı zamanda da modernitenin modernite öncesine tekabül etmektedir. Böyle bir yapının egemenliği, bütün taleplere ve hatta zorlamalara rağmen radikal bir dönüşüme olanak vermez. Ancak devletten bağımsız, anonim sosyolojiler etrafında biçimlenecek bir oluşum bu süreci aşabilir ve devletin dönüşümüne yol açabilir. Gerçek modernite de ancak ondan sonra başlayabilir. Bunun koşullarıysa şöyle özetlenebilir;

1. Eğer siyasal alan genişletilirse ve modern toplumsal örgütlenmenin en önemli unsuru olan kaotik yapının gelişmesine olanak sağlanırsa;

2. Eğer ortaya çıkacak kaotik yapının dengeleneceği ussal bir yönetsellik geliştirilebilirse;

3. Demokratikleşme devlet eksenli bir modelden çıkarılıp toplum/insan eksenli bir anlayışa aksettirilirse, bu sivil toplum

'değişim'

aracılığıyla temellendirilirse sorun çözülebilir. Yalnız burada geçerken bir noktaya değinmek gerekir. Sivil toplum 'kurulan' bir şey olarak alınmamalıdır. Sivil toplumla demokrasinin (ki özünde yerellekle iç içe geçmiş bir kavramdır) gelişmesi tarihsel olarak birbirinden kopuk değildir. Aksine daima bir aradadır. Bugün demokrasinin koşulları arasında sayılan örgütlenme ve düşünce özgürlüğünün eksiksiz kabulü yalnız demokrasinin yeni bir anlayış kazanmasına değil, sivil toplumun da ivme (hız değil) kazanarak gelişmesine yol açacak, bu da gene demokrasinin gelişimine katkı sağlayacaktır.

4. Bu bağlamda burjuvazi 'ittifak' aranacak bir odaktır. Bu burjuvazinin 'tarihsel rol değişikliği'ni⁽³⁰⁾ gerçekleştirmesi yönünden olduğu kadar soyut devletin somut bir sınıfsal pratik etafında kendisini tanımlaması açısından da önemlidir. Son yılların bu yöndeki gelişimi henüz bir çatışma olarak belirse de bunun bir uzlaşmaya dönüşmesi tarafların konumlarına dolaysız katkı sağlayabilme potansiyeline sahip görünmektedir.

5. Bütün bunların gerçekleştirilmesi için günümüz dünyasında ortaya çıkmış ve hızla benimsenip 'kullanılabilecek' iki önemli fırsat bulunmaktadır. Bunlar, hukuksal/demokratik boyutuyla küreselleşme ve özellikle Türkiye'ye dönük yanıyla Avrupa Birliği sürecidir. Bu uluslararası normların uygulanması, sürecin kısa sürede aşılmasına sınırsız etkili bir katalizör olarak etkileyecektir.

Türkiye'deki değişim kavramının bütün fırsat ve kısıtlamalarıyla bu çerçeve içinde değerlendirilmesi onun tarihsel boyutunu anlamak kadar geleceğe dönük kapsamını tayin etmek yönünden de belki tek olanaktır. Bu bağlamın ihmal edildiği her yaklaşım spekülatif olmaya ve kendi üstüne kapanmaya adaydır.

Doç.Dr. Hasan Bülent Kahraman

Sabancı Üniversitesi Öğretim Üyesi / Radikal Gazetesi Köşe Yazarı

Dipnotlar:

- 1) Ahmet Hamdi Tanpınar, XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul: Çağlayan Yayınevi, 1988; 46.
- 2) Alain Grosrichard, The Sultan's Court: European Fantasies of the East, tr. Liz Heron, London, New York: Verso, 1998; 81-84, özellikle 83.
- 3) Ibid., 81, 82.
- 4) E.J. Hobsbawm, The Invention of Tradition, Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- 5) Larry L. Naylor, Culture and Change, Westport, Conn., Bergin & Garvey, 1996.
- 6) Ibid.
- 7) Cemil Oktay, 'Kuvvetler Ayrılığı İlkesinin Yargı: Açısından Anlamı ve Türkiye Örneği', 'Hum' Zamirinin Serencamı içinde, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1991, 61-90.
- 8) Ibid.
- 9) Tanpınar, XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, 5.
- 10) Bununla birlikte elbette 'ihtilal' sözcüğünün siyasal kullanımının Osmanlı bilincinde belli bir tarihi vardır. Bu tarihin incelendiği bir kaynak olarak bkz., Niyazi Berkes, "İhtilal", 'İnkılap' ve Devrim', Atatürk ve Devrimler içinde, İstanbul: Adam Yayınları, 1982, 133-151; özellikle 143-145. Berkes'e göre '1826 ile

1847 arasında 'ihtilal' ve 'inkılap' terimleri, geleneksel anlamlarından çıkarak, üstelik iki terimin ikisinin de eski anlamlarının tersine dönmesi yolu açılmıştır. Bu bağlamda, Berkes, sözcüğü ilk kez kullananın Şanizade Atıullah olduğunu kaydeder. Burada ilginç olan Şanizade'nin Türkiye'ye modern hekimliği getiren kişi olması ve bu yaklaşımdan ötürü mühlitlikle, dinsizlikle suçlanmasıdır. Önce idama mahkum edilen bu kişinin daha sonra affedilmesi ve affedenin 2. Mahmut olması bir başka dikkat edilmesi gereken husustur.

- 11) Ahmet Mithat, Beşir Fuad, İstanbul: Oğlak Yayınları, 1996.
- 12) Beşir Fuad'ın kendi görüşleri için bkz., Beşir Fuad, Şiir ve Hakikat, haz. Handan İnci, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999. Fuad hakkında yapılmış en kayda değer ve kapsamlı inceleme, Orhan Okay, Beşir Fuad: İlk Türk Naturalisti ve Pozitivisti, İstanbul: Halk Matbaası, 1969.
- 13) Ahmet Rıza için bkz., Şerif Mardin, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908, İstanbul: İletişim Yayınları, 1989; 129-134.
- 14) Bu tartışmanın ayrıntısıyla alındığı kaynak şudur: Cemil Oktay, 'Hum' Zamirinin Serencamı, 39-54.
- 15) Süleyman Seyfi Ögün, 'Ahmet Cevdet Paşa ve Self-determinasyon Prensipleri', Türk Politik Kültürü içinde, İstanbul: Alfa 1999; 301-311.
- 16) Ahmet Hamdi Tanpınar, 19. Yüzyıl Türk Edebiyatı Tarihi, 164-165.
- 17) Şerif Mardin, The Genesis of the Young Ottoman Thought, Y.b.d.: Syracuse University Press, 2000; 283-336.
- 18) Niyazi Berkes, Atatürk ve Devrimler, 42. Berkes ayrıca bu sorunu "Rus tehlikesi" sorunu... Batı devletlerinin hepsinin Osmanlı devletinin yıkılacağına inanmış olmaları' diye tanımlamaktadır. (Ibid., 41.)
- 19) Dönemin gözde kavramı ve Batı özdeşi olarak kullanılan kavramı 'civilization' u ilk kez ve tercüme etmeden Sadık Rifat Paşa kullanır. Niyazi Berkes, The Development of Secularism in Turkey, London: Hurst & Company, 1998, 131.
- 20) Mustafa Reşit Paşa hakkında yapılmış en kapsamlı ve eski çalışmalardan birisi Profesör Reşat Kaynar'ın kitabıdır. Fakat bu kitapta Comte'dan bir tek sözcükle olsun bahsedilmemesi ilginç ve şaşırtıcıdır. Reşat Kaynar, Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1985.
- 21) Immanuel Kant, 'Was ist Aufklärung?', Michel Foucault, The Politics of Truth içinde, ed. By S. Lotringer & L. Hochroth, New York: Semiotext(e) 1977; 7-22.
- 22) Hasan Bülent Kahraman: The Troubled Adventure: Turkey and Europe in the Context of Citizenship', Fuat Keyman, ed., Turkey and Citizenship in the Context of Globalization içinde, London: Routledge (basımında).
- 23) Gökalp, burada 'meşrep' diye nitelendirdiğim kavramı 'zümre' olarak adlandırmıştır. Ziya Gökalp, 'Hars Zümresi, Medeniyet Zümresi', Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak içinde, haz., İbrahim Kutluk, Ankara: Devlet Kitapları, 1976; 29-42.
- 24) Immanuel Kant, 'Was ist Aufklärung', 7.
- 25) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II, basıma haz. Nimet Unan, Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 2. Baskı, 1959; 11.
- 26) Bu makalede de gösterilmeye çalışıldığı üzere, Türkiye'deki değişim ve modernitenin doğuşu genellikle teknik ve kurumsal bir zorlama etrafında tarif edilir. Oysa modernite kuram ve pratiklerinin incelenmesi, moderniteye içkin değişimin kendi içinde bağımsız bir zihinsel durum olarak ortaya çıktığını da göstermiştir. Türkiye'deki değişim arayışının tarihsel boyutunda da böyle bir özellik bulunabilir. Bu konuyu aşağıdaki çalışmada ayrıntısıyla incelemiş bulunuyorum. Hasan Bülent Kahraman, Avrupa: Türk Modernleşmesinin Xanadu'su; Türk Modernleşmesi Kurucu İradesine Yeni Bir Bakış Denemesi', Doğu Batı, No. 14, Şubat, Mart, Nisan 2001, 8-27.
- 27) Barrington Moore, Social Origins of Dictatorship and Democracy: lord and peasant in the making of the modern world, Boston: Beacon Press, 1966.
- 28) Partha Chatterjee, Nationalist Thought and the Colonial World: a derivative discourse, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1993.
- 29) Bu konuyu özellikle kültürel açımlar bağlamında değerlendiren bir çalışma olarak bkz., Hasan Bülent Kahraman, 'Türkiye'de Kültürel Söylem Kuruları: Kopuştan Eklemlenmeye ve Geleneksizliğin Geleniği', Doğu Batı, No. 9, Kasım 1999, 125-144.
- 30) Hasan Bülent Kahraman, 'Kapıdaki Siyasal Kriz ve Burjuvazi', Radikal, 9 Ağustos, 1999; 'Burjuvazinin yeni işlevi', Radikal, 13 Ağustos 1999; 'Yeni siyaset arayışları ve burjuvazi', Radikal, 30 Mayıs 2001.

“Büyük yelken açacaksan, teknenin salması derin olmak zorunda.”

Norm – Bir grubun üyelerini bağlayan; yol gösterme, denetleme ve düzenleme görevi yaparak üyelerin davranışlarının uygun ve kabul edilebilir olmasını sağlayan ‘doğru hareket ilkesi’.

-Merriam Webster Online Sözlük

Norm ... Bankaların bir yerlere çarpmadan, sığ sularda karaya oturmadan, finans dünyasının global denizlerinde seyretmesini mümkün kılan hayati koşul...

Dışbank'ın, berrak gelecek vizyonu, baştan beri benimsediği tutum :

Rotayı, global normlara göre güvenli belirleme.
Hedeflere, hesap verebilir yöntemlerle ulaşma.
Başkalarının gıpta ettiği etkileyici başarıları, takım çalışmasıyla sürekli olarak sağlama.
Ve, böylece, yüksek likiditeyi mümkün kılan sapasağlam bir yapı...

Gemi herşeyiyle kusursuz değilse, yelken basmak neye yarar, değil mi ?

yeni bir yarın bugünden başlar

 DIŞBANK

'Büro'krasi

Statüko ya da

değişim

Erdal Sağlam

"Ekonomide yeniden yapılanma" kavramını, 2000 yılı başında uygulamaya giren programla birlikte, daha sık kullanır olduk. Bu programın, daha öncekilerin ağırlığını oluşturan parasal ve mali tedbirlerin yanı sıra, bu kez yoğun "yapısal tedbirler" de önermesi, bu kavramın daha sık kullanılmasına neden oluyor.

Gerçekten de, 2000 yılı başında uygulamaya giren program, ekonominin birçok alanında köklü değişiklikler yapılmasını, gri kalmış ya da bilerek "kara delik" haline getirilmiş alanların yeniden boyanmasını öngörüyordu. Birkaç kez "güçlendirme" yapılmasına rağmen, son dönemde tekrar güçlendirilmesine gerek duyulan program uygulamasında, şimdiye kadar "yeniden yapılandırma" anlamında epey yol alındığını söylemek mümkün. Hükümetin, yapısal tedbir anlamında yaptıklarını- belki de içi-

ne sindirerek yapmadığı için- iyi anlatamadığı ise ortada.

"Hükümet iyi anlatamasa da, insanlar bu değişimleri hayatlarında hissetmeye başladıklarında zaten anlarlar" demek mümkün. Belki de, bazı önemli yapısal tedbirlerin uygulamada karşılaşılan sıkıntılar ve uygulamacıların dirençleri nedeniyle hayata geçirilememesi, kalabalıklar tarafından hissedilmesini de önüyor. Aslında bazılarının hissedilmesi için henüz zamanın gelmediği de söylenilebilir. Örneğin; Merkez Bankası'nın Hazine dahil kamu kesimine kredi açmasının yasaklanması, ancak bir seçim öncesinde, hem politikacılar hem de halk tarafından çok daha iyi anlaşılacak.

Yapısal tedbirlerin en önemli "taraf"larından birini bürokratlar oluşturuyor. Hem yapısal tedbirlerin hazırlanıp, siyasetçilerin kararına sunulmasında, hem de uygulamada kilit rol oynuyorlar. Ekonominin temel alanlarında çok radikal değişiklikler yapılırken, aynı bürokratik yapının korunuyor olması, bazı avantajları beraberinde getirirken, önemli sakıncaları da içeriyor.

Şimdi, ekonomideki bu radikal değişim süreci içerisinde, son bir-iki yıla yönelik gözlemlerimize ağırlık vererek, ekonomi bürokrasisinin yapısına ve tavır alışına, bazı başlıklar altında bakmaya çalışalım:

Devletçi bürokrasi tasfiye oldu mu?

Aslında ekonomi bürokrasisinin yapısını değerlendirmeye başlarken, "Homojen bir yapı göstermediğini" söyleyerek başlamak gerekiyor. Özellikle 1980'den sonra ekonomi bürokrasisinin kararlarında, kendi aralarında çeşitli görüş ayrılıkları da olsa, çağdaş düşüncelere sahip, değişimci yeni bir ekibin hakim olduğunu söylemek mümkün. Aslında bu yapı, "bir ekip" denilecek bir yapı değil. Çeşitli

kariyerlerden gelen kişiler gruplar halinde bir araya gelip, bir arada hareket edebiliyorlar. Bu özelliklere sahip değişik gruplar var. Hatta her grup kendi içinde, zaman zaman görüş ayrılıkları da yaşıyor. Ancak son 20 yıldır bürokratik kararlara egemen olan eğilim, zaman zaman zigzaglar çizse de, aynı. Bu eğilim için genel bir tanımlama yapmak gerekirse; dünya ekonomisiyle bütünleşmeye dönük bir bürokrasi kimliğinin 1980'den bu yana öne çıktığını söylemek mümkün. 1980 öncesindeki "devletçi bürokrat" kimliği karar mekanizmalarından soyutlanmaya başladı. Bu değişim nedeniyle, 1980'leri takip eden dönemde elbette sıkıntılar da yaşandı. Ancak 1983'den sonra uzun süre, tek başına Turgut Özal'ın iktidarda kalması, bürokrasideki bu doğal değişim sürecinin daha fazla sıkıntı yaratmasını da engelledi. Bu değişim süreci, ekonomideki bütün altyapının değiştiği o dönemde doğaldı ve bizce "güçlü siyasi otorite" nedeniyle bu süreç fazla sıkıntılı olmadı.

Ancak 1980 öncesi bürokratik anlayışın tümüyle tasfiye olduğunu söylemek mümkün değil. Genel olarak bu bürokrasi kimliğinin idari mekanizmalardan soyutlandığını belki söyleyebiliriz ama çağdaş kafa yapısına sahip bürokratların bazılarının kafalarının arkasında, bu eski alışkanlıklar ve devletçi yapı her zaman kaldı ve bu zaman zaman alınan kararlara da yansdı.

"Devletçi bürokratik anlayış"ın idari kararları denetleyen mekanizma içinde ise hala hakim olduğunu söylemek, "abartılı" olmaz. Denetim sistemi içinde devletçi kafanın hakimiyetini sürdürmesi, mevzuat değişse bile, denetimin, yaptığı yorumlarla değişimi önlemesine, hala yol açabiliyor. Zaman zaman denetim mekanizması öne çıkıp güçlendirildiğinde, idari mekanizmadaki kişilerin tavır alışları da, doğal olarak, bundan yoğun olarak etkileniyor. Son dönemde siyasilerin de isteğiyle denetim mekanizması yine öne çıkarıldı ve Başbakanın bile sık sık söylediği "bürokratlar karar almıyor" gerçeği, tekrar hortladı.

Siyasilerin denetimi yeniden öne çıkarmasındaki neden ise "yetkinin ellerinden gittiği" korkusundan kaynaklanıyor. IMF ve Dünya Bankası ile birlikte dışardan bir bakan ve bürokratların, alınan kararlardaki egemenliklerinin artması, siyasileri korkuttu. Yapısalaların, yetkilerini ellerinden almaya dönük olduğunu anladılar.

Kısacası; bürokrasi egemenliğini istemeyen politikacıların, daha bürokratik bir yapıyı savunan devletçiliğin egemen olduğu denetim mekanizmasıyla bir "çıkartış bir-

liği"ne girdiğini söylemek mümkün. Daha da ileri giderek, birbirleriyle geçmişte en sıkı kavgaları yapmış ama şimdi "devletçilik" paydasında buluşup ortak hareket eden, "milliyetçi sağ" ve "ulusalcı sol"un, birlikte "değişime direnç hareketi" başlattığını söyleyebiliriz. Bu ideolojik çatışma ve işbirlikleri de doğal olarak, uygulamayı yapan bürokratlar kanalıyla da hayata geçiriliyor.

Son dönemde politikacılarla devletçi bürokrasinin bu işbirliği artmıştır. Bunun odaklandığı yer ise, Başbakanlıktır.

Reformları bürokratlar istedi

1980'lerdeki ana değişim sürecinin başlatıcısı olan Özal, güçlü siyasi kimliğinin yanı sıra, eski ve deneyimli bir bürokrattı. Değişim projelerini, yine bir grup arkadaşıyla, bürokratik dönemde hazırlamıştı.

2000 yılında başlayan ve "ikinci değişim dönemi" diyebileceğimiz hareketin başlatıcısı ise yine bürokratlardır. Özellikle Hazine ve Merkez Bankası'nda bulunan bürokrasi ekibi, 1997'den beri, yapısal tedbirlerin ağırlıklı olduğu yeni ve kapsamlı bir yeniden yapılandırma programını uygulamaya sokmak istiyorlardı. Politikacıların zaman zaman rasyonel davranışlar da, ekonominin gerçeklerine aykırı, popülizm dozu yüksek kararlara sıkça başvurmaları, mevcut ekonomi yönetimlerini sürekli savunmada ve "pisliği temizleme" çabalarıyla başbaşa bırakıyordu. Yok yere çıkarılan 1994 krizi ve ardından sıkı bir disiplinin sürmesi gereken dönemin çok kısa tutulup, sonra tekrar popülistliğe dönülmesi, kamu bankalarında olduğu gibi halı altlarına süpürülse de, temizlenmesi gereken büyük yükler oluşturmuş, ardından gelen Rusya ve Asya krizleri, yükü iyice ağırlaştırmıştı. Bürokratlar o dönemi çeşitli atraksiyonlarla en az bedelle geçiştirmeyi başarabilmişlerdi ama biliyorlardı ki; çok sıkı bir disipline girilmediği takdirde 2000 yılında iç borçlar geri ödenecekti. Yine sadece mevcut sıkıntıların giderilmesine dönük bir IMF programı uygulamak yerine, bu kez "Bu tür sıkıntılara izin veren çarpık sistemin ortadan kaldırılması"na dönük, yapısal tedbirlerin uygulamaya sokulması için büyük çaba sarfettiler. Bu çaba, yazılı bir metne dökülme de, dönemin bürokratlarının mutabık kaldıkları bir değişim projesiydi.

Bürokrasi, istediği desteği, DSP'nin azınlıkta kalan seçim hükümeti döneminde buldu. Dönemin Başbakan Yardımcısı Hikmet Uluğbay uzun bürokrasi yaşamında

aynı sıkıntıları çok sık yaşamış, artık bu sistemin değişmesi gerektiğine inanan bir kişiydi ve bürokrasi ile çok sıkı işbirliği içindeydi. İşte Uluğbay'ın o dönemde bürokrasi ile hazırladığı, IMF ile müzakere ettiği yapısal tedbir ağırlıklı yeni ekonomik program, kurulan üçlü koalisyon hükümeti döneminde benimsenince; 2000 yılında bu program uygulamaya sokuldu.

Kısacası; ekonomide köklü değişiklikleri içeren bu program, bürokrasi tarafından hazırlandı ve uzun yılların birikimi bu programa katıldı. Hemen hepsi yurtdışında lisansüstü veya doktora eğitimi görmüş, bürokraside deneyim kazanmış, sık sık yurtdışına çıkıp dünyadaki gelişmeleri sürekli izleyen, "küreselleşmenin sözden çıkıp günlük hayata girdiği" gerçeğini gören bu bürokrat ekibi, stediği fırsatı ele geçirmişti. Programa yansıyan birikim ışığında sadece o dönemin bürokratlarının birikimi değil, 1980'lerin ortalarından itibaren özellikle Hazine ve Merkez Bankası'nda görev almış, zaman zaman anlaşamalarıyla, aynı hedefe yönelmiş geniş bir bürokrasi ekibinin birikimi idi. 1985 -93 arası dönemde, bürokrasi içinde entelektüel düzeyde ekonominin geleceği için yoğun tartışmalar yaşanmış, gençler bu tartışmaların içine çeki-

Bir yandan, yapısal dönüşümü hazırlayan bürokrasi, öte yandan bizzat bu dönüşümün önündeki engel olabilmektedir. Değişimin önündeki bürokrasiden kaynaklanan bu engeller ise, "güçlü siyasi irade" ile aşılabılır.

lerek, bu görüşlerin yaygınlaştırılması sağlanabilmişti...

Aslında bu görüşler, yeni keşfedilen görüşler değildi. Yapılan, dış dünyayı yakından takip edip, uygulanan usulsüz ve verimsizliği körükleyen yöntemler yerine, şeffaf, haksız kazancı önleyecek, verimliliği öne çıkaran Türkiye'ye özgü çağdaş mekanizmaların kurulması yönünde görüş oluşturmaktı. Yani IMF ve Dünya Bankası'nın önerdikleri, zaten yıllardır Türkiye'de, yine dış dünyadan esinlenerek hazırlanmış düşüncelerdi. Bürokrasi daha önceki dönemlerde yapıtı gibi, bu kez de "Politikacıların kabul etmedikleri kendi önerilerini IMF'e söyleterek kabul ettirme" yoluna gitmişti. Program bu fikirlerle oluşmuştu, ancak krizler geldikçe IMF'in görüşlerinin "güçlendirme" adı altında, programa neredeyse tümüyle ha-

kim olduğunu da söylememiz gerekiyor.

Politikacılar ise bu programın uygulamasıyla birlikte başına gelecekleri daha sonradan görmeye başladılar. Kendi hazırlamadıkları program, "yüksek büyüme" nedeniyle hoşlarına gitti ama dizginleme dönemi geldiğinde gerekli kararları almayı mümkün olduğunca geciktirmeye hatta geçiştirmeye çalıştılar ve sonuçta krizler ardı ardına gelmeye başladı.

Ekonomi yönetiminde liderlik sorunu

Bürokratlar kendi başlarına bırakıldıklarında, önce kendi pozisyonlarını, sonra kendi kurumlarını, daha sonra genel ekonomik gidişatı düşünürler. Genel ekonomik gidişat için düşünce üretirken, pozisyonları ve kurumlarının geleceğini düşünmeden edemezler. Bu çok doğal bir davranış biçimidir.

Ekonomi yönetiminde liderlik, bu nedenle çok önemlidir. Bürokratların pozisyon ve kurumlarını ikinci plana atıp, genel ekonomik hedefler için motive edilmeleri gerekir. Ekonomide liderliğin iki ayağı vardır. Birincisi siyasi liderlik, ikincisi de bürokrasi içindeki liderlik. Siyasi liderlik önemlidir, çünkü -sevdikleri deyimle- "seçilmişler" in belirlenmesi gereken hedefler olmalı, bürokrasi bu hedeflere doğru yönlendirilmelidir. Bunun için Başbakan ya da ekonomiyle ilgili bakanın ekonomi konusunda yeterli olması gerekmektedir. Eğer bu kişi bakansa, Başbakan nezdinde ve kabine içinde ağırlığı olmalıdır. Bu kişinin aynı zamanda bürokrasiyi dinlemesi, ürettikleri fikirleri gereğince değerlendirdiğinin bürokrasi tarafından görül-

mesi, gelen uygunsuz ve mevzuata aykırı talepleri geri çeviren bürokratlara destek olması, gereğinde bürokratların özlük haklarını savunması gerekir. Ancak bunlar yetmez, bürokratlar kendi düşüncelerini dinleyen ama kendi kararını veren siyasi liderlere saygı duyarlar, sözünü tutup daha iyi motive olurlar. Aksi takdirde siyasi liderliğe soyunan kişiyi parmaklarında oynatmaya çalışır ve çoğu zaman da başarılırlar.

Türkiye'de, çağdaş ekonomik politikalarla uygun bir idari örgütlenme olmadığı için, bürokratik liderlik de çok önemlidir. Bürokrasi içinden deneyimli, temiz ve karizmatik bir kişi, bütün ekonomi bürokratlarının derlenip toplanmasını sağlar. Bu kişi doğal bir liderlik rolü üstlenir ve bürokratları kendi pozisyon ve kurumlarını ikinci plana

aup, genel ekonomik gidişat hakkında motive edilmelerini sağlayabilir. Bu kişi aynı zamanda, siyasi otoriteye karşı bürokrasinin sesi olur. Bu nedenle siyasi lider tanımındaki vasıflara da sahip olması gerekir.

Türkiye'nin son dönemde gördüğü, ekonomideki en önemli siyasi lider Turgut Özal'dır. Daha sonra ekonomiye tam olarak liderlik yapacak siyasi, gelmemiştir.

Bürokrasi içindeki liderlikte, son yılların en kuvvetli ismi ise Yener Dinçmen'dir.

Son dönemin en büyük şanssızlıklarından biri de yaşanan liderlik sorunudur. Hikmet Uluğbay'ın bakanlıktan ayrılmasından sonra siyasi liderlik bir türlü doldurulamadı, programın uygulaması, başta Hazine Müsteşarı Selçuk Demiralp olmak üzere bürokratların üzerine kaldı. Demiralp, bu liderliği yaklaşık bir yıl götürdü ama siyasi liderlik boşluğu doldurulamadığı için, 2000 yılının ikinci yarısından itibaren politikacıların yeniden popülizme dönüp, gerekli kararları almalarını sağlayamadı. Gelen krizler üzerine ise, bütün bürokratlar kendi pozisyonlarını kurtarmanın telaşına girdiler. Çok yoğun toplantılar yapıldı, çok sık biraraya gelindi ama bürokratların kendi pozisyon ve kurumlarını ikinci planda bırakıp, ekonominin kurtarılmasına öncelik vermeleri sağlanamadı. Demiralp gittikten sonra ise bu boşluk doldurulamadı.

Derviş, ne siyasi ne de bürokratik bir kimliğe sahip. Bürokrasi uzaktan tanıyıp, saygı duyduğu bu kişinin liderliğini kabullenmeye çok hazırdı ama bu başarılamadı. Derviş'in kimliğinin işini zorlaştırdığı kesin. Ancak Derviş, hem bütün siyasilerle çatışmaya girip, hem de bürokrasi içinde çok dar bir kadro ile çalışmaya başlayınca liderlik şansını da kaybetti. IMF ve Dünya Bankasıyla fazla yakın temasta olup, özellikle ilk başlarda günlük kararları bile dışarıya sorması, bürokrasinin soğumasına neden oldu. Bu soğukluk hala devam ediyor ve Derviş, bürokrasiyi tek bir hedefe doğru yeterince motive edemiyor. Bu olmadığı için de, uygulamalar sırasında, bürokrasi içinden giderek daha fazla direnç gelebiliyor.

Kayda geçirmek için söylemek gerekir ki; Derviş 2000 yılının başındaki ekiple ama siyasilerle çatışmadan çalışsaydı veya son dönemde Dinçmen gibi bir bürokrat liderle işi götürseydi, ekonomi çok daha önce düze çıkabilir, fatura daha küçük olabilirdi. Belki de denetim mekanizmasının Dinçmen'i geçmiş görevleri nedeniyle sık sık mahkemelere göndermek istemesinin altında da, bu korku yatıyor.

Ekonomi yönetiminin örgütlenmesi

Piyasa mekanizmasının oturtulması ve uygulama kararlarında siyasilerin etkisini azaltmak için, yeni programın öngördüğü mekanizmalardan bir kısmı da "bağımsız otoriteler"e ilişkindi. Bunlardan bir bölümü devreye girdi, bazıları ise yolda. Bağımsız kurumlar aslında mevcut bürokratik yapı içerisinde koparılarak biraraya getirilmiş kurumlar. İnsan kaynağını da bu birimlerden sağladılar. Bu nedenle bağımsız kurumların kendi içlerinde, değişik kurumlardan kişilerin getirdikleri değişik kültürler nedeniyle büyük sorunlar, hizipleşmeler yaşanıyor. Bu kurum içi çatışma, verimliliği olumsuz etkilerken, siyasilerin, ellerini bu işlere yeniden uzatmaları için de uygun bir zemin oluşturuyor.

Bağımsız kurumlar oluşturulmadan önce yeterli fi-kirsel hazırlığın yapılamadığı da uygulamada ortaya çıktı. Bu kurumların yetki ve sorumluluk alanları ile mevcut bürokratik birimlerin yetki ve sorumluluk alanları zaman zaman çatışabiliyor. Bürokratlar eğer sorunlu bir iş varsa ve bu iş için kendi kurumlarına açıkça görev verilmediyse, çıkan bu sorunu gidermek için çaba harca-maz, hatta mevzuat açığı bulurlarsa sorunlu işlerle ilgi-

"Türkiye'nin, aslında, yapısal dönüşümünü en uygun olmayan dönemlerinden birinde gerçekleştirmeye çalıştığını" söyleyebiliriz. Ancak herkes biliyor ki; hangi iktidar olursa olsun, bu dönemi yaşamak kaçınılmazdı.

lenmekten özellikle kaçınırlar. Bunun tersine, eğer çö-zümü kolay ve çözüldüğünde prim kazanılacak bir işse, o işe kendi yetki alanlarında değilse bile, gönüllü girerler. Dolayısıyla sorunlu işler ortada kalır, tatlı işler için bürokrasi içinde yoğun kavgalar yaşanır.

Liderlik, bu sorunu çözer ama liderlik yoksa sorun gereksiz bir biçimde büyütülür, yetki çatışmasına dönüşür ve iş ortada kalır.

İşte bütün bu sorunların giderilmesi için, yetki ve sorumluluk alanlarının belki de sil baştan yeniden ta-nımlanmasına ihtiyaç vardır.

Sadece bağımsız kurumların devreye girmesi değil, bürokrasinin mevcut örgütleniş biçimi de artık sorun yaratmaya başladı. Son dönemde ekonomi yönetiminin

yeniden örgütlenmesine ilişkin olarak bazı taslaklar hazırlanıyor ama bunları tartışıp da hayata geçirecek bir siyasi irade görünmüyor.

Ekonomi yeniden yapılanırken, bu yeni yapının ortaya çıkardığı ihtiyaçlara göre ekonomi yönetiminin de yeniden yapılanması, giderek daha acil hale geliyor.

Kısa dönem içinde böyle bir tartışma açılacağı şüpheli ama en geç bir yıl içinde ekonomi yönetiminin idari açıdan yeniden örgütlenmesi mutlaka tartışılacaktır.

İşte o zaman tartışılacak konular arasında Ekonomi Bakanlığı kurulması, DPT'nin fonksiyonunun piyasa ekonomisi mantığı içinde yeniden tanımlanması, Bağımsız Borç Otoritesi'nin kurulması gibi konular başı çekecektir.

Ekonomi yönetimi yeniden örgütlenirken, direk ekonomi yönetimiyle ilgili gözükme de alınan kararlarda belirleyici olabilen "denetim sistemi" de mutlaka silbaştan düzenlenmelidir. Son dönemde arka planda kalsa bile gizliden gizliye müfettiş, murakıp, hesap uzmanı, kontrolör gibi denetim birimleri arasındaki kavga devam etmekte, bu gruplar denetimde yetkilerini artırırken, bir yandan da idare mekanizmadaki su başlarını tutmak için kavgalarına devam etmektedirler. Her zaman olduğu gibi bu kavga, ekonomik politikalara zarar vermeye devam etmektedir.

Yanısıra Başbakanlık Teftiş Kurulu, Sayıştay, Yüksek Denetleme Kurumu, Devlet Denetleme Kurumu gibi siyasi etkilere çok açık denetim birimleri ile Yargıtay gibi yüksek yargı organları da ekonomik gidişatı etkileyecek güce sahiptirler.

Kurulların, ekonomideki yeniden yapılanmanın ortaya çıkardığı ihtiyaçlara göre yeniden örgütlenmeleri, belki sayılarının fonksiyonlarıyla birlikte değerlendirilip azaltılması, yüksek denetim birimlerinin ise mutlaka siyasi etkilerden arındırılması için kapsamlı bir reform gerekmektedir.

Sonuç

Ekonomide yeniden yapılanma gerçekleştirilirken, ekonomi yönetiminin idare örgütlenmesi ile denetim birimlerinin örgütlenmesi de ihmal edilmemelidir. "Yeniden yapılanırken büyüyen bir bürokrasi" istenmiyorsa, bu reformlar yapılmak zorundadır. Bundan sonra koalisyon hükümetlerinin devam edeceği gerçeği ortadayken, günlük ekonomik uygulama kararlarının siyasi ira-

deden bağımsız alınmasını sağlayacak mekanizmaları kurmak, varolanları güçlendirmek zorunluluğu da vardır. Bu nedenle yetki ve sorumluluk alanları iyi çizilip, kurulan Bağımsız Kurumların güçlendirilmesine çalışılmalıdır.

Buna karşılık "bürokrasinin hakimiyeti ve keyfilğini" ni engelleme, yani bir denge kurma gereği de ortadadır. Bürokratların, yanlış kararlarını engellemek için siyasi hesap yapmalarını engelleyecek mekanizmaları kurmak, şeffaflık ve hesap verilebilirliği artırmak gerekmektedir. Bunun da ötesinde ekonomide belirleyici bürokratik pozisyonlar için "performans kriteri" uygulaması getirilmesi de düşünülmelidir.

Bürokratların kendilerini koruma içgüdüleri her zaman baskın olmuştur. Son dönemde olduğu gibi; denetim mekanizmalarının üzerlerine geldiği, bir-iki çürük elmanın yarattığı havanın tüm bürokrasiyi etkilediği dönemlerde, bu koruma içgüdüleri iyice öne çıkar ve işlerin görülememesi sonucu ortaya çıkar. Bürokratların iş yapmamak için arkalarına sığındıkları ilke, "senden öncekilerin aldığı kararları devam ettirirsen başın ağrımaz" ilkesidir. Bu da, özellikle ekonomide yapısal dönüşümün yaşandığı bir dönemde, gerekli olan değişimleri engellemektedir. Bürokrasinin tavır alışında etkili olan bir başka içgüdü de "elindeki yetkiyi, dolayısıyla gücü bırakmamak"tır. Bunu da "kurumun yetkisi giderse çok tepki alırım" kılıfına uydururlar.

Kısacası; bir yandan yapısal dönüşümü hazırlayan bürokrasi, öte yandan bizzat bu dönüşümün önündeki engel olabilmektedir. Değişimin önündeki, bürokrasiden kaynaklanan bu engeller ise, ancak ve ancak "güçlü siyasi irade" ile aşılabılır.

Dolayısıyla, Türkiye'nin çağdaş bir ekonomiye kavuşması için, siyasi irade, bir yandan çağdaş ekonomik mekanizmalar kurulmasına ihtiyaç duyan vizyona sahip olmalı, öte yandan bu hedefler doğrultusunda bürokrasiyi motive edebilmelidir.

İşte bu nedenle "Türkiye'nin aslında yapısal dönüşümünü en uygun olmayan dönemlerinden birinde gerçekleştirmeye çalıştığını" söyleyebiliriz. Ancak herkes de biliyor ki; hangi iktidar olursa olsun, bu dönemi yaşamak kaçınılmazdı.

Erdal Sağlam

Hürriyet Gazetesi Köşe Yazarı

Muhafazakar değişimciler

ve demokratik İslam

Cüneyt Ülsever

1999'da, Fazilet Partisi'nin, kapanmadan evvel yaptığı son kongrede, Milli Görüş'ün doğduğu günden beri koruduğu mutabakat bozuldu. Mutabakatı, Recep Tayyip Erdoğan-Abdullah Gül- Bülent Arınç üçlüsü bozdular.

Milli Görüş'teki o güne dek bozulamaz diye kavranan mutabakat "tek doğru-tek lider" prensibi idi ve bu üçlü, bu dogmaya kafa tuttular! Üstelik de; sadece üç yıl evvel, 1996'da rüyalarında görseler apteste kalkacakları bir olgu gerçekleşti. Fazilet tabanı Abdullah Gül'ün muhalefetine %42 destek verdi!

İşte bu makalenin amacı, çoğu gözlemcinin nedenini kavrayamadığı veya görmek istemediği bu gelişimin nereden geldiğini irdelemektir. Tezi ise basittir: Gelişim, tabandaki değişimden gelmektedir!

Benim muhafazakar-değişimciler adını verdiğim ve Türkiye'de son 10-15 yılda gelişen bir kitlenin, Milli Görüş içinde temsil edilen uzantısı -sadece bu görüş içinde temsil edildiklerini düşünmek safdillik olur-, bazıları için kabul edilmesi zor gözüküyor ama; bu kez değişimi "geriye dönük" değil, "ileriye dönük" talep ediyor.

Türkiye'de yaşanan yepyeni bir sosyo-ekonomik gelişim; kökü koyu bir muhafazakarlıktan gelen bir gelenek, Cumhuriyet rejimi içinde, İslam ile demokrasinin kucaklaşmasını artık samimi olarak talep ediyorlar.

"Arık", diyorum, zira daha evvel bu konumda değildiler. Nedir bu yeni sosyo-ekonomik gelişim?

Muhafazakar değişimciler kimdir?

Türkiye, tarihinde ilk kez devlet aygıtından kopuk bağımsız bir müteşebbis sınıf yaratıyor.

Bu, sınıf çoğunluğu itibari ile, Anadolu'da yeşeriyor! Rahmetli Turgut Özal'ın 1980'lerin ortasından beri açtığı "ihracata yönelik üretim" yolunda ilerleyen bu sınıf:

a) Kendi dinamikleri ile sermaye birikimini sağlıyor: Bu sınıf, cumhuriyetin klasik İstanbul-Ankara bağından kopuk, merkez-dışı kalmıştır ve tamamen kendi kişisel atılımları ile gelişmektedir.

b) İşbirlikçi kapitalizmin devlet rantından faydalanamıyor: Merkezden kopuk bu sınıf, ülkede egemen "devlet eli ile zen-

gin yaratma" politikalarından nasibini almamış, devlet tarafından değil desteklenmek, kösteklenmiş bir sınıftır.

Hem ödediği vergileri işbirlikçi kapitalizme kaptırıyor hem de merkez, "hayat tarzına" bile karışıyor. Hatta zaman zaman onu "rejim düşmanı" olarak görüyor.

c) İhracat merkezli üretim yaptığı için dış dünyaya çok açık: Turgut Özal bu sınıfı "ihracatı destekleme politikaları" çerçevesinde oldukça teşvik etti. Bu insanlar da genellikle manevi, zaman zaman maddi olan bu teşvikleri çok iyi değerlendirdiler. Ortadoğu'ya, Rusya'ya, Kuzey Afrika'ya, hatta Avrupa'ya mal ve hizmet satmayı; bu pazarları hedeflemeyi öğrendiler.

d) İslami yaşam tarzına sıkı sıkıya bağlılar: Anadolu'daki hakim hayat tarzına, dolayısı ile İslami geleneklere sıkı sıkıya bağlılar. Zaten, 28 Şubat'ta da bu yönleri ön plana çıkarılarak, İstanbul-Ankara ittifakına karşı yükseltebilecekleri itiraz kesilmeye çalışıldı.

e) Babalar çağdaş eğitim almamış olsalar da; oğullar (hatta kızlar) çağdaş eğitimin en yüksek seviyesi ile donanmışlar: Gelenekçi babalar eğitim almamışlar ama oğullarını, hatta kızlarını Avrupa'da, Amerika'da okutuyorlar.

İlkokul mezunu hacı babalar ve onların beyaz yakalı oğulları

Şimdi bu yeni sınıfın önderliğinde Denizli, Uşak, Çorum, Kayseri, Gaziantep, Kahramanmaraş, Konya v.b. iller fabrika bacaları ile doluyor, şehirler jet hızı ile büyüyor, fabrikalarda çalışan beyaz ve mavi yakalıları iş yerlerinin önlerini özel arabaları ile dolduruyorlar, kışık ve yazlık kooperatiflerin senetlerini koşturuyorlar.

Bu illerde kriz öncesi işsizlik oranı %0 idi! Kaba hatlarını çizdiğim bu yeni sınıf, klasik kalıplara sığmayan oldukça değişik bir görünüm veriyor. Hem muhafazakarlar, hem de değişimden yanalar! Onlar, küreselleşme sürecinin de kendi

lehlerine geliştiğinin farkındalar.

İslami hayat tarzını talep etme açısından muhafazakarlar; ancak önemle Refahiyol döneminde, salt İslam'a dayanan siyasetin kendilerine hiçbir yarar sağlamadığını fark ettiler. Hatta çok büyük bir grup Erbakan çizgisinden koptu.

Benim tarifime göre, muhafazakar-değişimciler:

a) Refahiyol tecrübesinden ülkeyi geriye götürecek değişim taleplerinin ne kadar anlamsız olduğu dersini çıkarmış,

b) Küreselleşmeye katılma arzusu yüksek,

c) İslam kaynaklı bilgi dışında diğer bilgilere de açık ve,

d) Her zaman olduğu gibi teknolojiyi kucaklayan çok genç bir kitle.

Tabii ki yine muhafazakarlar ama bu nitelikleri ile, milletin çoğunluğunun, "ileriye dönük değişime" sıcak bakabilme ihtimalini de bir o kadar artırırlar.

Bazılarımıza garip gelebilir ama benim tezime göre; Türkiye'yi bütünü ile, çağdaş dünyaya taşıyacak sosyolojik temel bu yeni kitle. Zira onlar hem milletin "muhafazakar kimlik ihtiyacını" karşılıyor, hem de "değişimin" içlenmesine vesile oluyorlar. Onlar, ister istemez taşırayı merkeze taşıyorlar.

Taşra ile merkezi uzlaştırabilirler. 1990 sonrası Fethullah Hoca -özellikle genç nesil- hareketi de benzer bir çizgiyi izliyor.

Muhafazakar değişimcilerde tezahür eden bu yeni talep, ana hatları ile dört maddede özetleyebileceğim gelişimin sonucu:

1) Dünyada yaşanan değişim rüzgarı onları da etkiliyor.

2) Eskiden onlara heyecan veren ve İslamı kullanan, ağırlıklı hamasi söyleme dayanan "klasik siyasetin" boş bir hayal olduğunu, sınıfsal menfaatlerini koruyacak talepleri karıştırmadığını gördüler.

**Muhafazakar değişimciler adını
verdiğim ve Türkiye'de son 10-15
yılda gelişen bir kitlenin Milli Görüş
içinde temsil edilen uzantısı, bazıları
için kabul edilmesi zor gözüküyor
ama; bu kez değişimi "geriye dönük"
değil, "ileriye dönük" talep ediyor.**

3) Üretimde ve ticarete çok önemli bir ivme kazandılar.

4) Edindikleri yeni iktisadi konumu korumak ve geliştirmek için liberal politikalar ve demokratik kazanımların önem ve gerekliliğini gördüler.

Artık onlar kendi menfaatleri açısından "tutucu" veya "gerici" olmanın boşluğunun farkındalar.

Benim indimde onların bu gelişiminden ürken "eski ilericiler" artık "yeni gericiler"!

Varlığını Ankara'ya borçlu klasik Cumhuriyet ürünü sınıf katmanlarını; bu kesimin iktisadi gelişimi, yeni rakip olarak ürkütüyor. Hele hele "eski muhafazakarların", boynu bükük Anadolu eşrafı görüntüsü dışına çıkıp, iktisadi gücü de yüklenerek yeni politikalar talep etmeye başlaması korkuları iyice körüklüyor.

Korkunun da kökeni, onların kaçınılmaz bir şekilde "yeniden bölüşüm" talep edecek olmalarıdır. İşte bu yeni olgu, Türkiye'nin daha evvel tanımadığı yeni bir sınıf üzerine inşa ediliyor.

Bu sınıf, ilk bağımsız burjuva sınıfıdır

Kapalist üretim tarzını tercih eden Cumhuriyet, savaştan çıkan bu ülkede müteşebbis sınıfın bulunmamasından hareketle, Ankara'nın himayesi ve kollaması altında bir burjuvazi yaratmaya niyetlendi.

Ancak, bu işbirlikçi sınıf, beklenenin aksine kendi ayakları üzerine hiç kalkmadı, hatta büyümek işine geldi. Türkiye'de burjuvazi büyük oranda merkezden kopmayınca; demokrasi de ülkeye doğru dürüst yerleşemedi.

İstanbul-Ankara yataklı treninde kuramlaşan "devlet eli ile zenginlik" ne kadar çok merkeze dayanıyor ise, muhafazakar-değişimcilerin talepleri de bir o kadar merkezin bu refah dağıtıcı otoritesinin yıkılması talebine dayanıyor. Zira, bağımsız sermaye açısından devlet, sadece asli görevleri ve iktisat dışı faaliyetler için gerekli.

Klasik "eski-ilericiler" açısından Ankara "refah yaratma kaynağı" olmaya devam etmeli! Birisi için Ankara'da toplanan rant, var olmaları için ne kadar gerekli ise, diğeri için bu rant bir o kadar gelişimlerine sekte vuruyor. Birisi devletten aldığı ile palazlanıyor, diğeri devlete verdiği her lüzumsuz kuruşun palazlanmasına engel olduğu düşüncesinde. Ancak, kimse onların devlet düşmanı olacağından korkmasın. Onlar da sermaye birikimlerinin korunması ve kulanması için hukuk devleti ihtiyacı içindeler!

Bu durumda "eski ilericiler" mümkünü yok ki; "yeni ilericilerden" hoşnut olabilsinler. Bu mücadelenin şahikasını 28 Şubat döneminde yaşadık. Kavga şimdi daha az belirgin ama daha derinlerde. İşte bu tartışma, Türkiye için çok

önemli olan iki yeni kavrama götürüyor:

- a) Demokratik İslam,
- b) Muhafazakar Değişimciler.

Bu kavramlara ön ayak olan analizi de şu şekilde sıralamak mümkün:

1) Küreselleşme tüm dünyanın her bir santimetrekaresinin tek ve ulaşılr pazar haline gelmesini dayatmaktadır. Artık dünyanın herhangi bir köşesi (Ortadoğu, Yakın Doğu, Kafkaslar, Afrika, Güney Amerika, Çin v.b.) kendi haline bırakılamaz. Aksi halde küreselleşme kısa-devre yapar. Ne demek istediğimi 11 Eylül 2001'de ABD'ye yapılan saldırı anlatamaz ise hiçbir şey anlatamaz.

2) Önümüzdeki 10-15 yılda Ortadoğu'daki tüm totaliter rejimler yıkılacaktır. Burada yaşayan halklara totaliter rejimlerin panzehirinin demokrasi olduğunu göstermek gerekir.

Bu kadar önemli bir bölgeyi küreselleşmeye dahil etmek ancak böyle mümkündür.

3) Kültürlerin uzlaşamayacağı iddiasına dayanan Huntington öngörülleri çökmüştür -bu cümleyi 11 Eylül 2001'den sonra yine inatla tekrar ediyorum- ama dünyadaki iki temel medeniyet çığırının; İslam medeniyeti ile Batı medeniyetinin birbirlerini hala şüphe ile karşıladıkları da bir gerçektir.

Müslümanların; demokrasinin inançlarına ters düşmediğini, Batıların da İslam'ın demokrasiyi tehdit etmediğini öğrenmelerine ve birbirlerine öğretmeye hala ihtiyaç var. Artık klasik sermaye gibi birikimlerini korumaya mecbur olan muhafazakar değişimciler şimdi farkındalar ki:

a) İşbirlikçi kapitalizmin rasyonel kapitalizme dönüşmesi işlerine gelecektir.

b) Kimliklerini en rahat şekilde özgürlükler ortamında yaşayabileceklerini kavradılar.

c) Sermayelerini en iyi koruyacak mekanizmanın:

1) Dünya koşulları ile uyumlu;

2) Sadece asli görevini yapan modern devlet olduğunun bilincine vardılar.

İç-dinamikler de artık liberal-demokrasiye dayanan Demokratik İslam talep ediyor!

Bu yeni sınıfın talepleri ile dünyada "İslam ile demokrasiyi birbiri ile kucaklaştırabilecek" tek ülke olarak Türkiye tezahür etmektedir.

Bu açıdan; doğru değerlendirebilirse, Türkiye bir deney-merkezi olarak, önümüzdeki 10-15 yılda Müslüman Ortadoğu, Kuzey Kafkasya ve Yakın Doğu'nun küreselleşme sürecine katılmasına önayak olabilir. Bu ödevi becerirse, bölgenin ideolojik ağabeyi sıfatını da kazanabilir.

Bu sınıf açısından, Demokratik İslam takiye değil, ihtiyaçtır. Bu yeni gelişime; İstanbul ve Ankara'dan bakılınca bir meydan

okuma yaşıyor gibi gözüküyor. Ancak, farkına varmamız gerekiyor ki, bu sınıf da artık burjuva oldu.

Onlar sadece:

- 1) Seçtikleri hayat tarzına karışılmamasını istiyorlar,
- 2) Rant ekonomisinin kendilerinden alıp merkeze yakın duranlara dağıtmasına itiraz ediyorlar,
- 3) Yeniden paylaşım talep ediyorlar.

Bu sınıf, dünyanın her yerinde olduğu gibi, hayat tarzı- nı bir kimlik (şahsiyet) meselesi olarak görüyor. Kendisine başka bir hayat tarzının dayatılmasını şahsiyetine indirilmiş bir darbe olarak algılıyor.

Bu yönleri ile klasik muhafazakarlar ile hala benzeşiyorlar. Ancak, bu sınıf burjuvallaştıkça - sermaye birikimini çoğalttıkça:

1) Varlığını en iyi koruyacak mekanizmanın tek hukuka dayanan modern devlet olduğunu görüyor,

2) Refahiyol tecrübesini kendi menfaatleri açısından kötü bir tecrübe olarak algılıyor -sadece İslam'a dayanan politikaların çaresiz kalacağını fark etti-,

3) Hayat tarzını en iyi koruyacak dünyevi rejimin demokrasi olduğunu keşfe diyor.

İşte bu yeni gelişim; bizi bir ilahi din olan İslam'ın, dünyevi yaşama şeklini en doğru temin edecek çözümün "Demokratik İslam" olduğu noktasına getirecek.

Ben, 21. yüzyılda Türkiye'yi çok önemli bir kavşak noktasında görüyorum. Türkiye, bulunduğu bölgenin "ideolojik ağabeyi" olma yolunda muazzam bir avantaj yakalamış durumda. Ayrıca, hem iç huzur, hem de Müslüman dünyada yaşanacak olası küresel entegrasyon açısından bu tartışma çok önemli.

Hal böyle olunca, bu makale ile ilgili olarak, paylaşmak istediğim noktalar şunlar:

1) Bu tartışma İslam'ın veya demokrasinin bir karşılaştırması değil.

2) İslam bir ilahi düzen. Demokrasi ise dünyevi bir düzen. Benim irdelediğim konu sadece bu dünyayla ilgili.

3) Buna göre ben; dünyevi olarak daha iyisini öneremediğimiz demokratik rejim altında, İslam'ın; dünyevi olarak - ilahi değil -, hem en huzurlu, hem de başkalarını rahatsız etmeden nasıl yaşanacağını herkese Türkiye'deki bu yeni

oluşumun göstereceğine inanıyorum.

Ancak; bana göre muhafazakar değişimcilerin de hala hazmetmeleri ve bir arada yaşayacakları katmanları hazım ettikleri konusunda ikna etmeleri gerekli bazı kurallar var:

1) Bir toplum içinde sadece bir kişi bile "egemen dine" mensup olmasa veya egemen dinden sadece bir kişi bile "egemen dini" dünyevi hukukta hakim olarak görmek istemese dahi; "dünyevi düzenin" bu kişiyi bile kucaklaması gerektiğinin bilincinde olmak zorundadırlar. Sahip olduğumuz değil, paylaştığımız bir dünyada yaşıyoruz.

2) Önemle, kapitalist süreç ve onun altyapısını oluşturan milli devlet, çok hukukluluğu gündemden çıkarmıştır. Hele hele küresel ekonomik ilişkilerin çok hukuklu bir sisteme güvenmesi mümkün değildir. O halde uluslararası yasalar ile

uyumlu tek hukuklu sistemin benimsenmesi şarttır.

3) Kuran'da yer alan ve sayısının 240 civarında olduğu söylenen dünyevi ayetler ve demokratik adetler arasında çelişki doğduğu anda, birini öbürü ile değiştirmek değil ama dünyevi olanı uygulamak esastır.

Zaten vazettiğim ilk iki madde de bu sonuca doğurur. Bana göre, Muhafazakar Değişimcilerin sırtında yükselecek ve bizi:

Türkiye, tarihinde ilk kez merkezden beslenmeyen, ona bağlı olmayan bağımsız bir müteşebbis sınıf ile karşılaşılıyor. Demokrasi, ancak merkezden bağımsız bir sermaye birikimi ve onun merkezi "yönetimi paylaşma"ya zorlaması ile yeşerebilir.

- 1) 21. yüzyıla taşıyacak,
- 2) Demokrasiyi milletin sosyal genlerine yerleştirecek,
- 3) Kaçmamız mümkün olmayan küreselleşme ile kucaklaşmamızı sağlayacak,
- 4) Ortadoğu'nun ve Kafkasların saygın lideri yapacak Demokratik İslam'ın temel ancak basit kuralları bunlar.

Bu kurallar da bugüne dek "gerici" damgası ile algılanan, ancak artık yaşadığı "sermaye birikimi tecrübesi" ile "geriye" değil, "ileriye" gitmenin kendi menfaatleri için gerekli olduğunu çözen Muhafazakar Değişimciler tarafından hayata geçirilmeye adaydır.

Son söz

Bu makalede bir yeni sosyal dinamiğin, Muhafazakar Değişimciler adını verdiğim ve Türkiye'nin ancak 1985'lerden sonra yaşamaya başladığı bağımsız burjuva hareketin genel koordinatları açısından analizi yapılmaktadır.

Türkiye, tarihinde ilk kez merkezden beslenmeyen, ona bağlı olmayan bağımsız bir müteşebbis sınıf ile karşılaşılıyor.

Benim tezim; demokrasinin ancak merkezden bağımsız bir sermaye birikimi ve onun merkezi "yönetimi paylaşma"ya zorlaması ile yeşereceği varsayımına dayanıyor.

Bu varsayımı da Batı'nın bizzat yaşadığı tarihten alıyorum. Batı'da da demokrasi; krallığın karşısında ve dışında sanayi devrimi ile palazlanan burjuva sınıfının, kral ile yönetimi paylaşma konusunda yaşadığı mücadelenin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Birbirini alt edemeyen siyasi ve ekonomik otorite sonunda birbirlerine bir o kadar da ihtiyaçları olduğunu görmüşler ve uzlaşmayı tercih etmişlerdir.

İşte demokrasi bu uzlaşmanın sonucudur. Aynı şekilde "laiklik" de dünyevi paylaşımında kilise-siyasi otorite ve/veya mezhepler arasında bir arada yaşayabilmek için ulaşılan bir uzlaşmadır.

Analizini yaptığım bu sınıfın dinamikleri ile bu sınıfı siyasette kimin temsil edeceği konuları birbirinden farklı olgulardır.

Açık söyleyeyim; yukarıdaki analiz AK Parti veya Recep Tayyip Erdoğan'ın siyasi analizi değildir. Evet, Milli Görüş hareketi muhafazakar değişimcilere en yakın siyasi hareket olmuştur. AK Parti de böyle bir geleneğin uzantısı olarak bu sınıfın temsil hakkını elde etmek konusunda önceliklere sahiptir.

Ancak, temsil sorunu öyle mühendislik hesabı gibi mekanik çözülemez.

İşin içine organizasyon becerisi, akıl kullanma, düşünce üretme, ikna etme, siyaset üretme gibi insana dayanan faktörler de girecektir.

Nitekim, yukarıda izah ettiğim gibi, bu sınıfa doğum yapturan üstat, o zaman da var olan Milli Görüş veya Necmettin Erbakan olmamış; hatta Anadolu'da nabza şerbet vermekle ünlenmiş Süleyman Demirel de bu yetkiyi alamamış; yetki bizzat rahmetli Turgut Özal'a verilmiştir.

Bu sınıf muhafazakardır, dini akidelere çok bağlıdır, hatta İslam onun indinde cumhuriyetin başından beri dışlanmışlık duygusunun panzehiri olarak görülmüştür ama ben bu sınıfın halihazırda herhangi bir partiye angaje olduğunu düşünmüyorum. Bu sınıf Türkiye'nin geleneği çerçevesinde merkez-sağı tercih edecektir ama değişen dünya koşullarında bunu bile bir kural olarak görmemek gerekir.

Nitekim, Deniz Baykal "Anadolu solu" formülü ile yılların anti-muhafazakar CHP'sine yepyeni bir deney yaşıyor. Neticeyi bilahare göreceğiz.

Lütfen, bu makalenin meramını anlatabilmesi açısından Muhafazakar Değişimciler/Demokratik İslam terimleri ile AK Parti'yi birbirine karıştırmayın.

Bu sınıfı siyasi mücadelesinde kimin temsil edeceği henüz belli değil ama benim indimde Türkiye'nin geleceği üzerinde belirleyici rol oynayacağı kesin.

Dr. Cüneyt Ülsever

Hürriyet Gazetesi Köşe Yazarı

* Bu makalede amaçlı olarak, son zamanlarda herkesin kullandığı "Müslüman Demokrasi" terimi değil, "Demokratik İslam" terimi kullanılmaktadır. Bu farkın ve neyin amaçlandığının izah edilmesi esasında başka bir makalenin konusudur ama burada kısaca şu ayrımı yapmak istiyorum.

Müslüman demokrasi, Batı'nın yaşadığı tarihten borç alınarak, "Hristiyan demokrasi" karşılığı olarak kullanılıyor. Ancak, Batı "egemen din" ile "demokrasiyi" nasıl mecz etmiş olursa olsun; Müslüman Demokrasi terimi günümüzün dünyasında özellikle İslam dünyasında "demokrasinin İslami yorumu" olarak anlaşıyor. Özellikle İran "demokrasinin evrensel olmadığı ve pekala İslami yorumunun da olabileceği" iddiasında.

Bu makale dünyevi !

Buna göre de, demokrasi evrensel.

Evrensel olduğu için de demokrasinin İslami yorumu olamaz.

O halde, olsa olsa, İslam'ın demokratik bir yorumu yaşanabilir!

Bu sefer de sorulacaktır:

-İslam'ın demokratik olmayan şekli de var mıdır ?

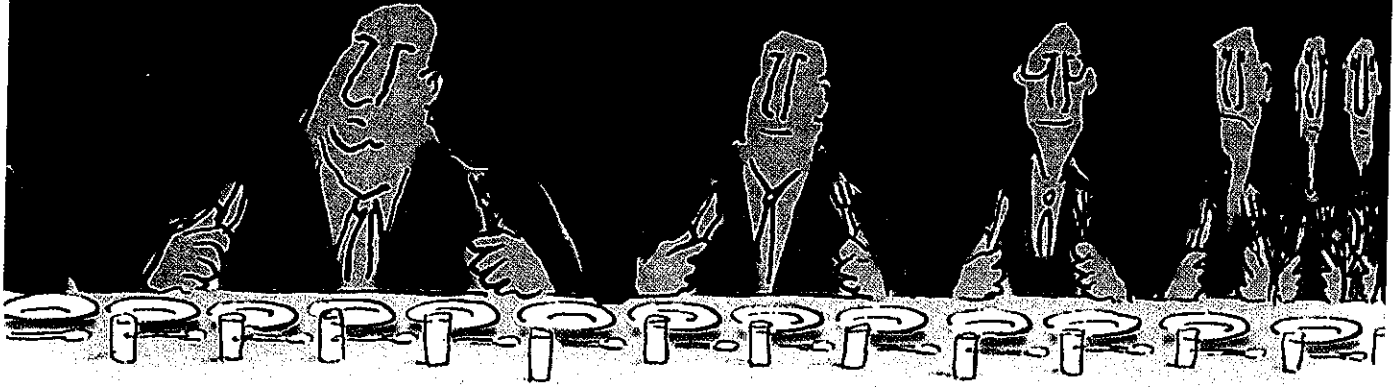
-Pekala vardır !

Vardır, zira:

1) herhangi bir din gibi İslamın da bir din olarak demokratik olma ihtiyacı veya gereği yoktur.

2) İslami yaşadığını iddia eden müslümanların da genelde demokratik yönetimler kurma konusunda oldukça fukara oldukları aşikardır. Zaten, bu makalenin tezi de yeni bir dinamiğin demokrasiyi, şu ana dek onu doğru dürüst hazım etmemiş millet katmanlarına taşıyacağı iddiasıdır.

Dağılamayan Gelir

Mustafa Sönmez

Bölüşüm sorunu, giderek hem dünyanın hem de Türkiye'nin gündeminin ilk sıralarına oturuyor. ABD'ye yapılan 11 Eylül tarihindeki terörist saldırının arka planı araştırılırken, küreselleşme süreciyle birlikte, dünyada gelirin bölüşümünün yarattığı kutuplaşma temel referans noktası oldu. "Güney" ülkelerinin dünya ekonomisinden artan ölçüde dışlanması ile gündeme gelen yoksullaşma süreci alarm verici boyutlara ulaştı. Türkiye için de yapısal bir sorun arzeden adaletsiz gelir bölüşümü, özellikle yaşanan son büyük kriz ile birlikte bir toplumsal patlamaya yol açacağı endişesini yarattı.

Dünya Bankası'nın yıllık yayınlanan Dünya Gelişme Raporu, 130'u aşkın ülkeye boy aynası tutarken, Türkiye'nin 1990'lı yıllarının performansını 1999 verisini de kapsayacak şekilde ortaya koyuyor. Rapora göre, 1999'da dünyanın gelir üretimi 1998'de 28.8 tril-

yon dolar iken 1999'da 30.2 trilyon dolara çıktı. Dünya nüfusu 1999 için 5 milyar 975 milyon görünüyor. Bu durumda kişi başına gelirin dünya ortalaması 4890 dolar.

Marmara ve Düzce depremlerinin etkisiyle 1999'da yüzde 6.4 küçülen Türkiye ekonomisi, 188.3 milyar dolarlık gayri safi milli hasılası ile dünya sıralamasında 22'nci oldu.

Cari GSMH'si 200.5 milyar dolardan 186.3 milyar dolara, kişi başına geliri 3.160 dolardan 2.900 dolara düşen Türkiye, kişi başına milli gelirde alt-orta gelirli ülkeler grubuna alındı. 1998 yılında 3.160 dolar olan kişi başına geliri 1999'da 2.900 dolara düşen Türkiye, en düşükler sıralamasında 88. sırayı aldı. Yalnız, 2.900 dolarlık kişi başına milli gelirle, Dünya Bankası'nın gelir sınıflandırmasında 96 dolarla alt gruba düştü.

1997'de üst-orta gelirli ülkeler grubuna dahil olan Türkiye, 1998 yılında bu konumunu korumuştur.

Bu durum; büyük krizin yaşandığı 2000-2001 döneminde biraz daha kötüleşti. 2001 yılında yüzde 9'a yakın küçülmenin beklendiği Türkiye'nin, yıl sonunda milli gelirinin 2000'deki 200 milyar dolarlık düzeyinden 155 milyar dolara kadar düşmesi bekleniyordu.

Dünyada gelirin ülkeler arası dağılımında büyük bir eşitsizlik var. Küreselleşme süreci, bu farkları daha da artırmış görünüyor. 1999'da dünyada 30.2 trilyon dolarlık gelir yaratılırken "yüksek gelirli" diye adlandırılan ve dünya nüfusunun yüzde 15'inin yaşadığı 24 ülke, toplam gelirden yüzde 78'lik pay aldı. Dünya nüfusunun yüzde 40.5'unun (2.4 milyar) yaşadığı düşük gelirli ise dünya hasılasının ancak 30'da 1'ini yaratabildiler.

Böylece zengin ülkelerde kişi başına gelir 25 bin 730 doları bulurken düşük gelirlielerde bu rakam 410 dolar. Yani arada 1530 kat fark var.

- Dünya nüfusunun yüzde 44.5'unun yaşadığı orta gelirli ise kişi başına 2000 dolarlık gelire ve dünya hasılasında yüzde 18 paya sahipler. Orta gelirlielerin üst ortasında kişi başına gelir 4900 dolara çıkarken, Türkiye'nin yer aldığı alt orta gelirlielerde kişi başına hasıla ortalaması 1200 dolara düşüyor.

- Alt ve orta gelirlielerin yer aldığı "güney" dünyasında kişi başına gelir 1.240 dolar ve zenginlerinki ile arasında 21 kat fark var. Güney dünyasında da farklılık bölgeden bölgeye değişiyor. Latin Amerika'da kişi başına gelir 3.840 dolara çıkarken Afrika'da 500 dolara iniyor.

Dünya hasılasının yüzde 78'inin yaratıldığı ve nüfusun yüzde 15'inin yaşadığı yüksek gelirli 24 ülke arasında ilk sıra 38 bin 350 dolarlık kişi başına geliri ile İsviçre'nin. Sonraki sıralarda Norveç, Japonya ve Danimarka var. ABD ise beşinci sırada.

ABD, 8.3 trilyon dolarlık GSMH ile dünyanın en büyük ekonomisi olmayı sürdürürken Japonya 4 trilyon dolar ile ikinci, Almanya 2 trilyon dolar ile üçüncü sırada. Böylece üç büyüklerin dünya hasılasındaki payları yüzde 47'yi buluyor.

- Güney dünyası, gelişmesini büyük ölçüde dış kaynakla ya da dış borçla sağlayabiliyor. Çoğunlukla etkin

kullanılmayan dış borç yükü, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu birçok orta gelişmiş ülkede sık sık krizlere, bu durum da ekonomik ve toplumsal gelişmenin yavaşlaması, hatta gerilemesine neden oluyor.

Dış borç, "Güney" ülkelerinin ihtiyacı ve sorunu. 1990 yılı başında 1 trilyon 460 milyar dolar dış borç stoku olan Güney ülkeleri, yani düşük ve orta gelirli ülkelerin borçları 1998'e kadar katlanarak büyüdü ve 2 trilyon 536 milyar dolara ulaştı. Güney dünyasının 1998'de yarattığı gelirin 6 trilyon 260 milyar dolar olduğu anımsandığında gelirin yüzde 41'i büyüklüğünde dış borç yükü altına girdikleri görülür.

Gelir eşitsizliği

Aralarında Türkiye'nin de olduğu birçok orta ve az gelişmiş ülkede gelirin de iç bölüşümü oldukça adaletsiz. Dünyanın en büyük ekonomilerinden Brezilya, gelir eşitsizliğinde başı çekiyor. Nüfusun en zengin yüzde 20'si gelirin yüzde 63.8'ine el koyarken en yoksul yüzde 20 nüfus, yüzde 2.5 ile geçinmeye çalışıyor. En adaletsiz gelir dağılımı 100 kabul edildiğinde Brezilya'nın gini endeksi 60. Gelir eşitsizliğinin ölçüsü olan gini endeksi Güney Afrika'da da 59.3. Guatemala, Paraguay gibi Latin Amerika ülkelerinde de bu rakam 60'a yakın.

Orta gelirli ülkeler arasında Türkiye 49'a yaklaşan gini katsayısı ile orta gelişmiş ülkeler arasında ilk beşte. Doğu Asya'nın krizdeki ülkelerinden Malezya'da gini katsayısı 48.4, Tayland 46.2. Gelişmiş ekonomilerden ABD'de gini endeksi 40.1. ABD'de en zengin nüfus gelirin yüzde 45.2'sine el koyarken en yoksul yüzde 20, yüzde 4.8'lik gelirle geçiniyor. Global düzeyde gelir uçurumunun büyüdüğü bir gerçek.

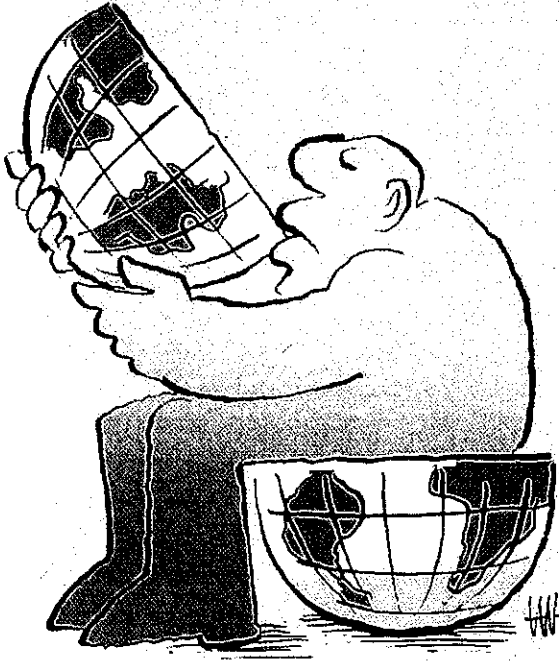
2000'lerde Türkiye'de gelir eşitsizliği

Türkiye, dünyanın geliri en adaletsiz dağıtılan ülkeleri arasında. Gelirin yüzde 20'lik dilimlere göre dağılımı esas alındığında Türkiye adaletsizlik açısından dünyanın ilk 20 adaletsiz ülkesi arasında. Orta gelirli ülkeler sıralamasında ise ilk beşte. Gelir adaletsizliğinin ölçütü olan gini katsayısı dikkate alındığında, gelirin en adaletsiz dağıldığı Brezilya, Meksika, Şili, G.Afrika ülkelerini Türkiye izliyor.

Gelişmişlikte Türkiye Dünyanın Neresinde?

DÜNYA GELİŞME LİĞİ: TÜRKİYE KIRKÜÇÜNCÜ

	Nüfus 1999	Yüzölçümü/ Km 1999	Yıllık büyüme 1998-99	Kişi başına gelir 1999 \$	Çocuk ölümleri (5 yaş altı 1000 kişide) 1999	Okuma yazma % Erkekler 1999
Yüksek Gelirliiler						
1 İsviçre	7	41	1.4	38,350	5	-
2 Norveç	4	324	0.6	32,880	6	-
3 Japonya	127	378	1	32,230	5	-
11 Hollanda	16	41	3	24,320	7	-
12 Finlandiya	5	338	3.7	23,780	5	-
13 Hong Kong,Çin	7	1	2.9	23,520	-	4
21 Yeni Zelanda	4	271	2.7	13,780	7	-
22 Yunanistan	11	132	3.3	11,770	8	2
23 Portekiz	10	92	3.1	10,600	8	6
Üst-Orta Gelirliiler						
31 Hırvatistan	4	57	-0.3	4,580	10	1
32 Brezilya	168	8.547	-2	4,420	40	16
33 Meksika	97	1.958	4.1	4,400	35	7
41 G. Afrika Cum.	42	1.221	0.8	3,160	83	15
42 Panama	3	76	1.7	3,070	25	8
Alt-Orta Gelirliiler						
43 Türkiye	64	775	-6.4	2,900	42	7
44 Kosta Rika	4	51	1.5	2,740	15	5
45 Belarusya	10	208	3.4	2,630	14	0
51 Kolombiya	42	1.139	-1.9	2,250	28	9
52 Tunus	9	164	6.2	2,100	32	21
53 Tayland	62	513	4.9	1,960	33	3
61 Cezayir	30	2.382	2.8	1,550	40	24
62 Romanya	22	238	-3	1,520	25	1
63 Ürdün	5	89	0.8	1,500	31	6
71 Suriye	16	185	-1.5	970	32	13
72 Arnavutluk	3	29	1	870	31	9
73 Sri Lanka	19	66	3.8	820	18	6
Düşük Gelirliiler						
81 Türkmenistan	5	488	14.9	660	44	-
82 Gürcistan	5	70	4	620	20	-
83 Kamerun	15	475	5	580	150	20
91 Pakistan	135	796	3.6	470	120	42
92 Haiti	8	28	3.1	460	116	50
93 Hindistan	998	3.288	6.9	450	83	33
101 Kenya	29	580	0.5	360	124	12
102 Moğolistan	3	1.567	2.7	350	60	28
103 Yemen Cum.	17	528	-1.3	350	96	34
111 Lao PDR	5	237	4	280	-	38
112 Kamboçya	12	181	4.5	260	143	43
113 Madagaskar	15	587	5.5	250	146	28
121 Çad	7	1.284	-1.5	200	172	51
122 Eritre	4	118	3.7	200	90	34
123 Malavi	11	118	6.9	190	229	27
131 Birmanya	45	677	-	-	118	11
132 Suudi Arabistan	21	2.15	-	-	26	17

Türkiye'de gelirin eşitsiz dağılımı yeni bir olgu değil. Ama özellikle 1980 sonrası dönemde 24 Ocak kararları ile başlayan ve 12 Eylül askeri darbesiyle devam eden süreçte yeniden şekillenen bölüşüm ilişkileri 2000'e gelindiğinde ortaya inanılması güç bir eşitsizlik tablosu ortaya çıkardı.

1980'e kadar geçerli iç birikime dayalı ithal ikameci sermaye birikimi süreci, bu modele uygun bir bölüşüm ilişkisine de sahipti. Bu sürecin birikim modeli, iç talebi esas aldığı için, gerek ücretler gerekse küçük üretici gelirleri açısından, talep yaratıcı bir bölüşüm özelliğine sahipti. Bu özelliğin belirleyiciliğinde, sermayenin, görece yüksek ücret sağlayan bir ücret sendikacılığına da, taban fiyatlarını genellikle enflasyonun üstünde belirleyen popülist bir destekleme politikasına, devlet harcamalarıyla dolaylı gelir sağlayan popülist devlet nosyonuna ciddi bir itirazı yoktu. Bunun sonucunda, devletin harcamalarının bölgesel dağılımı, oy kaygısıyla yaygınlık gösteriyor, ekonomik olarak rasyonel olmasa da devlet harcamaları ve yatırımları, giderek hız-

lanan enflasyon karşısında alt ve orta gelirli kesimlerin kayıplarını telafi edici etkiler yaratabiliyordu.

1980, birçok alanda olduğu gibi, bölüşüm ilişkilerinde de yeni bir dönemin miladı oldu. İç talebe dayalı birikim modelinin ömrünü tüketmesiyle, yerine inşa edilmeye başlanan ihracata dönük, ya da dışa açılmacı ekonomi modeli, başta ihracat olmak üzere, döviz kazandırıcı faaliyetleri özendirirken, bu faaliyetlerle dünyada rekabet gücü kazanabilmesi için bölüşüm ilişkilerini de ters yüz etti. Dış dünyada rekabet gücü olacak mal ve hizmeti en az maliyetle üretmenin yolu, ücret girdisini mümkün olduğu kadar ucuza mal etmeye, özellikle gıda, tekstil olmak üzere tarıma dayalı endüstrilerin hammaddesini temin eden tarım kesiminden bu hammaddeleri en ucuza almaya, devlet maliyesinin gelir ve gider kalemlerini de dışa açılmaya hizmet edecek bir dönüşüme zorluyordu. Devleti küçültme, özelleştirme, vergi yükünün sermayeden ücretli kesime yıkılması, dışa dönük yatırımların devletçe mali teşviki, bu dönüşümün bazı unsurları...

12 Eylül ile başlatılan ve 1982 Anayasası ile kurum-sallaştırılan anti-sendikal düzen, bu yeni bölüşüm ilişkisinin önündeki engellerin aşılmasına olanak sağlarken, 1980'den 2000'e 20 yıllık sürede, görece iyileşme dönemleri (1989-1993 dönemi gibi) olsa da, bölüşümün emek aleyhtarı karakteri değişmedi ve 2000'in oldukça uçuklatıcı eşitsiz bölüşüm göstergelerine ulaşıldı.

- En sonuncusu 1994 yılında yapılan gelir dağılımı araştırmasında gelirin aileler arasında yüzde 1'lik dağılımı ile ilgili oranları 2000 yılı ilk yarı milli gelir verilerine uyarladığınızda, Türkiye'nin birinci gelir grubu ile 100. gelir grubunun aylık gelirleri arasında yaklaşık 236 kat fark olduğu görülüyor.

Yüzde 1'lik gruplara göre gelirin bölüşümü, toplumsal gelir gruplarının 5 başlık altında toplanabileceğini gösteriyor.

Süper zengin yüzde 1: En üstteki yüzde 1'lik grup, çok farklı bir özelliğe sahip. Cari fiyatlarla ayda 7.5 milyar TL'ye (12.887 dolar) yakın geliri ile en yakınındaki gelir grubu ile bile arasında yüzde 354 fark var. Bu, ayrıcalıklı yüzde 1'lik gelir grubunun ayda hanesine giren gelir, Türkiye'nin yüzde 45'inin hanesine giren gelire denk.

Yüksek gelir grubu: Bu gruba aylık 2 milyar 100 milyon lira (3.540 \$) ile 1 milyar TL (1.800 \$) arasında olan aileler giriyor. Toplam gelirden yüzde 16.1 pay alan bu ailelerin toplam nüfustaki payları yüzde 5.

Üst-Orta gelir grubu: Bu gruba, hanesine en fazla 999 milyon TL en az 501 milyon TL giren aileler giriyor. Bunların nüfustaki payları yüzde 16 ve gelir pastasından aldıkları pay yüzde 25.6'yı buluyor.

Alt-Orta gelir grubu: Ayda hanesine giren gelir en fazla 500 milyon TL,(854 \$) en az 201 milyon TL'yi (342 \$) bulanlar, alt-orta gelir grubuna giriyorlar. Bunların nüfustaki oranı yüzde 48'e ulaşıyor.

Düşük gelir grubu: Ayda 200 milyon TL ve altı bir gelirle geçinmeye çalışanlar düşük gelir grubunu oluşturuyorlar ve bunlar, toplam ailelerin yüzde 30'u. Bu grubun gelirden aldığı toplam pay ise yüzde 9.2.

Böylece, Türkiye'nin 2000'in ilk yarısına ait gelir bölüşümü bulguları, ailelerin yüzde 30'unun hanesine ayda en fazla 200 milyon TL'nin girdiğini ortaya koyuyor. Aylık gelir çitası 300 milyon TL'ye çıkarıldığında ise, ailelerin yüzde 53'ünün 300 milyon TL ve altı bir gelirle geçindikleri görülüyor. Geliri ayda 500 milyon TL'yi geçmeyenlerin oranı, bu durumda, nüfusun yüzde 76'sına, ya da dörtte üçüne ulaşıyor. Bu da toplumun dörtte üçünün düşük ve alt orta gelirli gruba dahil ailelerden oluştuğu sonucuna götürüyor bizi.

• İstanbul, Türkiye'de hanelere giren gelirden yüzde 27.5 pay alıyor ve toplam hanelerin yüzde 13'üne sahip. 2000 yılının ilk yarısında İstanbul'da hanelere giren gelir 11 katrilyon TL'yi (18.8 milyar \$) bulmuştu. Bu gelir, İstanbul haneleri arasında eşit bölüşülseydi, hane başına cari fiyatlarla aylık gelir 946 milyon TL'yi (1617 \$) bulurdu.

Haneye giren aylık gelirin Türkiye ortalamasının 455 milyon TL (778 \$) olduğu anımsandığında, İstanbul'da hane başına düşen gelirin Türkiye ortalamasının yüzde 107 üstünde olduğu görülür. Ancak İstanbul'da gelirin dağılımı, İstanbul'daki refah düzeyinin Türkiye ortalamasını katlayamadığını, gelirin üst gruptaki hanelere, daha çok da ilk yüzde 1'lik gruba akması nedeniyle, İstanbul'da özellikle nüfusun dörtte üçünün zor ekonomik koşullar yaşadığını ortaya koyuyor.

İstanbul gelirinden yüzde 29 dolayında pay alan en

üstteki yüzde 1'lik gruba ait hanelerin 2000'in ilk yarısında aylık gelirleri 27.5 milyar TL'yi, ya da 47 bin doları buldu. Buna karşılık en alttaki yüzde 1'lik hanelere ayda ortalama 85 milyon TL (146 \$) girdi. Böylece en üstteki yüzde 1 ile en alttaki yüzde 1 gruplarının ortalama aylık gelirleri arasında 322 kat fark olduğu görülüyor. Aynı farkın, Türkiye geneli için 232 kat olduğu anımsandığında, İstanbul'da eşitsizliğin daha büyük olduğu bir kez daha gözler önüne serilir.

2000-2001 krizi ve bölüşüm

1999 sonunda IMF desteğinde yürürlüğe konulan üç yıllık istikrar programının gelir dağılımına etkileri, 2000 Kasım ve 2001 Şubat şoklarının öncesi ve sonrasında da dar gelirli kesimlerin aleyhine seyretti.

Gelir bölüşümünü daha da eşitsizleştiren, sosyal refah olgusunu iyice rafa kaldıran bu kriz, toplumsal dokuda da büyük değişimlere yol açma potansiyeli taşıyor. Özellikle başta aile kurumu olmak üzere temel yapı taşları üzerindeki etkileri, detaylı incelemeler isteyen bu sürecin Türkiye'nin siyasal, kültürel kimlik yapısına önemli etkileri olacağını şimdiden söyleyebiliriz.

2001 yılının ilk yarı milli gelir verileri, milli gelirden yüzde 8,5'a varan bir küçülmeye dikkat çekiyordu. Dolayısıyla, ekonomisi ilk yarıda yüzde 8,5 küçülen Türkiye'de toptan bir yoksullaşma süreci yaşandı denilebilir. ABD'ye yapılan terörist saldırısının da yaratacağı negatif etkiler ile birleştiğinde bu küçülmenin 2001 sonunda yüzde 10'u aşma ihtimali çok güçlü. Böyle olunca, İkinci Dünya savaşı yıllarından bu yana en büyük daralmayı, yaşayan Türkiye ekonomisinde bölüşülecek milli gelirin de bir hayli küçülmesi, zaten eşitsiz olan gelir dağılımı tablosunu daha da adaletsiz bir çizgiye çekti.

1999 sonunda IMF desteğinde yürürlüğe konulan üç yıllık istikrar programının gelir dağılımına etkileri, programın yaşandığı 2000 Kasım ve 2001 Şubat şoklarının öncesi ve sonrasında da dar gelirli kesimlerin aleyhine seyretti.

Program yürürlüğe konulduğunda, yüzde 70-80'de kemikleşen enflasyonu, 2000'de yüzde 25'e, izleyen iki yıl sonunda da yüzde 5'e kadar geriletme hedefi bulunuyordu. Bunun aracı olarak da ücret ve maaşlar dahil olmak üzere gelir artışlarını, gerçekleşmiş enflas-

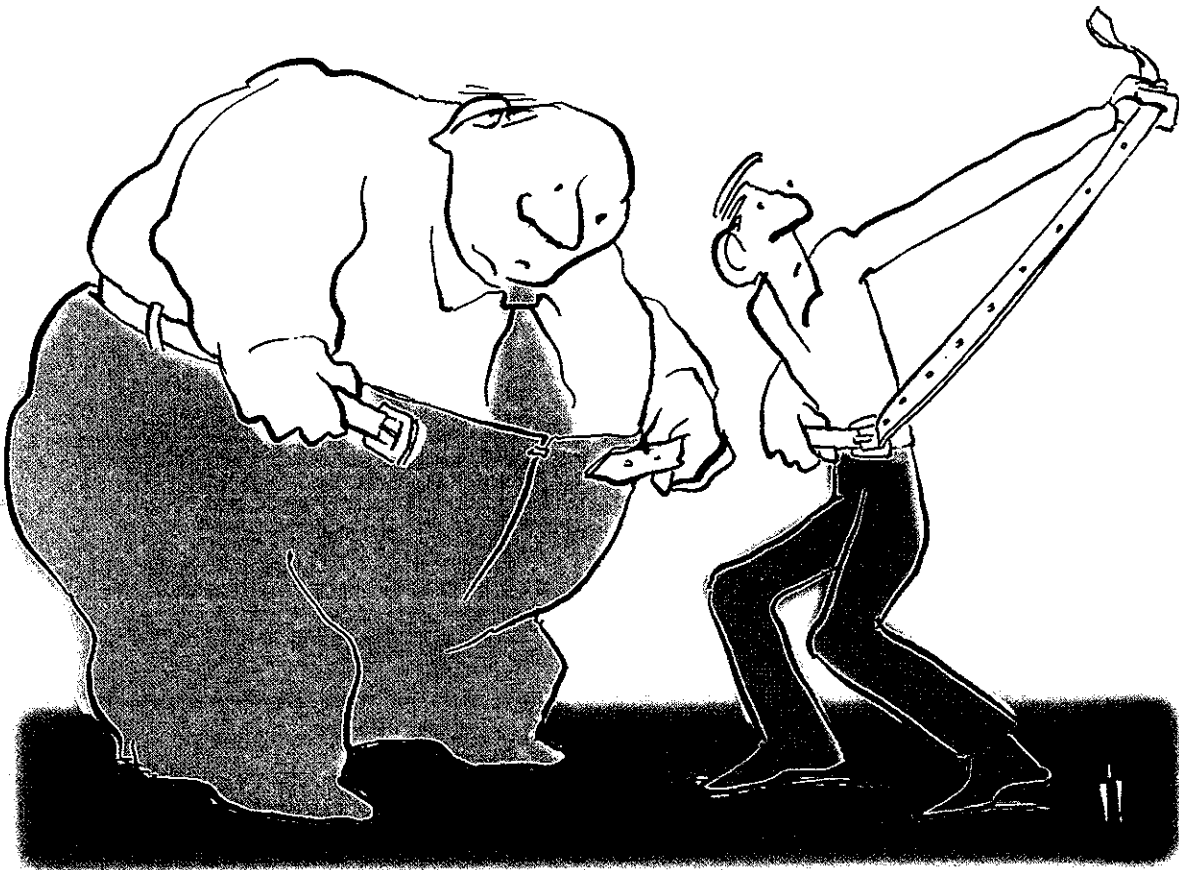
yona göre değil, hedeflenen enflasyona göre artırma prensibi tüm topluma empoze edildi.

Program, 2000 Kasım'ı ve 2001 Şubat'ında yaşanan şoklarla iflas edince, iddialı enflasyon hedeflerine ulaşmak da mümkün olmadı. 2000 enflasyonu hedeflenen yüzde 25 yerine yüzde 40'a ulaşınca, gelirleri yüzde 25'e göre ayarlanmış olanlar hem yüzde 69'u bulan 1999, hem de yüzde 39'u bulan 2000 enflasyonuna göre, zarara uğradılar. 2001 enflasyonu için ise hedef

zararlı çıkmadılar, hatta reel olarak yüzde 7 oranında gelirlerini artırdılar.

Toplu sözleşme kapsamındaki özel sektör işçilerinin 2000 ücretlerinin ne olduğu konusunda bilgisi olmayan Merkez Bankası, 2000'in ilk 9 ayında özel imalat sanayii saat ücretlerinde yüzde 4.2'lik reel gerileme olduğunu ifade ediyordu. Reel düşüş tekstilde yüzde 7'yi, giyimde yüzde 9'u buluyordu.

2000 yılında memur maaşlarındaki reel gerileme ise

yüzde 12 yerine, 2001 Şubat şokundan sonra yaşanan fiyat artışları sonucu, yüzde 58 olarak belirlendi ama gelirler politikası, hala iç talebi kırmak için reel gelirleri geriletmeye dönüktü.

Merkez Bankası'nın 2000 raporuna göre, 2000 yılında kamu kesimi işçileri, 1999 yapılan kamu toplu sözleşmeleri 2 yıllık yapıldığı için ve her 6 ayda gelirleri TÜFE enflasyonuna endekslendiği için 2000'den

DPT verilerine göre yüzde 11.5'u buldu. Memur maaşları 1996'dan 1997'ye reel olarak yüzde 17 artış, 1997'den 1998'e yüzde 2 düştü, 1998'den 1999'a tekrar yüzde 4 artıştan sonra 2000'de yüzde 11.5 geriledi.

DPT verilerine göre, 2000'de net ortalama asgari ücret ile emekli aylıkları yüzde 15'e yakın geriledi. Memur emeklilerinin alım gücü her önceki kriz yılı olan 1994'un düzeyine geriledi ve 1999'a göre yüzde 13

düştü. SSK emeklilerinin geliri de yüzde 14 azaldı.

Tarım üreticilerinin gelirlerine bakıldığında destekleme fiyatlarının 2000 yılında hedeflenen yüzde 25'lik enflasyona göre belirlendiğini ve 1999 yılına göre ortalama yüzde 27.8 oranında artırıldığı görüldü. Ancak enflasyondaki gerçekleşme yüzde 39'u bulduğu için tarım üreticileri reel gelir kaybına uğradılar. Yüzde 39 enflasyona karşılık destekleme fiyatları artış tütünde yüzde 20, ayçiçeğinde yüzde 27, şeker pancarında yüzde 30'da, buğdayda ise yüzde 32'de kaldı. Böylece tarım üreticilerinin çoğunluğu, 2000 yılını reel gelir kaybı ile kapadılar

Bölüşümde büyük dengesizlik 2001 Şubat krizi son-

ödediği dolaylı vergileri, doğrudan vergilerin de üstüne çıkarınca emek gelirlerinin kaybı daha da büyüdü. Bu arada Şubat 2001 krizi ile yaşanan yoğun personel çıkarma ya da tensikatlar, işsizliği olağanüstü boyutlara taşıırken toplumsal bölüşümün emek gelirleri aleyhine seyrine yeni bir boyut getirdi.

Kriz, emek gelirlerini vurarak yoksullaşma sürecine yeni bir ivme katarken, para-sermaye sahipleri, özellikle de devalüasyon öncesi birikimlerini döviz olarak tutanlar bir gecede olağanüstü kazançlar elde ettiler. Bu kaotik durumun ülkedeki gelir eşitsizliğini 2000 önceden çok daha vahim bir platforma çektiği ve çok ciddi sosyal ve siyasal sorunlara gebe bıraktığı çok açık.

Türkiye'de gelir nasıl paylaşıyor?

Gelirdeki Pay	%
Süper Zengin	16.6
Yüksek Gelir	16.1
Üst-Orta Gelir	25.6
Alt-Orta Gelir	32.5
Düşük Gelir	9.2

Paylaşan Grubun Nüfus Payları %

Süper Zengin	1
Yüksek Gelir	5
Üst-Orta Gelir	16
Alt-Orta Gelir	48
Düşük Gelir	30

rası yaşandı. 22 Şubat devalüasyonu ile ilk elde yüzde 40, takip eden haftalarda bir yüzde 40 daha değer kaybeden TL, bütün ekonomik dengeleri altüst ederken dar gelirli kesimlerin reel gelirlerini de olağanüstü boyutta bozdu. Devalüasyonla birlikte aylık ortalama enflasyon artışları yüzde 10'u bulunca, ücret ve maaşların reel gelirleri büyük aşınma yaşadı. İstikrar amacıyla IMF ile birlikte oluşturulan ve Dünya Bankası'ndan transfer edilen Devlet Bakanı Kemal Derviş'in uygulamaya soktuğu programın gelirler politikası, maaş ve ücretleri, tarım gelirlerini daraltmayı, sosyal harcamaları kısmayı hedeflediğinden bölüşümün daha kötü seyretmesi kaçınılmaz hale geldi. Devlet gelir ve harcamaları için yapılan düzenlemeler, büyük kısmını halkın

İstanbul'da gelir nasıl bölüşülüyor?

Gelirdeki Pay	%
Süper Zengin	29
Yüksek Gelir	17.6
Üst-Orta Gelir	21.2
Alt-Orta Gelir	26.3
Düşük Gelir	5.9

Paylaşan Grubun Nüfus Payları %

Süper Zengin	1
Yüksek Gelir	6
Üst-Orta Gelir	17
Alt-Orta Gelir	51
Düşük Gelir	25

İstanbul... İstanbul...

İstanbul, Türkiye'de hanelere giren gelirden yüzde 27.5 pay alıyor ve toplam hanelerin yüzde 13'üne sahip. 2000 yılının ilk yarısında İstanbul'da hanelere giren gelir 11 katrilyon TL'yi (18.8 milyar \$) buldu. Bu gelir İstanbul haneleri arasında eşit bölüşülseydi, hane başına cari fiyatlarla aylık gelir 946 milyon TL'yi (1617 \$) bulurdu.

Haneye giren aylık gelirin Türkiye ortalamasının 455 milyon TL (778 \$) olduğu anımsandığında, İstanbul'da hane başına düşen gelirin Türkiye ortalamasının yüzde 107 üstünde olduğu görülür. Ancak İstanbul'da gelirin dağılımı, İstanbul'daki refah düzeyinin Türkiye ortalamasını katlayamadığını, gelirin üst gruptaki

hanelere, daha çok da ilk yüzde 1'lik gruba akması nedeniyle, İstanbul'da özellikle nüfusun dörtte üçünün zor ekonomik koşullar yaşadığını ortaya koyuyor.

İstanbul gelirinden yüzde 29 dolayında pay alan en üstteki yüzde 1'lik gruba ait hanelerin 2000'in ilk yarısında aylık gelirleri 27.5 milyar TL'yi, ya da 47 bin doları buldu. Buna karşılık en alttaki yüzde 1'lik hanelere ayda ortalama 85 milyon TL (146 \$) girdi. Böylece en üstteki yüzde 1 ile en alttaki yüzde 1 gruplarının ortalama aylık gelirleri arasında 322 kat fark olduğu görülüyor. İstanbul'de gelirin bölüşümü, en üstte "dokunulmaz ve ulaşılmaz" yüzde 1'lik grupla birlikte gelir gruplarının şöyle tanımlanabileceğini ortaya koyuyor;

Süper zengin yüzde 1: Aylık geliri 2000'de ortalama 27.5 milyar TL'yi bulan yüzde 1, toplam 18 bin dolayında aile-

den oluşuyor ve İstanbul gelirinin tek başına yüzde 29'una el koyuyor. En yakındaki ikinci yüzde 1'lik grup ile ise gelir farkı 1'e 6 şeklinde.

Y ü k s e k

gelir grubu: Aylık ortalama hane geliri en az 1 milyar 968 milyon TL, en çok 4 milyar 674 milyon TL olan yüzde 1'lik grup. Bu gruplar, hanelerin yüzde 6'sı ve İstanbul gelirinden yüzde 17.6 pay alıyorlar.

Görüldüğü gibi, yüksek gelirli yüzde 6'lık nüfusun geliri bile yüzde 1'in gelirinin 11-12 puan altında. Ancak üstten yüzde 14'lük nüfusun geliri, en zengin yüzde 1'in gelirini yakalayabiliyor. Yani, "en zengin İstanbullu grup, sonraki zengin 14 zengin gruba bedel."

Üst-Orta gelir grubu: Bu tasnife aylık ortalama geliri en az 823 milyon TL olan gruplar ile en fazla 1 milyar 967 milyon TL olan yüzde 1'lik gruplar giriyor. Bunlar, İstanbul nüfusunun yüzde 17'sini oluşturuyor ve gelirden yüzde 21.2 pay alıyorlar.

Alt-Orta gelir grubu: İstanbul nüfusunun yarısın-

dan biraz fazlasını (Yüzde 51) oluşturuyorlar ve tavanda ayda ortalama 804 milyon TL geliri olanlar ile tabanda ayda ortalama 303 milyon TL hane geliri olanları kapsıyor.

Düşük gelir grubu: Bu kesim, ayda 300 milyon TL ve daha az gelirle geçinenleri kapsıyor ve toplam nüfustaki payları yüzde 25'i, toplam gelirdeki payları da yüzde 5.9'u buluyor.

Adaletsizlik ve Anadolu

2000 yılının ilk yarısında kullanılabilir gelir olarak açıklanan 39 katrilyon 96 trilyon liranın (67 milyar \$) paylaşımında İstanbul'un yüzde 1'lik azınlığının ayda hanesine 27.5 milyar TL (47 bin \$) girerken, yaklaşık 19 bin hanelik bu grubun geliri, Anadolu'nun birçok

bölgesine ve büyük kentlerine giren tüm geliri geçiyor.

• İstanbul'un yüzde 1'lik azınlığının geliri, Türkiye'nin sanayi kentleri İzmir, Ada-

na ve Bursa'ya giren tüm gelirin üstünde. Bu üç kentteki aile toplamı 1 milyon 33 bin. Yani İstanbul'un 19 bin ailelik "kaymak tabakası"ndan sadece birinin evine giren gelir, bu üç büyük kentin 57 hanesine giren gelir tutarında.

• İstanbul'un yüzde 2'sini oluşturan 38 bin aile, Türkiye'nin en büyük diğer iki metropolü İzmir ve Başkent Ankara'daki 1 milyon 220 bin aileye giren gelire denk bir kazanç sağlıyorlar. (Ayda 1 milyar 52 milyon \$).

• İstanbul'un yüzde 4'lük zengin grubu (yaklaşık 75 bin aile), sayıları 1 milyon 836 bini bulan Karadeniz Bölgesi'nin toplam gelirlerine yakın bir gelir elde ediyorlar.

• Türkiye'nin en üretken bölgelerinden Ege Bölgesi'nde 2 milyon 253 bin aile yaşıyor, ama Ege'de bu ailelerin aylık geliri İstanbul'daki yüzde 9'luk zengin aile

Milli Gelirin Bölgelere Göre Dağılımı

	Hane sayısı	Hane halkı %	Milyon TL	Gelir %
Marmara Bölgesi	3,816,441	26,6	15,091,056	38,6
İç Anadolu Bölgesi	2,568,206	17,9	6,020,784	15,4
Ege Bölgesi	2,252,561	15,7	5,434,344	13,6
Akdeniz Bölgesi	17,933,440	12,5	4,300,560	11
Karadeniz Bölgesi	1,836,483	12,8	4,261,464	10,9
Doğu Anadolu Bölgesi	1,018,674	7,1	2,228,472	5,7
G. Anadolu Bölgesi	1,061,716	7,4	1,759,320	4,5
Türkiye Toplam	14,347,522	100	39,096,000	100

geliri olan 906 trilyon TL, ya da 1 milyar 549 milyon \$'da kalıyor.

• İç Anadolu'da 2 milyon 568 bin aile yaşıyor. Bu, Türkiye'deki toplam hanelerin %15.4'ü demek. İç Anadolu Bölgesi'ndeki bütün ailelerin aylık geliri ancak İstanbul'un en varlıklı %12'sinin geliri düzeyinde.

• Akdeniz Bölgesi'nde yaşayan 1 milyon 800 bine yakın aile, 72 bin aileden oluşan İstanbul'un %4'lük zengin grubunun hanesine giren gelir kadar bir gelirle geçiniyorlar.

"kaymak tabakası"nın ilk üçü arasına girerken, Antalya'nın en yoksul %1'i de, 19 büyük kentin en "varlıklı" görünüyor.

Türkiye'nin en zenginlerine, İstanbul'un dışında, Güney'de Adana ve Antalya'da, Kuzey'de ise Trabzon ve Erzurum'da rastlanıyor. Erzurum'da en zengin %1'lik grubun hanesine giren aylık ortalama gelir 8.6 milyar TL (14 bin 701 \$) buluyor. Trabzon'un %1'lik "süper zenginlerinin" evine ise ayda 8.4 milyar TL giriyor.

Diğer adaletsizlikler

Türkiye'nin en zengin %1'lik grubunu oluşturan sınıf, İstanbul'da ayda 27.5 milyar TL'lik gelirle ön plana çıkarken, "süper zenginler"in yoğunlaştığı ikinci kent Adana. Çukurova'nın merkezi Adana'da "süper zenginler"in hanesine ayda 18 milyar TL'ye (30 bin 770 \$) yakın gelir giriyor. "Küçük İstanbul" Adana'da, nüfusun %1'i toplam gelirin %29'una (İstanbul ile aynı) el koyuyor. Adana'da ilk

Milli Gelirin İllere Göre Dağılımı

	Hane sayısı	Hane halkı %	Milyon TL	Gelir %
İstanbul	1,865,001	13	10,751,001	27,5
Ankara	688,681	4,8	2,267,568	5,8
İzmir	530,858	3,7	1,485,646	3,8
Adana	243,908	1,7	899,208	2,3
Bursa	258,255	1,8	664,632	1,7
Antalya	129,127	0,9	409,152	1,2
Kayseri	100,43	0,7	312,768	0,8
Konya	129,123	0,9	312,768	0,8
İçel	114,776	0,8	273,672	0,7
Eskişehir	129,123	0,9	273,672	0,7
Samsun	86,085	0,6	234,576	0,6
Gaziantep	143,475	1	234,576	0,6
Kocaeli	71,736	0,5	195,481	0,5
Denizli	71,736	0,5	195,481	0,5
Erzurum	43,043	0,3	156,384	0,4
Malatya	71,736	0,5	156,384	0,4
Diyarbakır	71,736	0,5	156,384	0,4
Trabzon	28,700	0,2	117,288	0,3
Zonguldak	28,700	0,2	78,192	0,2

Zenginler liginde 8 kat fark

Coğrafi bölgeler olarak bakıldığında en zenginlerin toplandığı %1'lik grup üyeleri Marmara'da ve ayda 16 milyar TL'lik (27 bin 350 \$) gelir elde ediyorlar. Doğu Anadolu'nun "süper zenginleri"nin hanesine ise 2 milyar 89 milyon TL(3 bin 571 \$) giriyor. Doğu'nun en üst %1'inin geliri, İstanbul'un ancak altıncı %1'inin gelirine denk düşüyor. Türkiye'nin en varlıklı-

%1 ile beşinci %1'in arasında %7 tutarında bir fark var. Bu fark, İstanbul'da bile %8 oranında. Adana'da en üstteki %1 ile en alttaki %1 arasına 322 kat fark var. Bu fark, İstanbul'da da aynı.

Gelirin eşitsiz dağılımında öne çıkan bir diğer kent Antalya. Hızla gelişen Antalya'da, ailelerin %1'lik azınlığı kent gelirinin %15.7'sini alıyor. Bu da, ayda hane başına 9.5 milyar TL'lik (16 bin 240 \$) bir gelire tekabül ediyor. Turizm, tarım ve ticarete hızla büyüyen Antalya'nın %1'lik varlıklı kesimi, Türkiye'nin

larının toplandığı Marmara Bölgesi'nin %1'i ile, varlıklarının en son sırasındaki Doğu zenginlerinin gelirleri arasında 8 kata yakın fark var.

Alt-orta ve düşük gelirli

Alt-orta ve düşük gelirli Türkiye genelinde nüfusun yüzde 78'ini bulurken, coğrafi bölgelere göre farklılık gösterebiliyor. Ayda evine 200 milyon TL'nin altında gelir giren "düşük gelirli" grubun bölge nüfusuna oranı, Marmara Bölgesi'nde %19'da kalırken, Güneydo-

ğu'da %47'yi, Akdeniz ve İç Anadolu'da %35'i buluyor. Aylık geliri 500-200 milyon TL arasında olan alt-orta grup, Doğu Anadolu'da nüfusun %53'ünü, Marmara ve Karadeniz'de %49'unu, Ege'de %47'sini buluyor. Alt-orta ve düşük gelir gruplarının toplam nüfusa oranı Türkiye genelinde %78'i, Doğu Anadolu'da %80'i bulurken, Güneydoğu Anadolu'da %90'a ulaşıyor.

Coğrafi olarak ortalama hane geliri en düşük bölgeler Güneydoğu, Doğu Anadolu ve Karadeniz Bölgeleri. Sırasıyla bu bölgelerin hanelerine ayda ortalama 295, 363, 387 milyon TL giriyor. En yoksul Güneydoğu'nun ortalama hane geliri ile İstanbul'un ortalama hane geliri arasında 3.2 kat fark var. Gelire ortalama olarak değil de, %1'lik dilimler itibarıyla bakılınca ilginç bir tablo söz konusu. Gelirin coğrafi bölgelere dağılımı, en alttaki %1 nüfusun sanıldığı gibi Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da değil, İç Anadolu ve Karadeniz'de olduğunu ortaya koyuyor. En yoksulların toplandığı %1'lik grup İç Anadolu'da ve ayda 23 milyon TL gelir ile geçiniyor. Karadeniz'dekiler ise ayda 27 milyon TL ile geçiniyorlar. Ege'de bu gelir ayda 32 milyon TL. Buna karşılık Doğu Anadolu'da %1'lik en yoksulun hanesine 33 milyon TL, Güneydoğu'da 36 milyon TL (61 \$) giriyor.

Büyük kentlerin en alttakilerine bakıldığında ise, 19 il arasında en yoksul yüzde 1'lik grup ayda 32 milyon TL'lik geliriyle Kocaeli'de. İkinci en yoksullar aylık 36 milyon TL gelirleriyle Bursa'da bulunuyor.

Yoksullaşmaya tepki...

Türkiye'de gelirin paylaşımı bu görüntülerden daha vahim boyutlarda ve acil önlemler istiyor. DİE'nin 1994 araştırmasında hanelerin beyan ettikleri gelirlerin oranlarını 2000'in ilk altı ayının gelirlerine uyguladığımızda ortaya çıkan bu bulgular, şöyle bir iyimser varsayımı içeriyor: 1994'ten 2000'e milli gelir pastasına uzanan kaşıkların büyüklüğü değişmedi. Yani 1994'te toplumsal sınıfların birbirlerine karşı güçleri neydiyse o durum 2000'e kadar değişmedi. Oysa, durum hiç de öyle değil. Türkiye, 1994 krizinde ciddi bir sınıfsal mevzilenme değişikliği yaşarken izleyen yılların "rantçı" karakteri, dengenin özellikle para sermaye sahibi sınıflar lehine oluşumuna yol açtı. 1995-1999 arasında devlet bütçesinden faiz olarak ödenen

rakkam 93.5 milyar doları buldu. Buna 2000'de ödenen 33 milyar doları eklediğimizde tutar 126.5 milyar doları buluyor. Bu faizin para sermaye sahibi sınıflara aktığını düşündüğümüzde, 1994 araştırmasına göre, milli gelirden yüzde 16.6 pay alan yüzde 1'lik egemen azınlığın payının yüzde 17-18 bandına oturduğunu söylememiz zor değil.

Toplumsal sınıflar arasındaki gelir eşitsizliğine tepki, çoğunlukla, varlıklı sınıflara karşı güçsüzlerin örgütlenerek pazarlık, grev hakkı edinmeleri ve bu uğurda mücadele etmeleri, devleti, bölüşüm ilişkileri konusunda güçsüzlerden yana tavır almaya zorlamaları olarak beklenir. Ancak, Türkiye'nin son 20 yıllık tarihçesinde eşitsizliğe bu tarz karşı koyuş çok tali kalıyor. İster nisbi, ister mutlak olsun, yoksullaşmaya verilen tepki, daha çok "telafi edici mekanizmalar" aracılığıyla oluyor. Bu telafi edici mekanizmalar yöresine ve somut durumlara göre büyük çeşitlilik gösterirken toplumun sosyal-siyasal ve kültürel kimyasında da ciddi değişimlere yol açıyor, yeni yoksullaşma biçimleri ve olguları ile tartışıyor Türkiye. Özellikle geleneksel aile dayanışması ve/veya cemaat dayanışması ilişkilerinde bir gevşemeye, zayıflamaya gidildiği gözleniyor.

Kayıp gelire uyum mekanizmaları, kayıp geliri daha çok emekgücü harcayarak karşılama, yeni gelirler bulma, ya da harcamaları kısma şeklinde formüle edilebilir. Kayıp gelirin telafisi şu biçimlerde olabiliyor: Aile reisinin ikinci iş tutması, kadının işgücü pazarına girmesi, evin emekli yaşlısının yine çalışması, çocukların okuldan alınıp işe verilmesi gibi, işgücü pazarına yeni girişler... Kayıp gelir, rezerv olarak tutulan servetin çözülmesi ile de telafi edilmeye çalışılıyor. Miras yoluyla kalan evin, tarlanın, ziynet eşyalarının, arabanın satılması v.b. servet çözümleri ile de refah kaybını telafi etme yolları denleniyor.

Yoksullaşma karşısında, harcamaları kısma bir başka tepki biçimi. Daha az masraflı eve geçme, arabayı daha az kullanma, duruma göre, gıda harcamalarını daha ucuz pazarlardan karşılama çabası, eğitime, kültüre yapılan harcamaları kısma, yoksullaşmaya verilen harcamaya kısıcılık tepkilerden birkaç örnek....

Mustafa Sönmez
Araştırmacı-Yazar

Maymun Sendromu

Seksen yıldan kısa bir süre içinde tarım ekonomisinden, bilgi ekonomisine geçişi gerçekleştirebilmek her "yigide" nasip olmaz. Zor işleri başarmayı kendisine "misyon" edinen bizler de, sanayi, ağır sanayi ve hizmet ekonomisi aşamalarını "by-passlayarak" hızla "muasır medeniyetler seviyesine" ulaşmayı hedefledik. Böyle bir geçişin gerek ekonomi gerek sosyal ve siyasi sistem üzerindeki yan etkilerini ise hissetmeye devam edeceğiz. Bu çerçevede, 11 Eylül'de ABD'de yaşananların ülkemizde yaşanan kabuk değişimini ve yeniden yapılanmayı nasıl etkileyeceğini öngörebilmek pek kolay değil.

Değişimin ayak sesleri

Türkiye'nin içinden geçtiği değişimi ve bunun gerektirdiği yeniden yapılanmayı yorumlamaya çalışmadan önce kısa

Murat Yeşildere

bir durum tespiti yapmakta fayda görüyoruz. Fazla uzağa gitmeden, üç yıl öncesinden başlayacağız. Uzakdoğu krizinin ülkemize yansıyan olumsuz yan etkilerinden en önemlisini, 1980'li yılların "ihracata dayalı ekonomik büyüme" inancında yarattığı kalıcı hasarlar olarak görüyoruz. Özellikle ihracatın lokomotif sektörü olan tekstil ve konfeksiyonun çektiği finansal sıkıntılar, tarım ürünlerini satarken, sanayi ürünlerini ihraç eder noktaya gelmeyi "kurtuluş reçetesi" olarak algılayanları, bir kez daha düşünmeye sevk etti.

Bu krizin sıkıntıları tam olarak atılamamışken, 1999 yılında milletçe yaşadığımız deprem felaketi, özellikle büyük şehirlerde yaşayanları "çaresizliğin" korkunç yüzü ile tanıştırdı. Onbinlerce insanımızı kaybetmenin dışında, yaraları onaracak "güveni" tamir edebilmek hala tam olarak

mümkün olabilmiş gibi gözüküyor.

Aynı yıl toplum olarak yaşadığımız bir diğer önemli olgu ise, çevremizde gördüğümüzün, Türkiye'nin gerçekliği değil de, bize yansıtılmak istenenler olduğunu yavaş yavaş anlamaya başlamamızdı. Kaldırılan her taşın altından çıkan, milyarlarca dolarlık yolsuzluk, Türkiye'nin, neden bir türlü hedeflediği ilerlemeyi kaydedemediğini de görmemizi sağladı. "Kara delikler" sadece bizim değil, sınırlı da olsa bize destek olan yabancı sermayedarların da gündemini fazlasıyla meşgul etmeye başladı.

İşte bu duygular ile, toplumun "değişim"e olan açlığı ve ekonomik sıkıntıların pençesinden kurtulma iştahı da kullanılarak 2000 yılında, üç yıllık yeni ekonomi programını uygulamaya başladık. İlk aylarda yapılan bir takım reformların da yarattığı olumlu hava ile Türkiye'de artık çarkların farklı yöne doğru döneceğine olan inanç arttı. Yirmi yıldır çift basamaklı enflasyonla yaşamaya alışmış kitleler, enflasyonun düşüşünü izlerken, bir yandan da Avrupa'nın parçası olabilmenin hayallerini kuruyorlardı. Siyaset dışından gelen yeni Cumhurbaşkanı'nın toplumun çoğunluğundan destek görmesi de, onun temsil ettiği "kişisel hak ve özgürlükler, şeffaflık, etik değerler, adalet ve hukuk" benzeri kavramların da kamuoyu tarafından talep edildiği izlenimini yaratıyordu.

Geçtiğimiz yılın sonbaharında finans sektöründe başgösteren rahatsızlıkların, şubat ayında uygulanan ekonomik programdan sapmaya kadar varan sonuçları ise toplumda "güven" ve "umut" kavramlarının önemli yara almasına sebep oldu. Gösterdikleri fedakarlıklara rağmen gelirlerinin ve servetlerinin yokoluşunu izlemek, özellikle eğitimli, yetkin ve becerikli insan gücünü oluşturan kesimlerin daha "bireysel" çözümler ve korunma yöntemleri aramasına da yol açtı. Türkiye'yi terkederek, daha iyi yaşam standartlarına ulaşabileceklerine inananlar ve istikrar arayanlar; ABD, Kanada, Avustralya başta olmak üzere gelişmiş ülkelerin elçiliklerinin kapısını aşındırmaya başladılar. İşte bu noktada 11 Eylül 2001'de ABD'de meydana gelen terörist saldırılar, hiç kimsenin, hiçbir yerin ve hiçbir ülkenin korunması olamayacağını bütün dünyaya bir kez daha gösterdi.

Yapılanmadan önce sınırsız sorgulama

Geçen yıl bir seminerde izleme fırsatı edindiğim Eğitim danışmanı Acar Baltas ilginç bir tespit yapmıştı: "21. yüzyılda mücadele edecek nesilleri eğitenlerin hepsi 20. yüzyılın yetiştirdiği beyinler". İki Amerikalı yazar Michael Hammer ve James Champy, Kurumun Yeniden Yapılandırılması

("Reengineering the Corporation") adlı kitaplarında ilginç bir saptama yapıyorlar. İlkili, "yeniden yapılanma" hedefiyle ortaya çıkan işletmelerin süreçlerle ilgili ufak değişiklikler yapmasını eleştirerek, ilk şartın şirketin kurulma nedeni dahil herşeyi sorgulamak olduğunu belirtiyorlar. Ve bu doğrultuda daha da radikal bir söylemle ortaya çıkarak "Amerika'nın en büyük probleminin, 21. yüzyıla 19. yüzyılda tasarlanmış şirketlerle girmesidir" diyorlar.

Ekonomist Ronald Coase, 1937 yılında yazdığı ünlü makalesinde ("The Nature of the Firm; Economica, Vol.4, Kasım 1937) "Neden şirketlere ihtiyacımız var?" sorusunu yöneltmiş. Coase'un cevabı ise piyasanın klasik ekonomik teoride tanımlandığı şekilde basit çalışmadığı varsayımına dayandırılmış; yani işçilerin, tedarikçilerin, satıcıların, müşterilerin her sabah piyasaya çıkmaları ve arz-talep dengesine dayanan yeni bir anlaşma yapmaları, anlatıldığı kadar kolay değil. Ekonominin kendi içinde karmaşıklığı ve arz-talep kavuşmasını sağlayacak işlemlerin fazlasıyla masraflı olması ve zaman alması mikroekonominin temeli olarak tanımlanabilecek, "şirket" çatısının oluşturulmasına sebep olmuş.

Benzer bir yaklaşımla "yeniden yapılandırılma" gibi radikal kararlar gerektiren bir projeye soyunan herkesin, kendisine aynı soruyu sorması gerektiği sonucuna ulaşıyoruz: Yapılandırılacak sistemdeki herkesin ve herşeyin mevcudiyetinin sorgulanması. Örneğin birey ile devlet arasındaki ilişkiden başlamak mümkün olabilir. IMF'in "Finance & Development" dergisinin Aralık 2000 sayısında, Tapscott ve Agnew, hükümetlerle vatandaş arasındaki ilişkinin; vatandaşın kamu hizmetlerinin tüketicisi veya müşterisi olması şeklinde, ya da vatandaşın ülkenin hisse sahibi veya ortağı olması şeklinde tanımlanması gerektiğine işaret etmişler. Yapılan her iki tanımın da çevremizde gözlemlediğimiz yaklaşımla taban tabana zıt olduğunu söyleyebilmek mümkün. Eğer "ülkenin" sahibi, hissedarı vatandaşlar, yani bizler isek; ülkenin yönetimini yapmak ve stratejilerini belirlemek üzere seçtiğimiz milletvekillerinden hesap sormak en doğal hakkımız değil mi? Bu "silsile" neticesinde milletvekillerinin de ülkenin cari yönetimini yapmak üzere görevlendirildiği hükümetten hesap sorması, hükümetin de buna karşılık hesap verebilir ve şeffaf olması gerekmiyor mu? Bunların hangisini yapıyoruz veya yapıldığını görüyoruz?

"Merkezi pazar ekonomisi" kavramı

Konuya ekonomik bir açıdan bakmaya gayret ettiğinizde de Türkiye'nin yıllarca "merkezi planlama" mantığı ile yö-

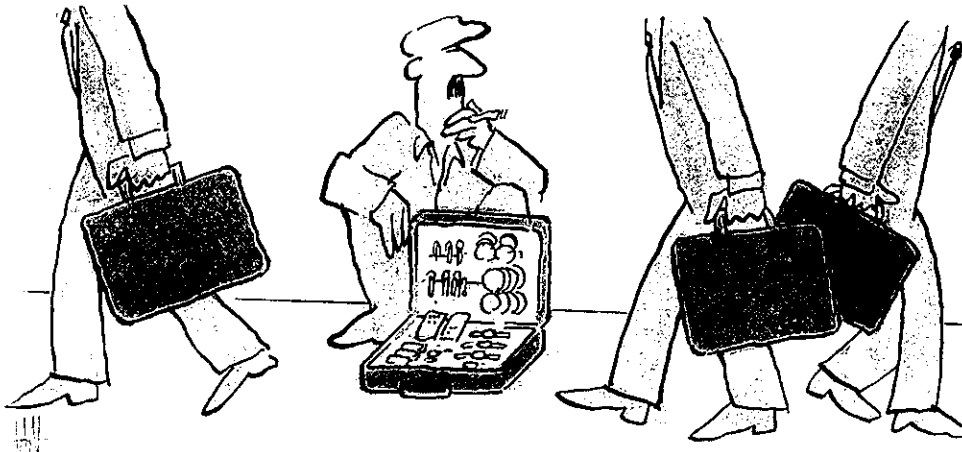
netilmeye çalışılmış bir ülke olarak hala bazı alışkanlıklarından kurtulamadığını görüyoruz: 21. yüzyıl Türkiye'sinde, son derece "aktif" olarak çalıştırılmak istenen "Devlet Planlama Teşkilatı" adında bir kurum var. Merkezi planlamanın mantığında temel prensip açıkça ve kesinlikle izin verilmeyen herşeyin yasak olduğudur. Halbuki bizim yirmi yıl önce yerleştirdiğimizi sandığımız ve artık alışmamız gereken müteşebbisi destekleyen "pazar ekonomisi"nin kuralı da kesinlikle ve açıkça yasaklanamayan her türlü aksiyonun serbest olmasıdır.

Pazar ekonomisinin "duayeni" Milton Friedman, "iş dünyasının tek sosyal sorumluluğu vardır; kullandığı kaynaklar ve faaliyetlerle karını maksimize etmek" diyor. İş

yapar. Sanıyoruz bu yanılgıya hem iş hem de kamu yönetiminde düşmemizin temel sebebi, popüler terimle "etkinlik" ve "verimlilik" arasında yaşadığımız ikilem. Bunu; doğru işleri yapmak ile işleri doğru yapmak olarak da açıklayabiliriz. Kuşkusuz ideal olan, doğru işleri doğru yapmak, yani hem etkin hem de verimli bir yönetimi sağlayabilmek. Ancak çevremize baktığımızda, yapılmaması gereken birçok işi son derece verimli yaparak kaynak israfına yol açan ama "etkin çalışan" kurumları da gözlemliyoruz.

Nereden nereye?

Bunları düşünürken ve eleştirileri getirirken bir yandan da yazıya başladığımız cümleye geri dönerek atmaya çalıştığımız

dünyasının görevi, kaynaklarını ve çabalarını ekonomik olarak kayda değer sonuçlar yaratacak fırsatlara yönlendirmek iken, kamu yönetiminde farklı bir yaklaşım beklemek fazla anlamlı değil. Çoğu zaman harcanan zamanın, çabanın, dikkatin ve paranın fırsatlara değil de problemlere yönelindiğini görmek ve daha da önemlisi elde edilebilecek olağanüstü çözümlerin dahi, sonuca etkisinin minimal olduğunu tecrübe etmek hepimizin motivasyonunu düşürüyor. Friedman'ın iş dünyası için tanımladığı "20-80 kuralının" kamu yönetiminde de işlediğini söyleyebiliriz. Yani yapılan işlerin sadece %20'si, sonuçların %80'ini yaratır. Ve yapılan işlerin çoğunluğu, (%80'i), sonuçlara sadece %20'lik etki

mız adımın büyüklüğünü de hatırlatmakta fayda görüyoruz. Çok uzak değil, bundan yaklaşık yirmi yıl önce, telefon sahibi olmak için yıllarca bekleyen, telefon sahibi olduktan sonra da, şehirlerarası veya milletlerarası konuşma yapmak için saatlerini hatta bazen günlerini harcayan bizim neslimiz, bugün dört mobil operatörün faaliyet gösterdiği bir ortamda, bakkaldan GSM kartı almaya alışmış olarak hayatını sürdürüyor. Sana yağı alabilmek için kuyruklarda bekleyenler, esnafa "bahşiş" verenler, bugün, internetten zerzevat alır hale geldiler. Ne dersek diyelim, bu büyük bir değişimin ve çoğumuz için de safhalarını farketmeden yaşadığımız bir gelişimin göstergesi. Yazar Ali Bayramoğlu,

"Toplumsal değişmesi bazen fay hatlarındaki gerilim birikimine benzer" diyor ve ekliyor: "Enerji birikir ve birden boşalır. Değişim, boşalma anından çok, enerjinin biriktiği sürede meydana gelir aslında. Boşalma anı ise bizim değişimi farkettiğimiz andır." (Yeni Binyıl, 26.12.1999). İşte biz bu değişimi yukarıda tanımlamaya çalıştığımız bazı köşe noktalarında hissettik. Ülkemizde sivil toplum örgütlerinin sayısının ve etkisinin arttığını talihsiz deprem faciası ile farkettik. Siyasetteki çözümsüzlük ve yeni yüz arayışlarının toplumun geneline yaygınlaştığını da, Şubat 2001'den sonra altını çizerek dile getirir olduk.

"Alice Harikalar Diyarında" adlı ünlü romandan hatırladığımız en önemli cümlelerden birisi, devamlı geç kalan tavşanla Alice arasında geçen dialogda sarfedilen; "Nereye gittiğini bilmiyorsan, nereye vardığın çok da önemli değil" idi. İşte sanıyoruz değişimi, Bayramoğlu'nun tasvir ettiği gibi, "enerji boşalması" anında hissedenleri bekleyen en büyük tehdit de burada yatıyor. Bu kişiler, değişimi kendi kararlarıyla yönlendirememenin sancılarını ancak değişimi

nılması" gerektiğine de işaret ediyor. Profesöre göre, karlılık dışında, işletmelerin koyacağı "en büyük olmak, en hızlı büyümek veya teknoloji lideri olmak" gibi misyonlar, ancak karlılık ile desteklendiği zaman başarıyı getirebilirler. Aksi takdirde, işletmeler, yeni ekonomide de yaşandığı şekilde ister istemez problemlere doğru yöneleceklerdir.

Micheal Porter'ın tanımlamış olduğu sınırlar çerçevesinde "yeniden yapılandırmaya" aday olduğumuz Türkiye'nin hedefi ne olmalıdır, sorusunu tartışmakta fayda var. Örneğin Hindistan, en geç 2010 yılına kadar 80 milyar dolarlık yazılım ihracatına ulaşmayı kendisine hedef bellemiştir. Bu hedefe ulaşmak için eğitimli ve becerikli insan gücü ihtiyacının "kritik" olduğunu da öngörerek stratejilerini eğitim ve bilişimin ekonomideki ağırlığının artırılması üzerine yoğunlaştırmıştır. Hindistan üniversitelerinden her yıl 125 bin yazılım mühendisi mezun oluyor. 2000 yılında yazılım ihracatı 6.5 milyar dolara ulaşmış ve bu rakam her sene yaklaşık %50 artıyor.

Türkiye için benzer hedefler koyulabilir mi? Örneğin,

"Maymun sendromu" olarak isimlendirilen yaklaşım, başarılı olan bir işletmenin yanına aynı tarzda bir işletme açılması (bakkalın yanına bakkal, manavın yanına manav vs.) ve başarılı isimli işletmelerin dahi "kopya" edilmesi ile (öz, hakiki, en hakiki vs.) örneklenebilir. Kendimizi, maymun sendromundan kurtardığımız noktada, ortak hedeflerimizi belirleyebilir ve bunlara ulaşma yolundaki stratejilerimizi oluşturabiliriz.

hissettiklerinde çekiyorlar. Dolayısıyla kişilerin ve toplumların hedeflerini, misyonlarını, vizyonlarını ve bunlara ulaşmak üzere ihtiyaç duyacakları stratejileri önceden tayin etmeleri şart. Avrupa Birliği veya IMF istedi diye yılların alışkanlıklarını değiştirmeye çalışmaktansa, toplumun ulaşmak istediği hedeflerin ne olduğunu gene "ortak akıl" yardımıyla tespit etmek ve bunlara ulaşma yolundaki yöntemleri de gene toplumun genel desteğini sağlamış çözümlerde aramak, ülkemizde pek rastlanmayan, ancak gelişmiş ülkelerin olağan uygulamaları arasına girmiş süreçler.

Hedef ve strateji belli mi?

Yirmi yıl önce yazdığı Rekabetçi Strateji ("Competitive Strategy") kitabı ile ünlünen Harvard Üniversitesi Profesörü Micheal Porter, dünyanın gündemine soktuğu doğru "strateji" oluşturma kavramını bir yana koyarak, mantıklı hedefler belirlemenin esas zor aşama olduğunu belirtiyor. Porter, işletmeler için bu hedefin tartışılmaz olarak "karlılığın artı-

2005 veya 2010 yılının sonuna kadar Avrupa Birliği'nin üyesi olmak bizim hedefimiz midir? Ya da benzer bir takvimde 200 milyar dolar sınırında sıkışan ekonomimizi 300 veya 500 milyar dolar boyutuna çıkartabilmeyi mi amaçlamalıyız? Hindistan bilişim sektöründe, özellikle ABD'nin tedarikçisi veya "call-center"ı olmaya soyunmuşken, Türkiye'nin rekabet gücünü azamiye çıkartabileceği alan hangisidir? Strateji başarısının temel sebebi ise, stratejimizi "rakiplerimizden" farklı olmak üzerinde kurmamızdan daha doğal bir şey olamaz. Belki turizm, belki tarım, belki bilişim, belki üretim ama bizi farklılaştıracak ve bize azami rekabet avantajını sağlayabilecek sektör veya strateji hangisidir? İşte bütün bu soruların cevaplarını tartışmadan "yeniden yapılanma" misyonu ile yola çıkmayı biz rasyonel bulamıyoruz.

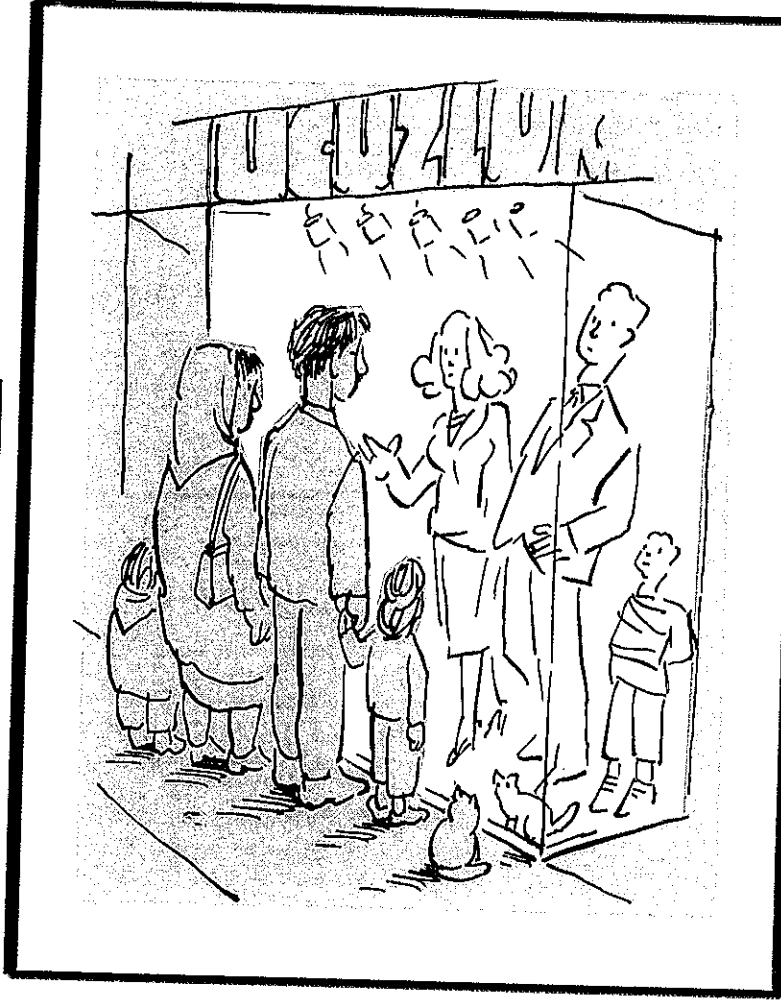
Aslında bu noktada Porter daha da ileri giderek "rakiplerinin yaptığının benzeri bir ürünü (bu bir hizmet de olabilir) onlardan daha 'iyi' yapmak üzerine plan kurmayı ina-

nılmaz bir küstahlık" olarak değerlendiriyor. Özellikle de Porter'ın bu yorumunun, içinde bulunduğumuz dönemde, yani bilgi ve sermayenin sınırlarının olmadığı ve akışın son derece hızlı olduğu bir küresel ekonomide daha da çarpıcı olduğu aşikar. Bu sebeple de rakiplerinizin "beceriksiz" olduğu üzerine plan yaparak kalıcı olabilmek mümkün gözüküyor. Örneğin Uzakdoğu üreticilerinin, bizim konfeksiyon ürünlerimizi kalitesine ulaşmalarının mümkün olmadığı üzerine yapılan tahminler pek de başarılı olmuşa benzemiyor. Zira Japonya'nın büyük desteği ile gündem gelen toplam kalite, tam zamanında üretim ve yeniden yapılanma benzeri kavramların gene Ja-

tejisi net olarak belirlenmemiş olarak uygulanan kampanyalar var. Bu konuda başarılı örnekleri öğrenmek isteyenlere son dört yılda Mısır'ın gerçekleştirdiği aşamayı ve kazandığı başarıyı göstermek istiyoruz.

Liderlik kavramı ve yansımaları

Bu satırları yazarken ülkemizde her sektörde, rekabet avantajlarını özümsemiş ve buna uygun hedef ile stratejilerini belirlemiş, son derece başarılı firmaların olduğunu kendi kendimize hatırlattık. Ancak bugün tartıştığımız konu bireysel değil, toplumsal "başarı hikayeleri". Ülkemizde Devlet Planlama Teşkilatı'nın hala faaliyette olmasına rağmen

ponların da başarısı ile "sanat" haline gelmesi, tüm dünyanın operasyonel etkinlik üzerine çalışması sonucunu yarattı. Böyle bir pazarda da, kaçınılmaz olarak, müşterileriniz 1998 krizinde olduğu gibi sadece fiyata bakarak karar verme eğilimine giriyorlar. Benzer bir yanılgıya ise "kamyonla üç gün, uçakla üç saat" mottosu ile ülkemizin coğrafi pozisyonunu öne sürerek düşmedik mi? Bu motto, bugün gene rakibimiz olan birçok Balkan ve Doğu Avrupa ülkesi tarafından "etkisiz" kılındı. Örnek sektörleri çoğaltmak mümkün. Turizmde birkaç senedir yaşanan "damping" furiasının da sebepleri arasında bizce hedef ve stra-

tejidir. Bundan daha da önemli ve korkutucu olanı London Business School öğretim üyesi Prof. Gary Hamel'in işaret ettiği "organizasyonel deneyim hiyerarşisi" problemidir. Hamel'a göre "her organizasyonun öğrenme yeteneği en tepedeki kişinin öğrenme kapasitesiyle sınırlıdır." Ülkemizi yönetme gayreti içinde olan kişilerin ayrı ayrı öğrenme ve liderlik kapasitelerini değerlendirdiğimizde ortaya çıkan

men yaşadıklarımızı Porter'ın "kurumların baş stratejistleri liderler olmalıdır" sap-tamasına bağlıyoruz. "Güçlü liderler ile güçlü stratejiler arasında güçlü bir ilişkinin" gözlemlenmesi maalesef yaşadığımız dönemde bizlerin za-

tablo, maalesef pek iç açıcı değildir. Bunun sonucunda da Türkiye'nin geleceğini etkileyecek makro stratejilerin belirlenmesi konusu gündem dışında kalarak, yazının başında işaret ettiğimiz, umut ve güven kaybına ve bireysel çözüm çarelerinin aranmasına yol açmaktadır.

Bu çerçevede, düşünür Seneca'nın "insanoğlunun zayıflık, cahillik ve tembellik yüzünden kararları başkalarının almasını" isteğini savunduğu tezinin tamamen dışında bir yaklaşım içinde olduğumuzu belirtelim. Bu sebeple bizim strateji belirlemede güçlü liderlerin önemli rolü ile ilgili saptamamız, Seneca'nın "toplulukların tembelliği ve zayıflığı" nedeniyle güçlü liderlerin karar almasının kendilerini çöküşten kurtaracağına" olan inancını değil tam aksi olduğunu düşündüğümüz Aristo ve Cicero'nun "itaat etmeyi öğrenemeyenlerin iyi bir lider olamayacağına" dair görüşleri ile paraleldir. Biz, liderlerin toplulukları yönlendirmesi gerektiği kadar, hatta Türkiye örneğinde daha da fazla olarak, izlemesi gerektiğine inanıyoruz. Bize göre kamuoyunun görüşünü alan ve kendini bunlara göre uyarlayarak çö-

lar. Ortaya da bir merdiven ve tam tepesine de iple bağlanmış muzları asarlar. Herhangi bir maymun merdivenleri çıkarak muzlara ulaşmak istediğinde, dışarıdan tüm maymunların üzerine soğuk su sıkılır. Her bir maymun aynı denemeye girdiğinde, diğer tüm maymunlar çok soğuk suyla ıslatılır. Bütün maymunlar bu denemeler sonunda sırlıklam ıslanırlar. Bir süre sonra muzlara hareketlenen maymunlar, diğerleri tarafından engellenmeye başlanır. Deneyin ikinci aşamasında suyu kapatıp, maymunlardan biri dışarı alınır ve yerine yeni bir maymun koyulur. İlk yaptığı iş muzlara ulaşmak için merdivene tırmanmaya çalışmak olsa da diğer dört maymun buna izin vermez ve yeni maymunu engelleyip, döverler. Daha sonra, ıslanmış maymunlardan biri, daha yeni bir maymunla değiştirilir ve yeni gelenin merdivene ilk yaptığı atakta dayak yemesiyle deney devam eder. İlginç gözlem ise bu ikinci "yeni" maymunu en şiddetli ve istekli döven "ilk" yeni maymundur. Islak maymunlardan üçüncüsü de değiştirilir. "En yeni" gelen maymun da ilk atakta ceza-

"Yeniden yapılandırılma" gibi radikal kararlar gerektiren bir projeye soyunan herkesin aynı soruyu sorması gerekir: Yapılandırılacak sistemdeki herkesin ve herşeyin mevcudiyetinin sorgulanması. Buna, örneğin, birey ile devlet arasındaki ilişkiden başlamak mümkün.

zümle ve stratejiler üreten yönetimler gerçekten kendilerine olan talebi karşılayan bir düşünce içindedirler. Yöneticileri bunu başaramayan toplumlar maalesef hantallaşarak doğadaki tüm varlıkların gerçekleştirdiği kendini yenileme ve alternatif çözümler yaratma kapasitesini de yitiriyorlar. Yukarıda tanımlamaya çalıştığımız "değişim"i geç farkederek pasif kalma olgusunu da bununla ilişkilendirmeliyiz. CNN Türk Genel Müdürü Nuri Çolakoğlu'ndan dinlediğimiz bir anektod aslında çok benzer bir olguyu yaşayan farklı bir toplumun yaşadığı zorluğu bize göstermişti: Eskiden Çin'de, insanlar Pekin'den Şanghay'a bir ayda gidebilirlermiş. Trenin Çin'e gelmesiyle birlikte bu süre kısalmış. Merkezi idare, "Artık Pekin'den Şanghay'a üç günde gideceksiniz" demiş. İnsanlar, "Peki, o zaman kalan zamanda ne yapacağız?" diye sormuşlar.

Maymun sendromundan kurtulmalıyız

Gerçekleştirilmiş bir deneyde kafese beş maymunu koyar-

landırılır. Diğer dört maymundan yeni gelen ikisinin en yeni gelen maymunu niye dövdükleri konusunda hiç bir fikirleri yoktur. Son olarak en baştaki ıslanan maymunların dördüncüsü ve beşincisi de yenileriyle değiştirilir. Tepelerinde bir salkım muz asılı olduğu halde artık hiçbiri merdivene yaklaşmamaktadır. Neden mi? Aslında cevap çok basit; burada işler böyle gelmiş ve böyle gitmelidir!

Nuri Çolakoğlu, "maymun sendromu" olarak isimlendirdiği benzer yaklaşımı başarılı olan işletmenin yanına aynı tarzda bir işletme açılması (bakkalın yanına bakkal, manavın yanına manav, vs.) ve başarılı isimli işletmelerin dahi "kopya" edilmesi ile (Öz, En Hakiki, Hakiki, v.s.) de örnekliyor. Ancak toplum olarak maymun sendromundan kendimizi kurtardığımız noktada, ortak hedeflerimizi belirlemeyi ve bunlara ulaşma yolundaki stratejilerimizi oluşturmaya başlayabileceğimizi unutmayalım.

Murat Yeşildere

Egon Zehnder International/Yönetim Danışmanı

İSTANBUL
TİCARET
ODASI
YAYIN NO: 2001-15

TÜRKİYE'DE
KİTAP OKUMA
ALİŞKANLIĞI

Türkiye'de kitap okuma alışkanlığı*

O yıl İstanbul'un nüfusu 4 milyon 885 bindi.⁽¹⁾ İşte bu nüfusun 16 bini ilk kez düzenlenen bir fuar etkinliğinin tüketicisi oldu. Tüketilen ise, o güne kadar görülen en büyük "hipermarkette" alıcısına sunulmuştu. Şölen gibiydi. İsteyen istediği her cins ve kalitede "ürüne" sahip olabiliyordu. Fiyatlar makuldu. Raf-lardaki "ürünler" birer birer sahibini buldu. Poşetler doldu ve "beyinlerin" gıdası kitap, ilk kez böylesi bir şölenle okuruyla buluştu. Türkiye'nin siyah-beyaz yıllarıydı. Elektrik kesintisi ve kesintiye uğrayan demokrasi, geceleri ve gündüzü karartmıştı. Yıl 1981'di. Şölenin yapıldığı yer ise Taksim Meydanı'nda -o yıllardaki ismiyle- Etap Otel'i'nin alt katıydı.

Dünyada ve Türkiye'de "2000'li yıllar" retoriğinin sıkça yapıldığı geçen yıl ise meftunu olduğumuz kentin nüfusu, 11 milyon 280 bini gösteriyordu. Bu hemşerilerden 350 bini TÜYAP Kitap Fuar'ını ziyaret etti. Fuara tam 259 kitapevi katılmıştı.

Sonra krizle malul olduğumuz şu günlerde, TÜ-

YAP Kitap Fuarı bu sonuncu organizasyonla, İstanbul-lulara şehrin içinden veda etti. 20 yıllık bir ritüel son buldu ve Kitap Fuarı'nın 2002'de kentten neredeyse 45 kilometre uzağa taşınmasına karar verildi. Ekonomik kriz, şirketler gibi yayınevlerini de kapatmıştı. Bu defa fuara katılanların sayısı 230'a düşmüş, ziyaretçilerin sayısı da 40 bin kişi azalarak 310 binde kalmıştı. Kriz koşullarında, gazetelerde yemek için ceplerinde bulunan yemek kuponlarıyla alışveriş yapanlar haber oldu. Midesi ile beyni arasında seçim yapmak zorunda kalanların vefalı vedalarıyla TÜYAP Kitap Fuarı yarım depo benzinlik bir uzaklığa gitti.

Dünyada gelişmişlik çitasının parametreleri arasında artık okuma yazma bilenlerin oranı eski bir kategorik ayrım olarak kabul ediliyor. Şimdi gelişmişliğin ölçüsü olarak bireyin bir yıl içinde kitap vb. "ürünler" için yaptığı harcama miktarı veri kabul ediliyor. Batılı ülkelerde bu oran yıllık 500 dolara kadar çıkıyor. Türkiye'de ise bir yıl içinde kişi başına kitap

harcama tutarı sadece 2 dolarda kalıyor. Yani -kitap okuduğu için- "mutlu azınlık" dışında Türkiye'de kitap okunmuyor.

Henüz krizin hissedilmediği günlerde, 1999 yılında, yapılan bir araştırmada⁽²⁾ evine günlük gazete almayanların oranı yüzde 59, dergi almayanların oranı ise yüzde 88'e kadar çıkıyordu.

Kriz döneminde ise kitap en çabuk vazgeçilen ürünler arasında yer alıyor. Bir başka araştırmaya göre⁽³⁾ enflasyona karşı alınan önlemler arasında en çabuk kısıntı yapılan bütçe kalemleri arasında kitap ve gazete de bulunuyor. Bütçesinden kısıntı yapmaya karar veren ailelerin yüzde 11.4'ü kitap ve gazete almaktan vazgeçiyor. Araştırmada asıl çarpıcı olan ise, kitap ve gazete okumaktan en çabuk vazgeçen meslekler arasında emekliler (yüzde 13.5) esnaf (yüzde 12.7) ve sanayici ve tüccar (yüzde 12.6) ilk sıraları alıyor.

Bugün içinde bulunduğumuz ekonomik kriz koşullarını ise, İstanbul Ticaret Odası'nın gerçekleştirdiği bir başka araştırmaya yansıtıyor.⁽⁴⁾ Bu araştırma sonuçlarına göre halen İstanbulluların yüzde 60'ı düzenli gazete okumuyor. Bu oran kitap okumayanlarda yüzde 68.5'e kadar çıkıyor. Araştırmanın dikkat çekici bir boyutunu da bu yıl sıkça gündeme gelen "ziyaret ediyor ama satın almıyorlar" yakınmaları oluşturuyor. İstanbulluların yüzde 68.5'inin kitap okunmasına karşın kitap fuarına gitmeyenlerin yüzde 47.8 olduğu

görüldüyor. Yani neredeyse yüzde 20 oranındaki hiç de ihmal edilmeyecek bir topluluğun fuarı gezmesine karşın kitap satın almadan çıktıkları anlaşıyor.

2001 yılı Temmuz ayında gerçekleştirilen bu anket katılanların yüzde 80'inin lise ve üniversite mezunu olduklarını belirtmekte yarar var. Yani sorun eğitim(sizlik)ten değil belki de kültürden ve toplumsal alışkanlıklardan ya da 20 yıl öncesinde ürkütücü bir seda olarak kalan kitap okuma/bulundurma/suçlanma korkusundan kaynaklanıyor olabilir.

Şimdi TÜYAP Kitap Fuarı 21. yaşına hazırlanıyor. Artık kitap almak için Beylikdüzü'ndeki yeni mekanı ziyaret edilecek. Türkiye genelinde kitaba yıllık ortalama 2 dolar harcayanlar, gelecek yıl bu vakitler şehir merkezinden gidiş-geliş 100 kilometrelik uzaklıktaki Fuar'ı ziyaret edecek.

Ne dersiniz, kitap okuma alışkanlığı ile ilgili 2002 verileri acaba hangi makus talihe işaret edecek?

Dipnotlar:

- 1- Nüfus Sayımlarıyla ilgili rakamlar "Sayılarla İstanbul", İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları kitabından alındı.
- 2- "İstanbul Halkının Yaşam Biçimi ve Sorunları", İTO Yayınları, 1999, Yayın No: 80
- 3- "Enflasyonun Hane Halkı Üzerindeki Etkileri", İTO Yayınları, 1989, Yayın No: 23
- 4- "Türkiye'de Kitap Okuma Alışkanlığı", İTO Yayınları, 2001, Yayın No: 15

* "Türkiye'de Kitap Okuma Alışkanlığı"

İTO Yayınları, 2001, Yayın No.:15

MESLEKLERE GÖRE TÜRKİYE'DE OKUMA ALIŞKANLIĞI

	Eğitim	Sağlık	Güvenlik	Asker	Hukuk	Ekonomi	Bankacı	Esnaf	Özel Sektör	Kamu	Emekli	Ev Hanımı	Toplam
Okuma alışkanlığı:													
VAR (sayı)	84	16	2	2	2	10	14	16	28	8	9	7	198
(%)	55.3	55.2	16.7	28.6	16.7	52.6	53.8	21.1	28.9	23.5	50.0	31.8	39.3
YOK (sayı)	68	13	10	5	10	9	12	60	69	26	9	15	306
	44.7	44.8	83.3	71.4	83.3	47.4	46.2	78.9	71.1	76.5	50.0	68.2	60.7
TOPLAM (sayı)	152	29	12	7	12	19	26	76	97	34	18	22	504
(%)	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

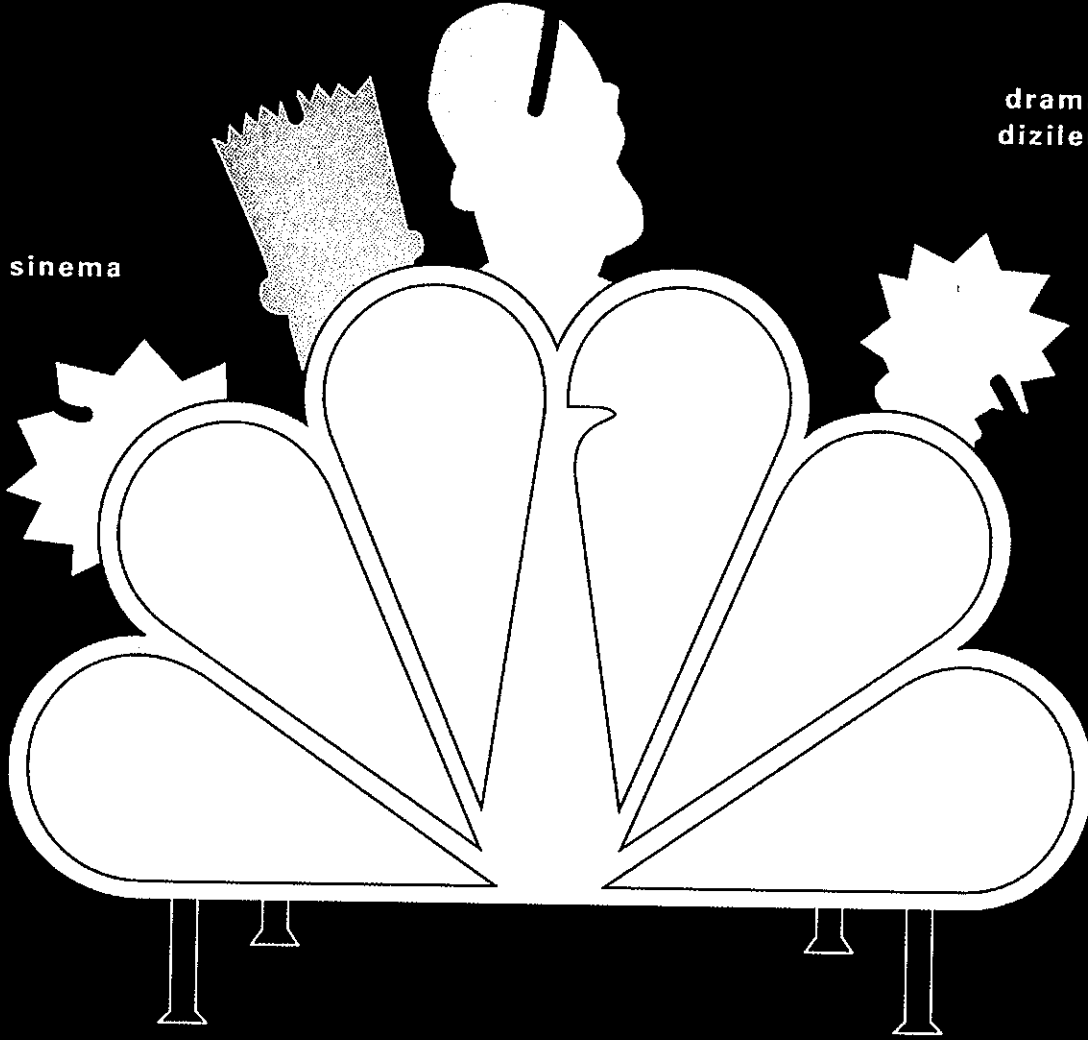
ekonomi

müzik

drama
dizileri

sinema

komed
dizileri

Dünyanın en keyifli koltuğu

www.cnbce.com

Suratlar nasıl bu kadar değişir?

Can Kozanoğlu

Şarkılar nasıl değişti, sokaklar nasıl değişti?

Dükkanlar, gündelik konuşmalar, yeme-içme alışkanlıkları, gazete yazıları ve daha bir sürü şey, hemen her şey nasıl, niçin, ne yönde değişti?

20. yüzyıldan 21. yüzyıla geçen dünyada, hele hele Türkiye gibi bir ülkede ister istemez bu sorulara kafa yoruyor insan. Yazmak çizmek şart değil, biraz yaşamak, biraz bakmak yeterli. Nasıl değişti, niçin değişti? Bazen sanılır ki, toplumsal yaşamın her parçasındaki değişimin nasıl'ı da niçin'i de tek ve kesin doğru birer cevapla açıklanabilir. O zaman tatsızlık çıkar, taraflar hırslı ve inatçıysa hırgür de çıkar; kendileri bilir.

Masalarda patlayan "işte şöyle ve işte şu nedenle!" yumruklarını kaldıracak konular değil bunlar. Akıl yürütürken bol veri kullanmanız, koşullar elverdiğince konuya hakim olmanız, bazı yöntemlerden yararlanmanız tavsiye edilebilir. Ama akıl yürütürsünüz sonuçta.

Derken bir an gelir, bir noktaya toslarsınız, aklın hükmü sıfıra yaklaşır: Şarkılar değişti, sokaklar değişti; peki suratlar, suratlar nasıl böylesine değişti?

Surat ve yüz, evet aynı şey. Ama sanki... Surat daha ifadesiz hali anlatıyor da, yüz daha bir ifadeli... Öyle okumakta fayda var diye... Dönelim suratların değişimine:

Yirmi-otuz yıl öncesinin fotoğrafları, eski gazeteler, dergiler, filmler... Bakıyorsunuz, suratlar bugünkü suratlar değil. Saç, sakal, bıyık farkını düşün, işi beslenme alışkanlıklarının değişmesine kadar götürün; kazınmış kafa-çene sakal adamlarının sakallarını kesip eski tip bıyıklar ekleyin, saç ekleyin; bugünün kadınlarını düne götürün, dünün kadınlarını bugüne getirin... Açıklanması zor bir şey kalıyor geriye. Ne adamlar o adamlar, ne kadınlar o kadınlar. Bambaşka suratlar...

Bu ülke çok şeyini deęiřtirdi zaman içinde ama
-mümkün olsa deneyenler çıkardı belki- genlerini değiştirmedi.
Aynı genlerden, yine üç-dört kilo gelinen bir dünya...
Nasıl oluyor da suratlar böylesine...

Genetik şifrelerle değil toplumsal şifrelerle çözülebilecek bir şey olmalı.

Teker teker bakıldığında yine anneanneleri, dayıları andırıyor yeni suratlar.
Bir hayat çizgisi üzerinde, aynı adam ya da aynı kadın
yirmi-otuz yıl öncesinden bugüne "tanınır" halde kalabiliyor, kalıyor.

Ama "isimsiz" suratlar çok farklı, bireyselin ötesinde bir
toplumsal surat değişikliği sözkonusu aslında.
Genel olarak baktığınızda, isimsiz suratlara teker teker baktığınızda...

Şarkılar, sokaklar, sofralar değişir de, suratlar nasıl değişir?
Şarkılardan, sokaklardan, sofralardan suratlara yansıyan bir şeyler olabilir mi;
küçük küçük rötuşlarla bambaşka suratlar yaratan zaman?...
Belki...

Yine de, insan türünün evrim sürecindeki incecik,
küçük bir dilimin suratları böylesine deęiřtirmesi...
En makul, en ikna edici açıklama bile
yarısını ya kaplar ya kaplamaz yepyeni suratların.
Açıkta kalan yarım suratlar, profilden de baksanız, cepheden de baksanız,
evet, heyecan verici ama tuhaf yine de, tedirgin edici.

Suratlar nasıl bu kadar değişir?

*Can Kozanoğlu'nun, İletişim Yayınları'ndan çıkan
"Yeni Şehir Notları" adlı kitabından alınmıştır.

Şirket harcamalarını kesin.

Şirket harcamaları için elemanlarınıza peşin para yerine
Garanti şirket kartı verin.

Garanti Bankası, Türkiye'de en büyük banka olarak, şirket harcamaları için peşin para yerine Garanti şirket kartı vererek, şirket harcamalarını kesmektedir. Garanti şirket kartı, şirket harcamaları için peşin para yerine, Garanti Bankası'nın kredi kartı sistemiyle, şirket harcamalarını kesmektedir.

Garanti Bankası, Türkiye'de en büyük banka olarak, şirket harcamaları için peşin para yerine Garanti şirket kartı vererek, şirket harcamalarını kesmektedir.

 Garanti